UNIV.OF
TORONTO
LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/stridsmnochsngar00bkfr

FREDRIK BÖÖK

STRIDSMÄN OCH SÅNGARE

57165

STRIDSMÄN OCH SÅNGARE

SVENSKA ESSAYER

AV

FREDRIK BÖÖK

ANDRA UPPLAGAN

226556
2/11/28

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

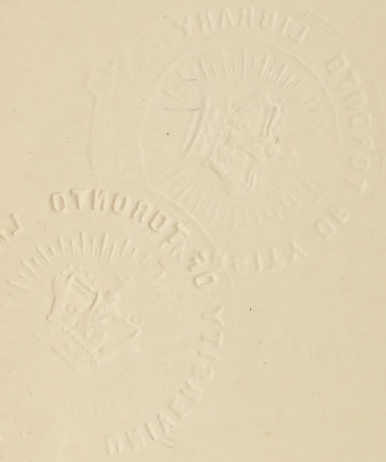

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1922

Till

EBBE TUNELD

i tacksamhet och vänskap.

RUNIUS

Sent omsider har det blivit goda dagar för Johan Runius. Föraktad och smädad i över hundra år, har han äntligen hos de moderna litteraturhistorici funnit huld och skydd. Wrangel har utförligt tagit honom i försvar i sin avhandling om det karolinska tidevarvets komiska diktning, och Schück har i sin stora litteraturhistoria ägnat honom en varm och fin karaktäristik.

Den kurva, som hans skalderykte genomlupit, är i högsta grad lärorik. Samtiden tog han med storm, och vill man ha en föreställning om den popularitet han åtnjöt i sjuttonhundratalets första årtionden, så måste man jämföra den med det jubel, som Tegnérs eller Frödings dikter en gång väckte landet runt. Men det var icke bara den stora publiken, som höjde honom till skyarna; kännarne, själva bröderna i Apollon hyllade honom lika ivrigt. En så äkta skaldenatur som Frese sjöng sånger till hans lov och formulerade sin bergfasta tro på hans skalderyktes evighet i denna ståtliga strof:

> Så länge nån Poët kan på sin Luuta spehla,
> och Orphei Musique i verlden vördnad får;
> så länge liuset vil oss Dag och Natt afdehla,

och någon Rune-Steen i hela Sverget står:
så skal til Runii beröm, hvar Skalder vistas,
i evighetens längd rätt diupa Runor ristas.

Snart nog ristades det emellertid icke några stolta runor till hans minne. I Göteborgs nationsmatrikel i Uppsala hade en pietetsfull hand under inverkan av hans stora rykte gjort denna anteckning vid hans namn: poeta incomparabilis (ojämförlig poet); men en annan hand har senare tillagt: dubium hac de re haeret (det låder tvivel vid den saken). Stämningen hade snabbt vänt sig. Estetikern Abraham Sahlstedt förklarade 1753, att han icke funnit någon av Runii dikter värd ett rum i den antologi över svensk lyrik, som han utgivit, och frånkände honom all förtjänst. Därmed börjar det litteraturhistoriska gatloppet för den arme Runius. Franskklassici sådana som Leopold och Blom ha i det stycket varit alldeles eniga med romantici sådana som Atterbom och Hammarsköld. Blom medger nådigt, att en och annan smärre dikt förråder kvickhet och poetiska anlag. Hammarsköld däremot är obeveklig: "Hans Tilfällighetsverser sakna originalitet, uppfinning och behag, och hans öfriga qväden äro alla utan undantag triviala producter af ett lågt och platt sinne." Så dyrt fick han umgälla, att det brast honom all talang för romantisk metafysik och erotik, och att han i stället höll sig till augsburgska bekännelsen och hustavlan. Han nedsjönk till att framställas som typen för en usel och själlös rim-

mare, och när en utländing, Dietrichson, skulle skriva svensk litteraturhistoria, så förklarade han i trogen anslutning till Hammarsköld, att kvartbandet med Runii dikter innehöll "den störste Samling af Nonsens i poetisk Form, som formodentlig findes i Verden", och talade i högsta superlativ om hans "totale Mangel paa selv det mindste Spor af Poesi".

Upprättelsen har som sagt kommit, och i glänsande form. Det är nu icke längre något djärvt eller hopplöst företag att hävda, att Runius var en verklig skald, och till och med en stor skald, en av de mest rörande och tjusande gestalterna i hela vår vitterhets historia. Johan Runius prosaisk och platt! Han som ägde ett barns oskuld och ett kvickhuvuds yra fantasi, som var mild och ödmjuk i hjärtat och dock full av sublimt världsförakt, han som var en oförbätterlig, lättrörd svärmare och därtill hade ett oförskräckt karolinskt bröst — vore han utan poesi, då vore det inte roligt att vara svensk! Då skulle det borgerliga karolinska Stockholm, som han så ypperligt företräder, och som med rörelse och förtjusning, under bullrande skratt eller fromma tårar anammade hans diktning, därför att den gav dess känsloliv luft och ord, också vara i grunden opoetiskt. Det kan bara en dogmatisk romantiker, som föraktar alla andra blommor än de blå, ha lov att tro. Låt vara att poesien icke alltid får flamma fritt hos denna handlingskraftiga, resolut osentimentala och styvt formalistiska tidsålder och dess sångare,

men den finns där som en stark inre värme. Ibland tänder en gnista, och det slipper en vacker låga lös.

*

Skaldens far hette Arvid Runius och var prost i Larv i Västergötland. Karl XI skall efter att ha hört honom predika ha fällt det kungliga ordet: Herr Arvid i Larv är en slarv. Kungens heta lynne är ju välkänt, och det vore kanske oklokt att bygga Västgötaprästens karaktäristik uteslutande på detta betyg, men säkert är i varje fall att hans son Johan Runius blev en ärkeslarv, en urtyp på svensk likgiltighet för denna världens goda, en frikostig slösare med stora och rika pund, självfallet obekymrad om sin timliga framgång.

Hans levnadslopp är enkelt och kan utletas ur hans dikter. Född 1679, tidigt faderlös, kom han till Göteborg för att studera; styvfadern måste ha varit ganska medellös, ty Runius berättar att han "måst tråda annars Tillior", d. v. s. han har måst ta plats som huslärare, till förfång för sitt eget arbete: "Min' unga Studier som nyss uprundna Lillior — af motgångs bistra köld i späda blomman dö." I fem år sökte han ett Hvitfeldtskt stipendium, men ännu 1699 hade han icke fått något, framgår det av hans versifierade böneskrift. År 1700 kom han till Uppsala. I en på fyra olika språk författad "insinuations-skrift" till professor Carl Lundius söker han ånyo understöd, med vilket resultat är icke känt. År 1705 blir han emellertid Västgöta nations

kurator i Uppsala, och 1708 når han högsta punkten på sin karriär: han blir informator och sekreterare i det grevliga Strombergska huset.

Enligt uppgifter skall han ha levat ett muntert liv i Uppsala. Hans skrifter visa emellertid, att han icke heller försummat studierna; helt säkert har han haft ett utmärkt ingenium. Hans litterära bildning och hans språkkunskaper äro aktningsvärda; hans andliga poem förråda teologiska insikter, och att han icke varit obevandrad i filosofi, visas av den stora dikt, varmed han som præses avslutade den privata disputation i Stockholm den 8 februari 1712, då hans lärjunge greve Clas Stromberg försvarat en avhandling De Veritate philosophica. Poemet är en icke oäven framställning av den dåtida kunskapsläran.

Att hans studier icke synas ha lett till någon akademisk examen är alldeles i stil med Runius' hela levnadskonst, och kan utom vanornas oregelbundenhet ha haft hans medellöshet till orsak. I varje fall synes han ha burit sitt öde med filosofisk ro. I insinuationsskriften till professor Lundius uttalar han sin tillfredsställelse över att aldrig någonsin ha behövt förtjäna sitt bröd genom att tigga eller gräva i marken. Den enda tanke, som inger honom, icke bitterhet, men dock en stilla förundran, är den,

"at Gud, en rijker Far, skall ha så arma Barn".

I generalguvernören, riksrådet greve Nils Strom-

bergs hus hade Runius sitt egentliga tillhåll allt intill döddagar. Visserligen tycks han, när greve Clas' uppfostran var fullbordad, ha frånträtt informatorsplatsen — i oktober 1712 diktar han en latinsk avskedsvers till sin lärjunge, vid rättandet av den sista latinska stilen — men greve Stromberg uppges fortfarande ha varit den gynnare, som hjälpte honom i hans ekonomiska betryck.

Det Strombergska huset — av skalden O. Lindsteen kallas det för "thet Hög-Grefwlige Stroombergiska Håfvet" — var tillräckligt förnämt för att hålla sig med en hovpoet, och det var denna syssla Runius bestridde vid sidan av sin lärarbefattning. På grevens och grevinnans namns- och födelsedagar, vid nyårsskiften och andra familjehögtidligheter har sekreteraren stått färdig med prydliga, lekfullt rimmade lyckönsknings- och festpoem, ofta avfattade efter den sista och mest omtyckta menuettmelodien, Aimable Vainqueur. När greve Stromberg återvänder från Riga, efter att tappert ha försvarat det mot ryssarna och vid dagtingandet i strid mot överenskommelsen ha blivit kvarhållen i fångenskap, så är det Runius, som möter honom med hjärtliga fägnerim. Och vid alla små muntra vardagshändelser, när unga herrn fallit av hästen eller när kökspojken fått en släng av titelsjuka, är det Runius, som i ett impromptu på svensk eller fransk vers förevigar tilldragelsen. Han har varit den förnäma kretsens rolighetsminister.

Vid sidan av dessa funktioner i generalguvernörens hus har han så varit det borgerliga Stockholms berömde och eftersökte bröllops- och begravningspoet, som i sinnrika och ståtliga verser uppbyggt det församlade sällskapet med ystert skämt, from andakt, djup lärdom eller skarpsinnig betraktelse, allt efter ögonblickets art och ofta i en blandning, som det fordrades kraftiga naturers säkra jämvikt till att fördraga. För Runius har denna poetiska verksamhet helt säkert betingats icke bara av hans varma hjärtas överflöd på sympati, utan också av hans slitna pungs brist på mynt. Redan före den Strombergska konditionen har han haft klientel som sorge- eller jubelpoet, men sedan inträder det en paus. Sannolikt är han alltför upptagen av sina undervisningsplikter och dessutom vistades han under flera år på andra sidan Östersjön. Under år 1707 var han med greve Stromberg i Reval — det var vid denna tid som hans herre värjde Livland mot ryssarnas infall — och om han än, som det vill synas, vistats i Stockholm någon tid under år 1708, så har han från år 1709 ånyo befunnit sig i Reval och icke lämnat det förrän i augusti 1710, efter Rigas fall. Under den därpå följande tiden, särskilt under de sista åren 1712 och 1713, tilltar antalet av hans grav- och bröllopsskrifter högst betydligt; han har tydligen efter konditionens upphörande icke haft någon annan inkomstkälla än sin vers. En anteckning i en bevarad plånbok, som tillhört honom, visar, att den vackra

lyckönskningsdikt, som han nyårsdagen 1713 inlämnade till Konungen och det Höga Kongl. Huset, inbragte honom ett handbrev från Hedvig Eleonora och en gåva på 80 daler s. m., men detta var också utan tvivel en i hans liv enastående lycka.

Lidén, vår förste litteraturhistoriker, har i en otryckt skrift [1] lämnat upplysningen: "Runius söp braf." Det finns i själva verket icke något skäl att tro motsatsen, och skalden gör stundom i poetisk form sin syndabekännelse. Den lungsjuke poeten har förvisso varit en oförliknelig "lustig broder", en trägen och uthållig källarkund, som väl mer än en gång i ett fördubblat rus av brännvin och inspiration gjort fullt skäl för den pseudonym, som han satte under en bröllopsskrift: Jauchzender Reimer. De strödda vers, som ingå i tredje delen av Dudaim, ge en förträfflig rundbild av hans levnadsvanor.

När Runius och hans stallbröder behövde mynt, så ställde de till ett lotteri på någon av sina mera gedigna tillhörigheter. Allmänheten inbjöds att på en krog beskåda utställningsföremålet, mot en viss summa fick man rätt att slå ett tärningskast, och den som slog högst vann klenoden. För att öka spellystnaden bjöds på traktering, och för att locka stor publik skrev Runius en visa, som likt en löpeld spriddes över staden. Den smittande iver, varmed skalden utmålar lotterivinstens tjusande egenskaper, låter en förstå, att han

[1] Citerad av Wrangel, a. a. s. 182.

varken vid trakteringen eller vid den ekonomiska slutuppgörelsen var dömd att bli lottlös.

"Efter en god väns begäran" inbjuder Runius Herrar och Frufolck till "att spela på ett Hatteband":

Det är utaf fiinsta Gull,
giordt med konst på nya mode,
kostar tije daler Lode,
dess fason är underfull.

För jungfrur kostar kastet en småsak på femton öre; och sedan han besegrat damerna med beskrivningen av det hypermoderna hattbandet, frestar han männen med följande oemotståndliga perspektiv:

Söndag efter Aftonsång,
strax vid Tavast-gatehörne,
näst der Ståckfisk bodt tillförne,
lär vi få vårt spel på gång.

Der skal blifva lustigt Lag,
Spel och dantz och tractamenter,
vi sku dundra som Studenter,
slår det felt, så liuger jag.

En annan gång är det till förmån "för en Beträngd", som Runius inbjuder att spela på ett grönt, inuti försilvrat, otroligt vackert skrin med spegel och fem rum. Satsen är en halv karolin, men hälften mindre för frufolk, och han utlovar "Tractat, Music och Ruus och Lius" på samma ställe vid Tavastgatan, om vilket han förtroendefullt kväder:

Man hittar vägen dit, fast man där aldrig vari.

Den uppriktiga poetens naivitet: själv hade han aldrig gått vilse till en krog, och trodde därför att ingen annan kunde göra det.

En gång gestaltade han denna inbjudan till ett verkligt fyndigt och klangfullt poem; det var när han för den eljest okände morianen Wilhelm, "den stora Trompetaren", med vilken han alltså synes ha plägat ett fördomsfritt umgänge, skriver ett "trompetstycke". Att den stackars negern skulle mista sin skinande och dyrbara trumpet, det måste ha rört hans varma hjärta, och för att ge hans sorg ekonomisk lindring har han basunat ut den stora händelsen i dessa kvicka och muntert smattrande strofer, där hans färgsinne vackert kommer till sin rätt.

Hvem på Trompeta
spela begär,
här skal han veta
Mästaren är

Som kan på stunden
stora och små,
lära ur grunden
spela där på.

Thet skal ei fela,
ty på Trompet,
blåsa och spela
är ej alt ett.

För tije Öre
silfver-hvitt mynt
tar han derföre,
förn the begynt.

Pen'gen är hvijter,
Trumetan gål;
Den henne sliter,
svart som ett kål.

Spela sku alla,
och höra på
Trumetan skalla,
en henne få.

Hundra Marks värde
vinner då han,
den tiugu fierde
skall det gå an.

Då skall tracteras
starckt, hos Herr Brandt,
och Musiceras
friskt och galant.[1]

Ibland var det nog med tungt hjärta Johan Runius rimmade sitt lotteriprospekt, såsom den gång, den 21 december 1711, då han på källaren Rostock spelade bort "en blå Skarlakans Kappa, så god som hel ny, med Franska Galoner besatt"; ty kappan var hans egen och han hade hållit den mycket kär. Han hade förvärvat den i Reval efter en stupad svensk general, han hade i sin förtjusning låtit sätta guld på den, men nu måste han sälja den. Kappan talar själv:

[1] *Gål* var en på Runius' tid fullt bruklig form för *gul*. — Den fina vitsen i de två första stroferna, förklarad i den tredje, har föranlett den för dikten ruinerande missuppfattningen, att den inbjuder till musiklektioner.

Han säger at jag giör slätt intet gagn i huset,
på gatan vor' jag god; men för det myckna kruset
skiäms han gå med mig ut, och gier alt det til skull,
at han är alt för arm, och jag för rik af gull.

Men den stackars Runius var visserligen mannen att dikta inbjudningen, men icke att själv lotta ut en sak; han var för frikostig vid spenderingen, hans goda hjärta tog ut sin rätt och lockade honom till den oförsiktigheten att ge kredit. Resultatet är lätt att förutspå; sedan kappan väl var vunnen, ville ingen betala två karoliner stycket för niterna. Än en gång fick han därför söka hjälp hos sin musa och i bevekliga ordalag tigga om sin rätt. Hans medhjälpare vid lotteriet hade ensamma förtärt för tjugo plåtar, klagar han, och en av dem hade satt sig i säkerhet med trettio plåtar. I betraktande av dessa olyckor hoppas han att de på listan resterande skola visa sig resonnabla

och tänka hvar vid sig: hin vare bland de knappa,
den Karln har likväl mist en mycke ståtlig Kappa,
dervid han med tractats gaf på som han var vill.
Han bör bli skadelös, der skal jag hielpa til.
Hälst efter jag mitt Namn på Listan låtit skrifva,
der jag det mycket väl had kunnat låtit blifva:
Och skulle nu mitt Namn stå til en evig pant,
för femton Koppar mark? tvi fan! det vor choquant.
Ney, skal jag ändtlig stå uti Poëters Skrifter,
så vil jag det skal skie för vackrare bedrifter.

Men om de femtio resterande lura honom på vardera femton mark, då skall han ta en ryslig hämnd på dem:

Det första Ord, som jag skal mina Ungar lära,
skal bli, näst Fader vår, betalning at begiära,
at säija så, när de få en min Spelar' fast:
Du spelte med min Far, betala nu ditt kast.
Så arg skal Poiken bli, sin Rätt at eftersträfva,
at ey för Domedag skal någon kunna häfva
hans fordran genom häfd ell' genom Præscription:
ett stadigt åtal giör en öpen Prætention.
Tänck då hvad jag lär få för stränga Successorer?
Tro fritt det blir ey skiämt ha dem til Creditorer:
Derföre är det bäst, at man betalar mig;
ty med så styfva Barn blir ondt förlika sig.

Det är knappast troligt att de skyldiga läto skrämma sig av hotelsen; de flesta ansågo väl, att om Runius fick söner så skulle de bräs på sin far i fråga om godmodighet och medgörlighet.

I dylika skaldens bekymmer och fröjder ge oss de improviserade dikter, som han sorglöst strödde kring sig och som beundrande vänner troget bevarade och efter hans död bragte på tryck, en god inblick. Vi se honom be tre förlovade systrar om ursäkt, därför att han hos dem tagit sig alltför mycket till bästa, eller avlägga sin tacksägelse hos en bekant familj, som vårdat honom under hans sjukdom så omsorgsfullt, att han försäkrar: "Siuk liggia hos Eder — är tämlig må väl." En annan gång visar han sin erkänsla för frikostigt värdskap genom en "snöpplig gåfva" av två små silvertumlare och ber sina vänner i denna form mottaga "lodtals tack, för skeppunds Plägning". Hur han den första maj 1712 drack märg i benen hos kommissarien Frisk — hans gode vän, som efter hans

död samlade hans skrifter — eller hur han i dennes sällskap reste till Dalarön påskafton samma år har han skildrat med strålande gott humör, som sjukdomen och den hotande graven icke kunnat anfäkta.

Ty den glade poeten hade döden i faggorna, och i den berömda rimdansen från mars 1713, vars knaggliga och ibland orediga hexametrar förråda nedsatta krafter, talar han om hur han hostar och rimmar om vartannat. I april, vid kommerserådet Törnflychts begravning, försäkrar han, att "then siuka är ock närmst att skrifva om the döda".

Han var också värdigt och väl beredd, när han lades ner på sin sotsäng i maj 1713, och man kan knappast tänka sig något mera förklarat än det skimmer, som ligger över hans sista ord och gärningar. Det är musikstuderanden och hautboisten vid Kongl. Guardet O. Lindsten som bevarat minnet därav i en dikt, som han uppsatt "til yttersta ähretienst". Han förtäljer:

"Än drack han för sin död Tre drycker som bör märckias,
för lifvets Ingång en til tacksam känsslo var;
för Framgång i sin verld den andra varit har;
den sidsta at han til sin Utgång kunde stärckias."

Han var nöjd och tacksam för vad livet beskärt honom, och i hans sjuka bröst fanns ingen grämelse. Hans sista rim förenar i lapidarstil hela hans själs oändliga blidhet och barnsliga sangvinitet, och det är på samma gång kvickhuvudets sista goda infall, framviskat mellan redan bleknade läppar:

Har Majus varit svår och bitter tijd för Runius,
så ger väl honom Gud en liuf och rolig Junius.

Spådomsandan vek icke från honom. Han som under sina friska dagar så många gånger sett syner och beskrivit tecken och under på himmelen — Runii Syn anno 1702 den 13 maji är tryckt, och det finnes flera upptecknade i hans plånbok — han försäkrade under själva dödsarbetet att han icke kunde bli frisk förrän i sin födslostund, och förutsägelsen slog in till punkt och pricka, när han utandades den förste juni klockan tre kvart till tolv middagstiden. Det är Lindsten som är sagesmannen, och varför skulle vi icke tro det?

Redan 1707 hade han, när han tröstade sin syster över hennes barns död, uttalat de förtjusande orden:

Säll är then som så ren får falla Gud i famnen;
jag fick ey dö ett Barn, men såsom Barn jag vil.

Vare hur som helst med de andra profetiorna, men denna blev för visso uppfylld: han dog som ett stort och gott barn. Det finns ett särskilt slags mänskor, som förmå gå ofördärvade och oskuldsfulla genom all livets smuts: på deras blonda själar stannar aldrig en fläck. Johan Runius är den kanske renaste typen för dessa naturer, som man gärna föreställer sig vanligare under svensk himmel än annorstädes.

*

Det finns ett drag i Runius' diktning, som ingen enda ens bland hans vedersakare har bestritt, utom den rätlinjige Hammarsköld, nämligen hans kvickhet, hans uppfinningsrika fyndighet. Man bör erkänna den även när den förekommer i genrer, som äro alltför sökta och tunga, alltför metodiskt uppkonstruerade för att egentligen kunna bereda oss något nöje. Så är framför allt fallet med grav- och bröllopsdikternas obligatoriska ordlekar, anspelande på personernas namn eller yrken. Det finnes dock ingen av tidens poeter, som mera virtuost jonglerat med glosorna än Runius. När han vid bruksförvaltaren Lars Hagtorns grav anställer betraktelser över bruk och missbruk eller vid handelsmannen Anders Grubbs om handel och misshandel, så sker det med en behändighet och ett behag som kunnat vara värda en bättre sak. Vid generalguvernör Olivecrantz' begravning parenterar han över den livets krona, som den döde vunnit, med denna överraskande formulering:

Nu är Oliv i Lif förbytt
och Krantz i Krona.

Verkligt njutbar blir denna ordkvickhet först i de anspråkslösa skämtverserna. När han i en menuettvisa moraliserat sina åhörare, och en baronessa Oxenstjerna tagit anstöt över poetens djärvhet, är han genast färdig med denna ödmjukt självbestraffande tilläggsstrof, alldeles hänförande i sin böjlighet och sin snabba danstakt:

Sjelf må du tuchta dig,
Rijmare tröga,
Rijmet bör fruchta sig
sjelfft för de Höga.

Verser åt Tärnorna
kan tu väl gifva,
men lät för Stiernorna
Stiernhielmar skrifva.

Emellertid ägde Runius icke bara denna rent verbala kvickhet, som fått sitt mest outrerade uttryck i raderna om den stolta Haman i Esthers bok, som blev hängd i en femtio alnar hög galge:

Tänck! mannens namn, hans odygd, och hans dödsart, alla trenne,
hur de på H begynnas just. Hans Likskrift blifver thenne:
Högdragna Haman Hänger här; hans graf är lik ett H:
men tvärstreket som midt på står, måst sättias ofvan på.

Han hade också en spelande fantasi, inför vilken synbilderna sprungo fram klara och livfulla. En tanke förvandlades hos honom med beundransvärd lätthet till en tavla, och det är i denna hans föreställningsvärlds konkretion, som hans överlägsenhet över så många av tidens kraftlösa rimmare ligger. Det är denna gåva av plastisk åskådlighet, som bryter genom renässanspoesiens abstrakta formelstilistik, och röjer att han var skald av födsel och icke bara av färdighet.

I en tacksägelsevers för tre dagars välfägnad på en lantgård, en liten dikt, som svallar över alla bräddar av hänryckning över mat och dryck, musik och väl-

vilja, sammanfattar han till slut avskedets vemod och rörelse i dessa naiva rader:

Hästar fete
för godt bete
tackd' och grete
när de skildes från Ehr äng.

Hur oöverträffligt återger icke denna lilla bild de resandes stämning, när de med dröjande steg gå ovissa utsikter till mötes. Det är inte överallt det finns så saftigt gräs och så vänliga händer.

Gäller det en så enkel sak som att önska greve Stromberg lycklig resa, så formar sig versen till en snabb revy av reselivets besvärligheter:

Bort alt hinder,
båd' störr' och minder;
bort all ohälsa och väderlek ful:
bort med sittja
och vänta i Fittja;
bort hästar late och söndrige Hiul:
bort slask, Regn och Dy,
bort fiendtligt Gny,
och hvad mer plär the resande bry:
Himlen var' Ehr vän;
Lyckan som en Svän
följ' Ehr fram och tilbakars igen.

I de tvenne sista raderna har det enkla utropet: lycka till! förvandlats till bilden av Lyckan såsom uppvaktande kavaljer till häst, med fackla och svärd eskorterande resvagnen. Det är ett för Runius' fantasi betecknande drag.

Ty hans åskådlighet, hans plasticism är icke till sitt väsen realistisk. Schück synes mig ha väsentligen överskattat skärpan och detaljsäkerheten i hans verklighetsuppfattning, när han jämför gravdikten över källarmästaränkan Sara von Allstedt med Runebergs Lotta Svärd och Frans Hals' porträtter. Den är, liksom i allmänhet Runius' skildringar av sin yttre omgivning, hållen i mycket allmänna drag, vidlyftigt resonerande, men saknande varje fast kontur eller färgrik enskildhet. När Runius ser skarpt, så är det i syne, i inbillningen, och hans upptecknade visioner, med deras ytterst exakta uppgifter, äro därvidlag värdefulla fingervisningar.

Så finner man till exempel knappast någon situation som är utmålad så livfullt som den spökande björnen, i en av hans små tillfällighetsvers. En källarkund har ätit björnstek och blir sedan mycket törstig, så att han begär dricka av pigan. Detta enkla uppslag sätter Runius' inbillning i rörelse; han skildrar hur björnen går igen liksom de nyss begravna liken. Han trängtar tillbaka till jorden, han lider helvetets kval i sitt fängelse och springer törstig fram och tillbaka i lågorna; till slut ser skalden hur björnen sticker fram sitt huvud ur den törstiges gap och bönfaller källarpigan:

Käre Flicka
ge oss dricka,
skall I få en vacker Man
bästa I Er önska kan,
flink och grann.

I all sin barnslighet har denna dikt ett slags mystik; där är den mörka krogens ljusdunkel över sceneriet, och något av den berusades fantastiska upphetsning, med oförklarliga infall och groteska syner.

Denna benägenhet för det bisarra och groteska, detta visionära drag präglar framför allt den stora dikten i februari 1713 vid kämner Johan Montins begravning, kallad Ämbets och Ähre-Trappa. Den grep samtiden oemotståndligt och blev föremål för den mest häpna beundran, för att sedan råka i glömska. I själva verket är det en av Runius' märkligaste och ståtligaste dikter, och den har än i dag en underbar tjuskraft.

Det är ett storslaget drömlandskap som skalden skildrar; han säger sig också ha sett det i en syn. En hög trappa reste sig för hans blick med otaliga trappsteg, av vilka de översta voro hala som is. Högst uppe tronade, på en vid altan, som liknade en öppen sal, Äran, klädd i kunglig kappa, omgiven av kronor och kransar utan tal. Runt omkring stodo stolar, klädda med sammet, siden och gyllenläder, eller också av vanligt trä: på dem sutto män i purpurkläder med hermelinsbräm, män med marskalksstav eller biskopshattar, med svärd eller vågskål eller penna och linjal i hand.

I muren var en mörcker gång, från Trappan bort att vandra
ur thenna verlden aldels uth och in uthi then andra.
Strax en gick afklädd naken bort, kom annan i thes stad;
then bortgick mer'ndels trumpen var, och then som tilkom glad.

Vid Trappans ingång var en Port, försedd med lås och stängsel:
hvar gång ther oppe ledigt var, blef här en farlig trängsel.
Vachtmästar'n kom som oftast ned, tå en blef genom släpt;
en annan blef tilbaka stött och uppå näsan knäpt.

Runt kring och nedanför denna trappa breder sig så ett landskap med blomstrande slätter, med städer och byar och stora gröna parker; en bred, praktfull allé leder fram till trappan — det är de mäktiges väg — och på båda sidor om den slingra sig två smala stigar för gemene man.

Detta är teatern, överväldigande och praktfull med sina olika plan och sina ändlösa perspektiv, och på den uppföras de skiftande skådespelen, som ljudlöst och blixtsnabbt avlösa varandra.

Några män vakta fä och får på marken, en yngling springer mot dem i brokig kjortel; herdarna hålla råd, kläda av honom och kasta honom i en grav.

The drogon upp; the skiutzan bort; han var en tid försvunnen:
men mitt i Äretrappans Port han strax therpå vardt funnen.
Från breda gången kom en Fru, språng til med skrän och skrål,
drog Karl'n vid håret baklängs ut, och satten i ett hål.
Högst på Altan låg en och sof i Silkes-sängen blöte,
til Cronan född och ammad op i Ärans egit skiöte:
han vaknad' ändtlig opp förskräckt, lät kalla fången fram,
och när en vishet diup och stor hos honom han förnam;
så lät han sättian på en vagn, så klar som bara gulle;
framför åt måst' en Härhåld gå, som Abrech ropa skulle.

Men nu mörknar scenen, figurerna utplånas, och som genom ett trollslag börjar ett nytt uppträde:

Ett folck försvann: Ett kom igen: En lång man hölt på leta
at Far sins Åsnor få igen; han kom til en Propheta:
När han ifrån Propheten gick, var han en annan man
och för par åsnor som han sökt, han tå en Krona fann.

Han tar plats på altanen:

Strax kom en deylig unger Man; såg ut och gick hel modigt.
Han bar en Harpa, och ther hos ett Jättehufvud blodigt;
han språng til Marskalcks-Trappan opp. Men Kungen med ett
spiut,
skiöt efter honom från Altan; ty måst han ner och ut.

Så växla bilderna. Det är icke en upprepning av de historiska händelserna, det är en symbolisk representation av dem, och det är med tvekan och bävan man följer de skiftande gestalterna och deras öden, som på en gång äro främmande och hemligt välbekanta. Den dunkla drömstämningen ligger som ett töcken över det hela, det enda vissa är den mörka gången som till slut uppslukar alla, och med jämna mellanrum ramlar hela den brokiga världen i spillror, en annan reser sig, och man hör de högtidliga siarlika orden:

Ett folck gick af: ett nytt kom opp.
Ett folck gick bort: ett annat kom.
En slächt förgicks: en ny kom til.

Det är den okände scenmästarens mystiska knackning vid changemangen.

Vilken underbar, på en gång mångstämmig och entonig symfoni, med samma oföränderligt återvändande final, och vilken gripande poetisk bild av den eviga

växlingen, av livets självupprepning, av tidernas svallande böljegång, med våg efter våg utan rast och vila. Renässansdiktningens tomma och livlösa allegoriska stråt har här pånyttfötts till ett mäktigt konstnärligt uttrycksmedel. Runius' egenartade fantasiliv har aldrig tagit sig ett direktare och spontanare uttryck än i dessa laterna-magica-bilder.

Ämbets och Ähre-Trappa är en av de få större dikter, där Runius unnat sig att vara poet utan alla biavsikter, utan tanke på den rent yttre händelse, som det var hans plikt att besjunga. Övergången från denna stora drömsyn till kämnern Montin var också nästan outförbar, men Runius tvekade icke en minut att bryta stilen och stiga direkt från det sublima till det triviala. Skedde det än med ohjälpligt förlorad värdighet, så skedde det åtminstone icke utan humor. Efter skildringen av de bibelhistoriska och världshistoriska omstörtningarna kommer denna överraskande fortsättning:

> Omsider, efter mycket bång och mången stor förandring,
> från smala vägen tåligt kom framtråkand's i sin vandring,
> en fet, brunacktig, liten Man, som tvenne Böcker bar:
> Jag tror, det Corpus Juris och vår svenska Lagbok var.

Effekten av kämner Montins entré i spåren av Tarquinius och Tanaquil är oemotståndligt komisk, i synnerhet när skalden öppenhjärtigt meddelar:

> Tänck! tretti' Åhr han Cämner satt, kund' aldrig Rådman bli:
> Var fjorton gångor på förslag. Men lyckan stod eij bi.

För visso, det var icke Runius' sak att genomföra en stor dikt, även om han hade de yppersta intentioner. Hans rättframma naivitet hade aldrig tillåtit honom att fatta skillnaden mellan stort och smått, och liksom barnen säger han sanningen utan tvekan, även när den är oförenlig med stundens stämning.

*

Oskyldig munterhet är det för Johan Runius naturligaste känsloläget. Den kan bullra och skumma som i den härliga dikten vid Clastorpa Källares Invigning:[1]

Nybygda Källaren vill man inviga,
önska godt Öhl och en godhiertad Piga:
Flicka, du kärlig var,
Dricken blif' mustig,
så kan en ährlig Kar
snart blifva lustig.

Man hör i dessa sjungande verser redan källarsalens glada sorl, med lyfta kannor, öldrypande knektmustascher, armen om flickans liv och dånande omkväden i korus. Där trivdes Johan Runius, han som efter den kräsligaste måltid hos Wims formulerade sin besvikenhet i raden:

Där ingen Eva är, är intet Paradis.

[1] Klastorp i Södermanland var det Strombergska familjegodset.

Det vänliga solsken som lyser upp Runius' drag har helt säkert en huvudandel i hans bröllopsdikters stora popularitet. Kvickheten kan hos honom vara ansträngd, men löjet är aldrig tvunget; det rinner upp av sig självt ur hans deltagande hjärta och hans rena samvete. Konsten att glömma sitt eget jag, att helt gå upp i den glada händelse han celebrerar, att osjälviskt känna med i sina medmänskors ljusa och mörka stunder, det är hemligheten i Runius' lycka både som tillfällighetspoet och levnadskonstnär. Schück har uttalat den åsikten, att han icke haft några ekonomiska biavsikter med sitt skaldskap. Att han icke skulle fått något för sina dikter är väl ändå alltför otroligt — det förutsätter utom en obegränsad godhet hos skalden en onaturlig hårdhet i bröllops- och begravningshusen — men yttrandet är nog riktigt ändå. Han glömde nog pengarna, när han väl kommit i farten, och småaktig beräkning eller inställsamhet har säkerligen icke inspirerat Runius' lovord. Han älskade mänskorna — det finns någon sällsynt gång kärlek som är köpt men icke fal. Han säger också med berättigad stolthet:

Förr vil jag dö och se mitt Hierta blöda,
än låckad, legd ell' sielfmant gå åsta
och gie beröm åt lefvande och döda,
som ingenting berömvärdt sielfve ha.

Ett dichtat Lof, en konstig Lögn at smida,
Bevar' mig Gudh! fast jag fick Gull som Gräs;
Hos mig som skref thet efter åt skull' svida,
och medlertid förarga then som läs.

Medan Runius fägnade Stockholms stads borgerskap med sin diktnings glada vetenskap och festens vågor gingo höga i de låga rummen, rasade ovädret utomhus, med blixt på blixt, och med tunga, ständigt nya olycksmoln runt hela horisonten. Runius glömde det lika litet som någon annan; han hade i Östersjöprovinserna stått ansikte mot ansikte med kriget, och hans hjärta hade krympt och darrat inför landets fara. Nyåret 1710 hade han i Reval riktat en brinnande bön till Herren, "Svea-Rikes ödmjuka Supplique til Gud Alsmäcktig", och de bibliska orden hade fått en underbart stor och gammaltestamentlig klang i denna upprörda krigsbön: "Herre Gudh, tu äst vår tilflyckt ifrå slächte til slächte. Thet går oss så illa, at vij äre en försmädelse vordne vårom grannom: Til spått och hån them som omkring oss äro. Men Herre, tu äst dock vår Fader, vij äro alle tine händers värck. Herre, var icke förfast vred, och tänk icke på synden evinnerliga: Se dock ther uppå, at vi alle äre titt folck. Skaffa oss bistånd i nödene, ty menniskiors hielp är fåfäng. Gläd oss igen efter thet tu oss så länge plågat hafver; efter thet vi så länge olycko lidit hafve."

Men idel klagan och jämmer var icke den karolinska tidens sak, och med en obruten gudsförtröstan var munterheten icke långt borta mitt i nöden. År 1711 sjunger Runius vid löjtnant Carl Magnus Drakes bröllop de berömda stroferna, där han i all omedvetenhet ger den lyriskt-pedagogiska formen för de

moderna statistikernas iakttagelse, att krigstidernas större dödlighet kompenseras av en ökad nativitet.

Nog har här deltz ut slängar
i dessa el'fva åhr
deraf mång tappra drängar
ha fådt sit bane-sår.
Lät delas nu ut kyssar
och annat liufligt mer
så botas hvad the Ryssar
i slächtren rifvit ner.

Til bara ris och plaggor
har Gud ey skapt all skog;
Lät somt ock blifva vaggor,
här fins ju timmer nog.
Alt lin blir ey til slöijor
och svepning hoppas vi,
somt lär väl barne-blöijor
och Brudgums skiortor bli.

Then verlden giärna fägnar
med nytt förskått och folck,
på hela verldens vägnar
jag tackar såsom tålk.
Tack skall Herr Drake hafva
som tänker på vår brist
at Sver'ge vid Pultava
en hop med Adel mist.

Den längtan efter fred, som hela det uttröttade landet kände, gav Runius gång på gång gripande uttryck. Han kan pressa känslorna samman till så enkla och klassiskt sköna rader som dessa:

Bellona, far din väg långt utom verldsens skranckor,
låt Plog på Jorden gå, på Hafvet Köpmäns planckor.
Kom, ädla Frid, igen, och lys som Sol i sky,
drif Krigetz Tordön bort, drif bort alt vapne-gny.

Men hans patriotiska smärta och hänförelse har aldrig fått en så ren och sublim form som i nyårsönskningen 1713 till Konungen och det Kungliga Huset. Fred, fred, skallar det som ur tusen strupar, Sverige, samla dina barn, låt oss ropa upp till Gud, som tycks oss sova, låt oss bönfalla om den nyårsskänk, som vi förgäves tiggt i tretton år. Men för den fromme skalden är kriget ett syndastraff, och innan friden kan komma från himlen till jorden, måste jorden ha offrat åt himlen.

När af jorden upgror heder,
regnar Himlen sällhet neder.

Om det nya året blir ett bot- och bättringsår, då skall allt det förlorade skänkas tillbaka:

Konung, Fästen, Land och Städer,
Hustrurs Män och Barnens Fäder,
Modrens Son och Systrens Bror,
Riksens Rikdom, prackt och flor.
Kungen, Landsens frögd och gamman,
Han är summan af altsamman;
i Hans dyra andedrägt
ligger allas lif förtäckt.
Han är Solen, Han är liuset.

Tidens vånda, ur vilken kärleken till Karl reser sig liksom på trots, är sällan målad mera rörande än i dessa ord.

Fortsättningen av dikten blir en kedja av fromma önskningar för Karls räkning: att han må komma hem

och åter igen höra kyrkklockornas dån, att han må få goda tjänare:

Kloka Män at fatta slut;
tappra Män at förat uth;
Trogna Män som Cassan giömma;
Samvets-Män, som folcket dömma;
Summa: Män som alla ha,
hufvud, hand och hierta bra.

Måtte de tre trolösa grannarna få sitt straff, må kronan och spiran triumfera:

Svärdet blifve baljans vän;
Äplets refvor gro igen;
Nyckeln läse utan smärta
up hvar Undersåtes hierta;
at han för sin milda Kung,
villigt öpnar skrin och Pung!
Går thet Kungen efter önskan,
Riket kommer snart i grönskan;
när friskt Hufvud uprätt står,
ack! hur väl tå Kroppen mår.

I denna dikt har Runius varit ett folks levande röst; han har i en poetisk form, som icke är konstfull, men full av kraft och kärna, tolkat en hel nations djupa smärtor och hemliga hopp, dess trötthet och dess stolthet, dess varma gudsfruktan och dess fasta kungatrohet, hela dess manliga och rena sinnelag. Den karolinske poeten var för visso stöpt av samma ädla malm som den karolinske krigaren.

*

Någon religiös skald i egentligaste och högsta mening var Runius icke trots den fromhet och andakt, som präglar så mycket av hans diktning. Han var en alltför harmonisk och barnsligt osammansatt natur för att kunna uppleva den religiösa krisen med det mörka och passionerade allvar, som utmärker de djupast religiösa naturerna. Tvivlet, den medvetna förhärdelsen, den kvalfulla ruelsen, det är makter som aldrig ha fått välde över hans själ. Hans religiositet är glad tacksamhet och ogrumlad förtröstan; den finner vackra och älskvärda, men sällan gripande uttryck. På sin födelsedag hembär han skaparen sitt lov för alla goda gåvor i enkla och sångbara strofer; efter överståndеn sjukdom bekänner han med tårar sin förra ljumhet, säkerhet och likgiltighet, ur vilken dödsfasan väckt honom upp. Hans "Andeliga Visor" äro dock endast rimmade parafraser av evangelietexterna och ha föga konstnärligt värde.

Det som gör starkast intryck i Runius' religiösa poesi är ett och annat enstaka anslag, som fått en innerlig lyrisk stämningston, vilken icke är vanlig hos honom. Så när han tackar Gud,

> att från min säng
> min harpesträng
> til Himblen kunnat klinga,

eller när han i sina "Andelige Tanckar på Långfredagen" ger versen denna oroliga och darrande takt:

Din Frälsares död, din yttersta nöd,
den svikfulla verlden och helfvetis glöd,
den eviga frögden och Himmelens sahl
i denna här dahl
lät vara din dagliga tanckar och tahl.

Lef Gudligt och väl, det följer din Siäl
allen efter döden i hamn och i hähl,
alt öfrigit är man en flytande ström,
en skugga och dröm,
ett Inte i verldenes hela beröm.

Tänkare är Runius lika litet som religiös grubblare, och hans spekulation förlorar sig snabbt i förlitan på Gud, som en bölja i havet. Hans filosofi är förundran: förundran över kroppens och själens hemligheter, som det i syndafallet förmörkade mänskoförnuftet icke längre förmår genomskåda, förundran över det mystiska sambandet mellan kropp och själ, över Leibniz' prestabilerade harmoni, förundran över det stora kosmiska världsuret, vars drivande fjäder är Guds försyn. Han har tänkt över vilka de makter äro, som styra mänskolivet: Ödet, Slumpen eller Förnuftet, men han sammanfattar sina betraktelser i en underkastelsens visdom, förkunnad i dessa tunga och fasta rytmer:

Hvem utan vårt förnuft tycks väl vår vilja styra?
Hvem lyckan? Konst och gunst. Hvem ödet? evig lag.
Hvem slump och lotterij? Ser hvarken du ell' jag:
men tro dock fritt at Gud Han styr dem alla fyra.

Vad kungen är i världsliga ting, det är Gud i andliga: den fasta övermakt, inför vilken all oro och allt

tvivel stillas och förnuftet stannar sin gång. Mot gåvan av ödmjuk förtröstan skänker konungen och Herren åt tjänaren och undersåten djupt inre lugn och rent och stilla samvete.

*

Runius var nöjd med sin värld, men han hade icke alltid varit det. Även han, den blide och milde, hade som yngling haft sin tid av missnöje och bitterhet, av upprorslusta och självsäkerhet. Det är några bevarade ämbetsskrivelser, som bära vittnesbörd därom.[1]

Landshövdingen i Göteborg, general J. B. von Schönleben, som var en av kuratorerna i Hvitfeldtska stipendiefonden, skriver den 21 april 1699, att en gymnasist Johan Runius — då alltså 20 år gammal — understått sig att hos K. M:t anmärka över stipendiemedlens fördelning vid läroverket. Han, som var från annat stift och varken muntligen eller skriftligen sökt stipendium hos landshövdingen, hade uppsatt observationer över stipendiaterna "såväl till deras villkor och förmögenhet som till vars och ens kvaliteter, varigenom han i sina gissningar begått grova fel och farit med mycken osanning", enligt vad kuratorerna äro beredda att intyga. Fördenskull bör han, menar landshövdingen, ha "meriterat en anständig korrektion".

[1] Meddelade av H. Fröding i G. H. T. 1901, n:r 302 och 306.

En annan av kuratorerna, lagman Cock, beklagar sig särskilt över att han utgivit två präster i Bohuslän som rika, ehuru de icke voro rika på någonting annat än på barn.

Kungliga majestätet fann också, att "denne gymnasist mäkta obefogat hade klagat" och landshövdingen fick i uppdrag att ge honom "en hård reprimande"; han borde tillhållas att uppge dem som uppeggat honom.

Denna händelse har icke lämnat något annat direkt spår i Runius' diktning än den klagodikt "En Vijsa uti stor förtret, skrifven i Götheborg", där han i full förbittring rasar mot sina nedriga ovänner, som han anser vara den ondes utskickade, och mot vilka han åkallar Guds hjälp. Men det är icke svårt att se att den varit av betydelse för hela hans framtid: det är som om han efter detta tagit sitt parti och beslutit att framgent låta udda vara jämnt. Hans ringaktning för egen framgång, hans ödmjukhet ha helt säkert sin rot i denna erfarenhet från ungdomsåren. Det behöver icke vara den förödmjukades självuppgivelse, det kan också vara ångern hos den som förgått sig, självkritiken hos den som inser sin oförmåga att skipa rättvisa.

Därpå tyder den lekfulla och världskloka menuettvisa, där Runius givit konstnärlig form åt sin mogna och upphöjda indifferentism. Den får djup betydelse genom att ses mot bakgrunden av hans ungdoms indiskretion och rätthaveri.

Låt varken beröm eller klander bekomma dig, det är dess moral, och lägg dig inte i andras affärer. Vad andra ha att äta rör inte dig:

Stick ey din näsa i
främmande kistor,
låt bli att läsa i
andras bref-listor!

Och tro inte du är skapad att ställa allt till rätta:

Den som vill hugga på
all ting och rida,
alla ord tugga på
kan man ey lida.
Var ey den häftigste
krokot at rätta,
låt den beskäftigste
bry sig med detta.

Som praktisk filosof har Runius här förvandlat sin ungdoms smälek till en smekande och graciös visdom. Och med fullständig överlägsenhet mot sitt forna jag slutar han den ypperliga dikten med ett skoningslöst skämt, riktat mot de trumpna och missnöjda, som med sina sura miner förstöra all stundens lust och trevnad. Runius' fjärilshumör, som endast vill snudda vid tingen och ta deras sötma, men icke låta deras bitterhet sig bekomma, har aldrig dansat lättare än i denna menuettmelodi.

O. Broms försäkrar i en minnesdikt över sin skaldebroder: "Han ull och blaggarn mer än sidenstycken slet — dock med en tommer pung af nöije riker varit."

Sin ringhet har han burit frimodigt, men han har dock vetat av den, och kanske känt dess tyngd. I ett rim-brev till en kvinnlig kusin skämtar han med tanken att en kunglig dispens vore nog för att tillåta dem knyta det äkta bandet, men han tillägger genast, nästan skamfullt: "Men min syster må ej tänka — at jag Ehr så illa vil: — at jag vil så tokot jänka, — biuda så olika til: — *Bättre Man har Gud Ehr ämnat, — större lycka ä ni värd.*"

Och när hans gifta syster genom mannens upphöjelse blivit adlig, skriver han ett gratulationsbrev, fullt av oförställd glädje och av medvetenhet om egen obetydlighet: "Bror får jag heta än: Ehr godhet är vist stor: — Ja, jag som är så fuhl, får bli Ehr vackra Bror." Han talar om en annan Monsieur Hans, som aldrig blivit något, varken präst eller sekreterare eller hovman eller knekt: han blev vild i sorgen, drack och gick grassatim dag och natt. Den som inte duger till annat, får duga till att supa och slå ut fönster, var hans resonemang:

> När jag är död, sad' han: hvem gräfver ned mitt Aas?
> Glasmästarn må ther om med Källarmästarn taas.

Emellertid tröstar Runius sin syster med att så skall det icke gå med honom själv; fast han är en stackare, så gläds han över sina släktingars framgång.

Motgångarna gjorde honom icke hetsig och vild, utan vis och försynt. I ett epigram jämför han sig

med bonden, som vid tinget blev dömd förlustig äran, men lätt tröstade sig när han fick besked att han var oförhindrad att äta, alldeles som förut:

> Som han om Äran tyckt, så tycker jag om Rangen,
> jag går till La Fontain och därifrån til Stangen.

Poesien och krogen ha för visso tröstat honom, men därtill har han också sökt bot i ett stolt världsförakt. Ty hela den yttre tillvarons stora gyckelspel, högmodets, girighetens, njutningslystnadens ihåliga skenliv har han i sina största stunder obevekligt genomskådat. Tomhetskänslan, alltings förgänglighet, allt mänskligts uselhet har han en gång lyckats ge ett grandiost uttryck i dikten "Öfver Verldenes Fåfänglighet". Där är han cynisk filosof och djup humorist, och en stor skald.

Hvad mäst alle
efter falle,
vi här kalle
liuft och sött, förnämt och högt:
mig kan detta
hvarken lätta
eller mätta.
Hiertat blir dock oförnögdt.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Hvad är slächten,
Silkes-drächten,
och Respecten?
Hvars mans stamm är väl bekänd.
Flöt än bloden,
Purpur floden,

Ifrån Oden,
Kiällan är dock Adams länd.
Af din kläder,
och förfäder,
blir du ingen Adelsman,
egen dygd är Adel sann;
Res ey Kammen,
hvem var stammen,
leta frammen:
Far din plögde, Mor din spann.
Gack til Skriften,
gack til griften,
Se hvad döda slächten tror,
Jorden är ju allas Mor:
sköld och glafven
mött' i grafven
Tiggar-stafven,
och erkänden för sin bror.

Djärvare och klarare än i denna geniala strof ha sällan bilderna och orden sprungit fram för en svensk skalds inbillning: det är en glans över diktionen och en klang i rösten, som blott den mest levande ögonblicksingivelse förmår skänka. I denna stund har den fattige poeten rest sig, och hans ögon brinna:

Hvad är gullet,
röda mullet
i Skatullet?

Det är hans livs lömska fiende som har besegrat honom, men nu slår han honom sanningen i ansiktet: Vad är guldet? *Svarta jordens excrement.* Och den som tillber den gula smutsen tillropar han: Tvi bå dey och guden din.

Och nu kastar poeten handsken mot en värld, i denna yra besvarar han de föraktfulla blickar, som beskärts honom, med en utmanande gest:

Jag gier verlden,
med högfärden,
vällust-flärden,
ja med pick och pack goddag,
gier bå plåten
och smulgråten
uppå båten,
alt ihop bespottar jag;
Säger mången,
at den sången
skämmer bort min födekrok,
och giör mig til verldens tok.
Låt så vara,
låt det fara
jag vil svara:
Hvar en tycker han är klok.
Stora Herrar
ha sin' Narrar,
som dem följa ut och in;
jag och verlden ha hvar sin;
Vill du hörat
och utförat,
må du giörat:
Jag är hennes, hon är min.

All den självkänsla, som levde hos den glade rimmaren Johan Runius, allt trots som spirat under långa år i hans godmodiga natur, allt krigiskt som fanns i hans kärleksfulla väsen — här har det förmälts med kristendomens stränga världsförakt, här stiger det i ljuset som en mäktig stråle av poesi, och skönhetens irisskimmer lyser för första och enda gången i all sin härlighet och prakt över Runius' vers.

DALIN

I.

Tvåhundraårsdagen av Olof Dalins födelse fann den svenska litteraturhistorien värdig och beredd att begå minnet av den första gestalt i vår vitterhets hävder, som i hållning och art motsvarar vårt moderna begrepp: författare. Dalin har varit föremål för ett livligare och mera fruktbringande vetenskapligt intresse än de flesta av våra äldre författare. Hans personliga öden fingo för tjugofem år sedan en utförlig och i allt väsentligt uttömmande framställning i Warburgs biografi, och själva jubileumsåret ägnade Martin Lamm hans vittra alstring den kanske grundligaste och lärdaste litteraturhistoriska undersökning, som kommit någon svensk författares verk till del. Så goda hjälpmedel att för eftertanken framkalla bilden av en svensk kulturpersonlighet och erinra oss hans betydelse äga vi endast i ytterst få fall.

Levertin uttalade i sin essay om fru Nordenflycht den känsla av ovisshet, av rådvill nyfikenhet, som forskaren aldrig undgår att känna inför Dalins personlighet. Vad som innerst dolde sig bakom de olika masker som Dalin anlade på sin väg genom livet kan ingen vetenskap utleta, ty psykologen saknar nästan

varje ledtråd. Dalin var icke den som lät någon se i de kort, som han spelade med så mycken grace och skicklighet, och samtiden visste så gott som ingenting intimt att säga om denne man, som mer än en gång stod i brännpunkten för det allmänna intresset, som ur den ofrälse tjänstemannens obemärkthet gled fram till maktens och ärans höjder. Den anonymitet som omgav Argus' unge författare följde honom genom livet.

Tvivelsutan får man dock icke låta mystifiera sig av den svinxartade förtegenhet, vari Dalin insvept sitt egentliga patos, sitt väsens kärna, ty den starka personligheten är föga lättare att dölja än ett ljus i mörkret. Lamm betonar med rätta i slutorden till sitt arbete, att allting tyder på att Dalin varit ett svagt temperament, en natur utan djup och lidelse. Det tysta, sällsamma skratt, som hans fiende Karl Gustaf Tessin omtalar och uppfattar som ett kompromitterande utslag av den sluge intrigmakarens hemliga glädje, kan för den opartiske iakttagaren te sig vida oskyldigare, som den försiktigt manövrerande uppkomlingens stilla belåtenhet, alltför skygg för den accentuerade uppmärksamheten och rädd för att stöta någon.

Den passion, som måste ha behärskat Dalin, kan knappast ha varit någon annan än den som har det starkaste väldet över mera grunda och utåtriktade naturer — icke nödvändigt obetydliga, men saknande rikt inre liv — nämligen lusten att komma upp, att nå fram till lyckan och makten. I själva verket ut-

peka alla indicier Dalin som uppkomling — det är obehövligt att lägga något föraktfullt i ordet. Den intellektuellt begåvade halländske prästsonen lämnade utan tvekan universitetskarriären, som för honom skulle varit fullt naturlig, för att som lärare och skyddsling i den Rålambska familjen söka umgänge i Stockholms adliga ämbetsmannakretsar. Han ser framför sig den rätta vädjobanan, den som leder till andra segerkransar än de akademiska lärdomsbjässarnas disputationslagrar. Med en förunderlig skarpblick upptäcker den tjugoårige kanslisten de medel, som kunna tjäna honom. Som enda ofrälse ledamot och nitisk ordenspoet i riddarsamfundet "Awazu och Wallasis" får han relationer bland de unga krigssvärmande hattarna. Själva "Argus", hans ungdoms vittra stordåd, vad är den annat än ett trappsteg mot höjden? När hela Sverige med beundran och häpnad sökte den okände författaren, när 1734 års riksdag gav sitt förord till befordran för "en obekant auctor, som under namn af Argus med utgifne skrifter förnöjt och tjänt publicum", när han, slutligen röjd, presenterades vid hovet och beskänktes av konungen och drottningen, när han av konung och ständer hågkoms med tjänst och lön, månne icke den unge kanslisten utan överraskning konstaterade, att han nått sitt mål?

Ty det lider väl intet tvivel, att "Argus", den beundrade och beundransvärda tidningen, som gör epok i vår prosas historia, när allt kommer kring är

ett föga individuellt, föga personligt inspirerat verk. För visso, det bäres uppe av Dalins vakna och allsidiga intresse för alla det dagliga livets frågor, och ingen skall bestrida honom äran av att vara Sveriges förste journalist, en oförfärad och elegant kåsör, en kvick och smidig stilist, vars make knappast trampat ett svenskt redaktionsgolv. Men man kan likväl icke neka, att de övertygelser han förfäktade, de moraliska synpunkter han förde fram, icke voro hans personliga egendom i modern mening. Han hade kommit över dem på ett rätt utvärtes sätt, ur sin läsning av de utländska tidskrifterna, och han skummade "Spectator", "Tatler" och "Le Misantrope" på uppslag, åsikter och idéer med en säkerhet och smak, som nu senast Martin Lamm haft tillfälle att i detalj studera. Visserligen var man den gången fördomsfri beträffande dylika lån, men "Argus" fick dock beskyllningen för plagiat slungad mot sig, och detta ehuru samtiden kände endast en bråkdel av de efterbildningar som den hänsynslösa vetenskapen uppvisat. I varje fall: man kan icke frikänna "Argus" från att vara ett företag som var anlagt på att briljera, en litterär spekulation, varmed Dalin lyckades grundlägga sitt rykte. Men ryktet var icke oförtjänt.

För en man av Dalins läggning var det helt naturligt, att han icke förbehållslöst anslöt sig till något av de båda stora partier, som kämpade en lång och seg kamp om makten i Sverige. Samtiden beskyllde

honom för vankelmod och tvetydighet; men hur skulle en ljus och ljum natur sådan som hans kunna gå upp i partilivet med den dystra desperation, som präglar frihetstidens politik? Dalin var säkerligen icke filosofen, som stod över partierna — det är eljest den attityd som han intager i "Svenska friheten" — utan den lidelsefrie medelvägsmannen, som icke hade något emot att vinna fördelar i både det ena och det andra lägret. Befordran och adelskap synas ha varit hans egentliga politiska direktiv.

När han en enda gång på allvar vågade sig ut ur sin försiktiga ställning, visade det sig genast hur litet han var skapad för den stora intrigen. Vad som drev honom att å konungaparets vägnar underhandla med franska hovet om maktutvidgning och statskupp är svårt att avgöra; utom personlig vänskap för kungen och drottningen samt verkliga sympatier för utvidgad konungamakt måste naturligtvis hoppet om en lysande ställning under den nya regimen ha medverkat. Efter upptäckten påstås hans liv ha hängt på ett hår, och de förföljelser, som de maktägande satte i gång mot honom för andra, mera oskyldiga förseelsers skull, bör han ha känt som ett jämförelsevis lindrigt straff. Under förvisningen från hovet fann han tid att avsluta "Svea rikes historia", och till slut lyste nådens sol över hans huvud i fullare glans än någonsin. Hovkanslersämbetet var ingen föraktlig position för en man, som gjort sin lycka själv, och det troddes, att rådsherre-

manteln skulle ha höljt hans skuldror, om icke döden kommit emellan.

Han hade sålunda före sin död nått målet för sina strävanden: han hade blivit en hög ämbetsman, en adlad hovgunstling och han hade blivit sin samtids största vittra berömmelse. Sin litterära talang hade han i oerhört stor utsträckning använt som medel att vinna det förnäma sällskapets bevågenhet. Otaliga tillfällighetsverser och ögonblicksskämt fylla volymerna i hans samlade skrifter; han var lika villig att på grevinnan Pipers åstundan skriva en betraktelse över en rätt frimodighet inför döden som att leverera julklappsverser, fastlagsrispoem och namnsdagslyckönskningar till den kungliga och de högadliga familjernas husbehov. Men fastän han som rolighetsminister och spektakelmakare förnedrade sin poetiska gåva såsom nästan ingen annan stor svensk författare, så hann han likväl med att vid sidan därav skapa sig en ställning som banbrytare på nästan alla områden av svensk vitterhet. Med "Brynhilda" skrev han en tragedi efter Racines mönster, med "Den avundsjuke" vår första karaktärskomedi, "Svenska friheten" motsvarade tidens begrepp om ett nationalepos och "Aprilverk om vår härliga tid" överträffade alla poetiska satirer i den franska genren. Hans "Svea rikes historia" blev för långliga tider den utförliga och populära framställningen av våra hävder, kritisk i sin uppfattning — den är t. o. m. byggd på en naturvetenskaplig hypo-

tes — modern i synpunkter och livlig i framställningskonst.

Den utomordentliga mångsidigheten och omfattningen av Dalins författarskap motsvaras dock till en viss grad av osjälvständighet och ytlighet. Han har oftast följt en utländsk förebild i spåren, och det är endast sällan hans verk är uttryck för ett fullt personligt känslo- och stämningsliv. Han förblir den skicklige och habile stilisten, den receptive bearbetaren av utländska idéer och strömningar. En grund och utåtriktad maître écrivain, det är det omdöme som i stort sett gäller om hans författarskap.

För den tidiga upplysningstidens idéer var Dalin förkämpen i Sverige. Den Rudbeckianska urpatriotismen hade i honom en kvick och skoningslös motståndare, och kritiken av prästeståndet skötte Dalin med en verve, som var nära att stå honom dyrt. Men hans egentliga religiösa ståndpunkt kan icke med bestämdhet uppges, troligen därför att den var vacklande. Den enda tankeströmning som han synes ha omfattat med värme och konsekvens, är, såsom Martin Lamm visat, idén om mänskosläktets utveckling och förädling, tron på kulturen och upplysningen; ännu 1761 försvarar han denna upplysningstidens programpunkt gent emot Rousseaus förbittrade och geniala kulturkritik.

Betydande och inflytelserik som kulturpersonlighet, blev Dalin sålunda icke någon verkligt stor konstnär,

och för oss ligger huvuddelen av hans produktion död. Lyriker var han framför allt icke, därtill saknar han alltför mycket verklig känsla. Det finnes icke värme och hjärtelag i hans lyriska diktion; ur vilket som helst av Runius' tillfällighetspoem — för att nu ta ett exempel — lyser mot oss en ljus och varm ingivelse, som Dalins luftigaste och elegantaste verser sakna. Hans temperament saknar likaledes högtidlighet, och hans patos förlorar sig därför nästan alltid i det flacka och torra. Skälmskhet och grace kunna däremot ofta förläna hans dikt tjuskraft.

Den kyla, som synes ha varit ett drag i hans väsen, har han en gång givit uttryck för i en liten gratulationsdikt vid Karl Gustaf Pipers födelse, där han tillropar den nyfödde:

> Fördenskul vil jag råda,
> tag aldrig verlden när,
> hon är väl värd at skåda
> men ej at hålla kär.

En man som ser på världen med intresse, men utan kärlek, en iakttagare och resonör utan patos, det är den föreställning, som man närmast får av Dalin. Klarheten och lättheten i hans lynne äro ur denna synpunkt naturliga, ty det är lidelserna, som väcka problemen.

II.

Men det har alltid förefallit mig, som om man bakom hovpoeten och den adlade ämbetsmannen i

Dalin skulle kunnat upptäcka en annan, ursprungligare och frodigare natur. Lamm har påpekat en för hovmannen Dalin karaktäristisk dikt, där han omtalar att han råkat åse en redutt-bal på Bollhuset:

> På Paradis jag såg tre, fyra flickor
> samt brännvin, sill och smörgås i en vrå:
> jag stack en hand i var av mina fickor,
> och svor, at aldrig dit mer gå.

Denne Dalin, som förnämt ryggar tillbaka för det gemena folket, han har dock aldrig varit större artist, mera inspirerad och framgångsrik konstnär än när han skildrat just dessa simpla pigor och drängar och deras grova seder! Det finnes i hela "Argus" icke ett enda ark, som i saftig komik, i fyllig karaktärsteckning och i språklig pregnans kan jämföras med den skildring ur tjänstefolkets liv, som han kallat "Samtal mellan Balzar och Elsa". Genomläser man detta samtal så måste man medge, att varje detalj, varje fras här är utarbetad med en njutning, en formglädje, som för denna tid är oerhört sällsynt. Interiören i sin helhet är ett av dessa lyckliga, ja geniala grepp, som hos en författare låta ana helt andra möjligheter än dem, som han medvetet odlat och utvecklat. Vilken skarp och humoristisk iakttagare av de lägre folkklassernas liv och vandel visar sig icke Dalin vara i denna enstaka, som av en slump nedskrivna studie, vilken allt igenom vilar på observation och autopsi! Hur djupt måste man icke beklaga, att en sådan skild-

ring, av denna ursprunglighet och friskhet, icke var litterär, icke konstnärlig, knappast ens anständig enligt tidens föreställningar — såsom den urskuldande inledningen visar.

På samma sätt frapperar i "Argus" det ark, som betitlas "Äfventyr om Riksens Ständers upkomst" genom sin konkreta och friska skildring av bönder och bondseder, av vilt och kärvt lynne. Men Dalins mästerverk som berättare, hans konstnärliga stordåd, är och förblir dock "Sagan om hästen", på en gång en allegorisk skildring av Sveriges öden och ett inhemskt bondeepos.

Ännu mera avgjort kanske än i "Äfventyret om Riksens Ständers upkomst" har Dalin i denna saga utbildat det bondeskildrande elementet. Redan den första sidan, som omtalar hur "en ärlig man från Svedjenäs" känner igen den flåsande och tröttridne grållen, är ju en verklig bondelivsskildring. Hästskojaren blir arg, när den redlige gubben frågar honom, varför han sprängridit kreaturet och "flängt förbi rätta ombytet", och han svarar: "Det är mitt ök, jag får ju göra med mitt hors hvad jag vil? Jag köptet på en Kyrkemarknad öfver tjugo mil härifrån — — —" Men nu har han försagt sig, ty gubben känner hagen i närheten, där hästen är van att gå i vall och där han betade ännu dagen förut: "Hå, hå, äst du af det slags folket?" Hästskojaren sitter upp och vill spränga bort, men gubben får honom i benet och slänger honom i backen.

Under förbannelser springer han sin väg; grållen tog gubben hem för att laga om honom och skaffa honom hans rätte ägare tillbaka.

Det är ju helt enkelt ett landsvägsuppträde, en händelse, som icke behövde höra till sällsyntheterna efter de stora marknadsdagarna under dessa tider, då bonden själv fick hålla ögat på bedragare och skurkar. Hur naturligt och enkelt är icke hela scenen framställd, alldeles som om Dalin åsett den med egna ögon på en halländsk landsväg, när han var barn. Där finnes faktiskt ingenting, som tvingar en att tänka på Gustav Vasa och den danske inkräktaren. Denna sida lever med eget konstnärligt liv, oberoende av den allegoriska betydelsen. Det finnes flera dylika ställen i sagan. Själva skildringen av hästens skötsel och uppfostran äger saklighet och realistisk utförlighet. "Hilmer arbetade up munnen på Grollen med en lindrig trents; han trafvade ut honom, så at han höll jämn ordning med sina fötter och hade bogarna lediga; Grollen gick då i helt och kort galop, till höger och vänster, i slapp, i traf och i all slags gång." Vilket genialt drag var det icke, när Dalin som symbol för Sveriges rike valde hästen: hästen, som alla älskade och vars vanor och tarv alla voro förtrogna med, hästen, som var kamrat i mödorna och arbetet, vid plogen och vid foran, hästen, som stritt och blött med de svenska soldaterna, som följt dem till Narva och Pultava under den stora tiden, då allt var en äventyrsritt, en överdådig ryttar-

bravad! Med vilken kärlek och sakkunskap skall icke soldaten ha läst om denne Grålle, som lyfte huvudet högt när han hörde luren och som icke skyggade, icke ens ryckte med huvudet, om man än lossade kanonskott bredvid örat på honom! Och hur krympte icke den ärlige bondens hjärta, när han hörde om en vacker häst, som sporrades till blods och halvt förstördes av skojare, och hur gladdes han icke, när den ärlige gubben gav honom hull och krafter igen och vande honom av från att skygga och stegra sig! Dalins Grålle var som de svenska remonterna: den var till glädje och förtrogen vänskap för både bönder och knektar.

Man måste beundra hur osökt Dalin ur denna allmogevärld förmått finna symboler för de historiska förlopp, som han ville återge. Striden mellan Karl IX och Sigismund berättas på följande sätt: Styrbjörn såg, att lille Sigge redan var "god buss" med Valacken (= Polen), men han unnade honom icke Grållen; den ville han ha själv. När Sigge första gången skall rida Grållen, smugglar han en sporre under sadeln. Hästen blir vild och tar sats på sats, Sigge gråter och vill av; han vill nu rida på Valacken igen, men Styrbjörn råder honom att visa sig karlavulen och försöka än en gång. När Sigge stigit upp, ger Styrbjörn Grållen en piskslänga och hästen kastar ryttaren i marken. Styrbjörn tar mot Grållen under bannor, men ler i mjugg. — Detta är historiskt icke en av de lyckligaste trans-

poneringarna: den förbittrade maktstriden får en ganska gemytlig och humoristisk prägel. Men hur ypperligt träffad är icke den klokt beräknade och stillsamma bondelist som Styrbjörn använder!

Minnena från hembygden och dess seder och bruk ha stått Dalins inbillning till buds, när han skrev "Sagan om hästen", det skönjes på många ställen. Som mogen man var Dalin hovpoet och stadsbo, och de pastorala utflykterna och herrgårdsbesöken gåvo knappt någon inblick i allmogens liv, efter vad man åtminstone kan gissa. Liksom förut anmärkts på tal om "Samtalet mellan Balzar och Elsa", tycker man sig även här se ansatser till en konst med friskare rötter i svenskt liv och lynne än hans övriga produktion. I "Sagan om hästen" talas det om julstugan, som Brage (Karl X) ville rida till Holger på Ön och besöka, och det fast det varken bar eller brast, det berättas om kappritter och prov på armstyrka; ja, själva det från hedenhös nedärvda skrocket är med: skator hängas över hästens krubba för att skydda mot "krank" — ett mystiskt, spökaktigt trolleri, som kan bringa olycka i gården, och mot vilket man i Närke skyddar sig genom att spotta tre gånger — och med marflätorna har den vidskeplige åtskilligt att beställa. Det är Johan den tredjes papism och liturgi, som få denna folkliga omklädnad. Själva språket har även i denna saga allmogens glosförråd, och får en kärnsvensk och koncist uttrycksfull prägel. Det finnes knap-

past ett utländskt ord i hela sagan, men det överflödar av dessa gamla goda och folkliga uttryck, vars märgfullhet är beundransvärd. Sagostilen är hos Dalin icke huvudsakligen vunnen genom arkaismer — fast även sådana förekomma: kämpa-god o. d. — utan genom att ösa ur det talade, levande språkets och den folkliga och naiva berättarkonstens rika skatter. Det är intressant att se, hur Dalin även språkligt återgår till sina barndomsintryck: av den mängd dialektord, som han använder i "Sagan om hästen" — och även i "Äfventyret om Riksens Ständers upkomst" — äro de flesta sådana som ingå i allmogespråket över huvud, men det finnes däribland en särskild grupp, som endast tillhör de trakter, där Dalin vuxit upp som barn och därifrån hans släkt stammade: med andra ord Halland, Västergötland och Småland.

Men det är att märka, att språket, trots sin provinsiella färg, tillhör en högre stilart än språket i "Äfventyret om Riksens Ständers upkomst". Detta beror på ämnets heroiska natur. Det är ett äventyrslystet och ärekärt drag över hela berättelsen, som är utomordentligt lyckligt sammanstämt med allmogetonen. Det är stolt och nackstyvt folk, de flesta av Grållens ägare; mycket göres för nyttans skull, men mycket också för ärans. Det vilar ett slags bondeheroism över hela sagan, ett patos av det slag, som alltid återfinnes i de verkliga bondeskildringarna — man kan t. ex. tänka på Immermans "Oberhof" eller Selma Lagerlöfs berät-

telse om Ingemarsätten i "Jerusalem" — och som Dalin med fin konst använt som symbol för den svenska patriotism och ärelystnad, med vilken den i själva verket är i släkt.

Ty man får icke heller glömma, att under bondekläderna lyste konungapurpurn igenom. Den makt, varmed sagan grep sinnena, berodde icke blott på den med realiteter och liv mättade formen, utan på de stolta minnen av segrar, strider och nederlag, som den manade fram. Hur gripande måste icke det sublima ställe ha verkat, där det talas om Karl den tolftes död! Härkuller var uppe i stengrytet i bittraste kölden för att slita en ägotvist med Holger på Ön. "Men en afton såg han Hilmer komma till sig i en klar sky med gladt ansikte, som bad honom nu hvila sig efter sin möda: Ditt lopp är fullbordadt, sade han, och din ära odödelig: kom nu och smaka med mig de renare nöjen. Detta vardt sagdt och gjordt, och Grollen miste sin Herre. Stackars kreatur, han höll så af sin Härkuller, at när han först saknade honom, det är otroligt, så darrade han som et aspelöf." — Det är efter de gamla nordiska hjältesagorna Dalin bildat denna i all sin enkelhet grandiosa skildring; så plägade hjältarna se gudarna i skyn, när deras dag var all, och den sista striden väntade dem.

I dessa verk och några andra med dem besläktade, vilka kvantitativt endast bilda oaser i öknen av Dalins skrifter, frigör sig, synes det mig, en berättare, som

är idel iver för sin uppgift, som ser och iakttager med kärlek. I dem återfinner man den enkle och med de lägre folkklassernas liv förtrogne prästsonen, man finner en Mutterwitz, en bred och drastisk syn, ett patos och en värme, som man förgäves söker i den elegante och på förnämt håll protegerade författarens med vittra anspråk och efter godkända mönster författade verk. Man finner samma lynne i sagor sådana som den om "Kungadottern och hunden Pip", där han med oefterhärmligt behag återger den folkliga berättartonen — "gamla Äfventyrs-sättet bland gement Folck" kallar han det själv — eller i ett naivt sammanlekt, halvt obegripligt, men likväl stämningsfullt barnrim sådant som "Skatan sitter på kyrketorn".

Lämnar man de litteraturhistoriska synpunkterna ur räkningen och undersöker Dalins alstring för att finna vad som för oss ännu har värde och liv, då är det dessa verk som tala till oss, medan så mycket annat vilar i död stumhet, då är det dessa småsaker, på vilka upphovsmannen kanske sett med ringaktning, som förmå sätta vår känsla och fantasi i rörelse. Så sker det ofta i konstens värld, att det som byggts på medveten vilja, på föresatser och mönster, är förgängligt, medan det som ohägnat och vilt vuxit upp ur den omedvetna naturgrunden blomstrar friskt under århundraden.

STOCKHOLMSJOURNALISTER PÅ SJUTTONHUNDRATALET

I.

De gamla tidningarna.

Tidningsläsning är en passion, som i våra dagar härjar grymmare än kanske någonsin förr. Den har många grader, från den skenbart oskyldiga vanan att ögna genom en tidning vid frukosten eller drömma över den vid middagskaffet, till det fullt utbildade raseriet, det som stirrar mot oss hos den olycklige i järnvägskupén, han som med fickorna svällande av makulatur, halvt begraven i lösnummer, nervöst griper efter nya som den drunknande efter halmstrået. Vi möta honom även på tidningskontoren och i läsrummen, där han lätt igenkännes på sin irrande och osäkra blick. Han är den gripande symbolen på tidsålderns rolösa och förströdda nyhetstörst och kunskapshunger.

Egentligen är han romantiker. Han söker något som han icke själv vet, han jagar det genom spalterna; liksom Peter Schlemihl söker sin skugga och Don Juan sin lycka, så irrar han kring i trycksvärtans öknar för att finna det som verkligen angår honom, den oas,

där han kunde slå sig till ro. Världens alla telegrafer knacka i hans öron, när han med darrande hand öppnar sin tidning, telefontrådarna sjunga sin oändliga sång genom rymder av mörker och sol, av storm och stiltje, lokomotivvisslornas signaler skära genom hans bedövade huvud, metropolernas larm stiger och sjunker i eviga rytmer — var, i dessa symfoniska tonvågor, som rulla ut över tidens och rummets alla gränser, var klingar den melodi, som har ett bud till hans hjärta? Han griper en ton här, ett anslag där, han skyndar vidare, men ingenting skänker avslutning och helhet, och till slut har han nästan glömt vad han söker; han drives av en oförklarlig oro räddningslöst omkring på det strandlösa hav, som av tyska metafysici benämndes den dåliga oändligheten.

Detta är tidningsläsningens romantiska pol, men den har ju också sin nyktert realistiska sida: den alldagliga nyfikenhetens poesilösa förtrollning. För endera av dessa frestelser faller väl en och var. Endast den är räddad, endast den är definitivt upphöjd över tidningsläsningens vulgära passion, som har sökt och funnit ett starkare motgift: att i de tysta bibliotekens svala salar läsa tidningarna från de för länge sedan svunna århundradena. Den som drömmande vänt de händiga bladen av renaste linnepapper, tryckta i sjuttonhundratalets handpressar, han kan aldrig mera fascineras genom det torra prasslet av valsat trä i de nutida rotationspressarnas oformliga drakar. Den

moderna tidningspressen blir honom med ens förunderligt likgiltig, och med milt vemod betraktar han gatans tidningsförsäljare, kring vilka morgonvandrarna stimma. Han ler stilla; han känner högre njutningar.

Och om han bleve tillfrågad, varför han förnöter den dyrbara tiden med ett ingående studium av de åldriga årgångarna, vilka vetenskapliga upptäckter han tänkte göra, eller vilka historiska samlingar han tänkte rikta, eller vilket förnuftigt ändamål han över huvud förbunde med denna läsning, så skulle han utan överilning svara ungefär så:

"Inga, absolut inga! Jag bekänner det med blygsel, det är icke den vetenskapliga forskningsivern, som från början förmått mig att sänka mitt huvud över de gamla volymerna och låta timmarna rinna obeaktade förbi. Det är en illegitim sysselsättning, den syftar endast på nöjet. Jag söker detsamma som alla andra tidningsläsare: nyheter och förströelse, men av ett potentierat slag. Enligt min erfarenhet smakar en notis som bäst, när den är inemot hundrafemtio år gammal — att läsa den förr är ett gourmandiskt missgrepp, ungefär som att steka en nyskjuten hare. Jag har alls ingenting mot de moderna tidningarna, de äro sannolikt utmärkta, men det skulle aldrig falla mig in att läsa dem förrän på deras sekeldag; då först har nyhetsavdelningen fått sin oförlikneliga tidsdoft, anekdoterna, novellerna och poemen denna obeskrivliga, stilfullt enhetliga stämning, som förhöjer och under-

stryker deras kvickhet och skönhet, då har utrikesavdelningen blivit begriplig och torde i sin historiska belysning icke sakna intresse genom att avslöja hur otroligt innebörden i samtidens händelser blev missförstådd — ja, själva annonsspalterna kunna till dess ha blivit underhållande och lärorika. När jag betraktar ett av våra jättestora tidningsnummer, händer det att det vattnas mig i munnen vid tanken på det epikureiska nöje det kan skänka om hundra år åt en insiktsfull bibliotekskund — men ack, då ha vi båda förmultnat, ty jag är av stoft, och de moderna tidningarna av sulfit, och intetdera är varaktigt. Slagen av denna förgänglighetstanke har jag stundom mot bättre vetande gripit den stora pappersdraken, men min gom har icke kunnat uthärda den hårda, saftlösa och oparfymerade födan, och jag har genast återvänt till Stockholms-Postens första årgångar, som äro verkligt mogna. Adertonhundratalet står ännu på tillväxt; dess första decennier ha visserligen redan bland kännare sina beundrare, men när jag prövat dem har jag funnit smaken en smula grön och besk. Dessutom är det svårt att se riktigt klart och objektivt på så nära håll...

När man betraktar en person eller en händelse på ett århundrades avstånd eller litet mera, vilken lugn och skön avrundning får icke skådespelet. Ingenting påträngande eller oroande; det dödas fina och vackra vemod ger sin adel åt komiken, det fula och brutala

är redan försonat genom det offer, varmed allt mänskligt betalar sin skuld, själva det banala och vulgära har i sin oklanderliga stiltrohet en ursäkt och ett berättigande. Det hela är för fjärran för att passionera oss; inga lönnliga trådar gå till våra intressen eller till nutidens hetsande problem, som sätta blodet i rörelse och skymma blicken, vi betrakta skådeplatsen med den lugna rättvisa, varmed Vår Herre beskådar sin värld — han själv är den Upphöjde, som ser själva nuet som historia och historien som ett nu. Och dock är det hela oss tillräckligt nära för att vi skola förstå allt; vi nicka lugnt i hemligt samförstånd över de blad, som förråda oss egennyttans rörliga iver och ärelystnadens blankögda feber, borgarnas trevna vardagslycka och lättsinnets övermodiga rus. Det är vårt, och likväl icke vårt. Det ger oss en försmak av den stora objektiviteten, som icke är oss förunnad i vår telluriska tillvarelseform.

Avståndet är en konstnär, som förmår skänka en dunkel men rik innebörd och en oanalyserbar betydelse även åt det trivialaste. När jag öppnar Stockholms-Postens årgångar och låter det sena sjuttonhundratalets Stockholm brusa förbi min syn, vilken förtrollning griper mig icke! Rymden djupnar, ljuden få en avlägsen klang liksom stundom i drömmen, det vilar ett lätt töcken för min blick, och i ett svagt grönblått ljus röra sig gestalterna som värdiga och tysta skuggor. Stundom blir sceneriet livligare, landskapet

och mänskorna ta färg och ljuden få en hårdare ton, det hela närmar sig den fulla verkligheten — men, himlen vare lov, det dröjer alltid en flik av dimslöjan, av trollspegelns magiska imma, och gnider jag för hårt, så upplöses och försvinner hela fantasmagorien.

Medgiv, att dessa deliciösa njutningar icke stå den moderne tidningsläsaren till buds. Jag tar som exempel något av det likgiltigaste och mest ringaktade, som en tidning kan innehålla: förteckningen över ankomna resande, som ännu återfinnes i den svenska landsortspressen, och som där utgör den gråaste och mest intetsägande av all lektyr. Hur behagligt underhållande är icke denna artikel i Stockholms-Posten för år 1779! Med vilken tillfredsställelse inhämtar man icke, att Ryttmästaren Jac. Magn. Hallonquist och Extra Contoirs-Skrifvaren E. H. Siegbahn ifrån Småland i de första dagarna av mars ha tagit in hos Snickare Åldermannen Linning vid Köpmangatan, att enkan Catharina Gode från Norrköping bor hos dess måg Parmmätaren Fellberg i huset n:r 139 vid Riddaregatan, och att fröken Stjernbjelke slagit sig ner hos Capitaine Åman på samma gata n:r 36. Måtte de alla trivas i sina logis, liksom svärdfejaren Tore Öman från Göteborg, som tagit in hos sin kollega Grubb på Stora Nygatan, eller juden Aron Wolf från Parchim, som bor hos juden Aron Isac uti Tyska Scholähuset. Hur smekas icke öronen av alla de karaktärsfulla titlarna på de personer, som hyrt ut sina kammare åt de resande:

Ullmelerare, Ullkammare, Solfjädersmålare, Segeldukarbetare, Tapetmålare, Strumpvävare, och hur gärna föreställer man sig icke bland de logisökande juden Isac Abraham från Helsingör, dammig och trött, eller löparen Karstens från Köpenhamn! Det är så mycket att gissa ut, så många vaga drömmerier att förlora sig i.

Och bland alla dessa konturlösa skepnader, som trängas kring en i angenäm obeständighet, möter man allt emellanåt ett namn, som framkallar syn- och minnesbilder, som tar fast gestalt, som man igenkännande hälsar eller ler mot, alldeles på samma sätt som när ett bekant eller förtroget ansikte dyker upp ur strömmen av förbiflytande på storstadsgatan.

Den tionde april läses det, att dagen förut ankommit ett sällskap av följande art: 'Handelsmännerna Meijer från Hamburg, och Magister Liednes från Rostock, bo på källaren Stjernan.' Aha, monsieur Lidner, magistergraden i Rostock är väl litet tvivelaktig, och Gud vet vad ni gjort i Tyskland; känner jag er rätt så ha herrarna Meijer försträckt er reskassan, och ni har mer än en gång slutit dem till ert tacksamma bröst under strömmar av tårar — hur länge ni får stanna på källaren Stjernan med dess våtblanka brännvinsdisk torde också bero på deras välvilliga borgen. Medan era reskamrater lura de svenska köpmännen, skriver ni på deras kredit, känslofullt hickande, de vers, som skola förskaffa er landets öra och konungens nåd! För herrarna Meijer blir det ett minne för livet!

Den fjärde maj lyser främst bland ankomne resande: 'Botanices Demonstratorn, Doctor Thunberg från Utrikes Orter, bor hos Archiatern och Riddaren Bäck.' Välkommen, svenske Odysseus, från Cap och Ceylon, från blomsterlökar och orkidéer på Java, från det stängda Nippon, vars dörrar du öppnade och vars flora du ordnande beskrev! Det är snart tio år sedan du som en ung erövrare drog ut i världen; nu har den store fursten i blommornas rike slutit sina ögon, och du skall aldrig mera höra hans blida röst. Fosterlandet har skänkt dig, den frånvarande, en syssla, och då du från Linnés gamle väns, den store läkarens, dörrtröskel överblickar de järnbeslagna kistorna, som sjömännen burit i land, och som rymma femton tusen växter från Asien, då anar du väl redan, att du en gång skall intaga din lärofaders stolta plats vid Uppsala akademi. Lycka till!

Den tionde martii: 'Archiatern von Linnés Enke-Fru och 3:ne Fröknar von Linné med betjent från Upsala, bo hos Kopparslagaren Adolphs Enka vid Drottninggatan.' Den gamla vördnadsvärda fru Sara Lisa, vad kan hon ha haft för ärende till Stockholm? Sorgeåret är slut, och kanhända skall tyg till nya klänningar uppköpas i Västerlånggatans mörka butiker. Redan den 13 april är hon åter i Stockholm och bor på Tre Tunnor, där även sonen, professor Linné den yngre, tynande under det ärofulla namnets tyngd, brukar ta sin bostad under sina Stockholmsbesök.

Den 13 april: 'Candidaten Olof Wallquist från Upsala, bor hos Doctor Nenseen vid Clara Kyrka.' Ärendet är lätt att gissa. Den tjugofyraårige kandidaten skall hos kyrkoherde Nensén i Klara träffa överenskommelse om att börja tjänstgöra som hans adjunkt redan på våren, då kandidaten skall ha absolverat sin magisterexamen. Det är lägsta steget på ärans trappa — men den unge prästmannen med det klara huvudet och den smidiga och starka viljan skall stiga fort och långt. Vid tjugofyra år adjunkt hos Nensén, tjugofem år hovpredikant hos Lovisa Ulrika, tjugoåtta år kyrkoherde i Alsheda, trettioett år domprost i Växjö, trettiotvå år biskop — hovman, konungagunstling, finanspolitiker och minister, mäktig och fruktad, men på sin levnads middagshöjd dömd att slockna, plötsligt utbrunnen, förtärd av harm över en rivals lyckade riksdagsintrig. Om den energiske unge mannen visste sitt öde, så hade han kanhända icke så brått...

Den 30 junii: 'Corporalen Adlersparre bor i huset n:r 32 vid Clara Norra Kyrkogata hos fru Nisser." Vad har månne Georg Adlersparre gjort i dessa sommardagar? Läst Pope och La Fontaine och skrivit vers och motionerat sin unga äregirighet på Stockholms gator, där korpralen vid Livregementet till häst säkerligen gled rätt obeaktad förbi? Var tröst, Georg Adlersparre, dig vänta många kransar: tre år härefter skall Kellgrens hand räcka dig Utile dulcis skaldelager för fabeln "De två Naturerne", vars

'vackra tankar och lätta versification' uthärdat jämförelsen med själva juris studiosus' Herr Thomas Thoréns 'Passionerne' — Stockholms-Posten berättar det utförligt den 26 februari 1782 — och trettio år härefter skall du hämta en eklövskrans på din värjspets, när du i täten för västra armén rider in i Stockholm under folkets ändlösa jubel. Det är Utile dulci, fosterlandets räddning och din gloria, en vacker tanke och ett lätt utförande! Då skall det Stockholm, som nu går dig överlägset förbi, vara som en fågel i din hand, och i bryggar Vestmans hus vid Adolf Fredriks kyrkoplan skall du bo som en fältherre bland dina trupper i en erövrad stad, med hundra vaktposter utanför dina fönster — det är annat än att vara inkvarterad hos fru Nisser i Klara Norra Kyrkogata.

Den 7 julii: 'Sculpteurerne Sergell och Grossi från Paris bo i huset n:r 64 på Malmskillnadsgatan.' Så ha Gustavs böner och löften till slut lockat Romfararen hem igen, från läro- och vandringsårens fria liv och den europeiska ryktbarhetens gryende morgonrodnad. Pensioner, ordnar, beställningar och titlar, allt väntar dig, men Ultima Thule är kallt och mörkt, gikten och anständigheten skola göra dig livet surt, och mer än en gång skall du ångra att du for från solen och osteriorna och din glada ateljé i Rom. Men vi tacka Gustav att han bevekte dig, var gång vi på Skeppsbron hälsa din kunglige herres Apollogestalt i bronsen!

Så stiga bilderna fram vid namnens trollformler,

medan jag vänder de gamla bladen. Men egentligen fägna mig de okända icke mindre, och K. B. Rutströms namn är mig icke mycket värdefullare än Mademoiselle Christina Nordanväders från Åhus — jag har lekt som barn i den lilla köpingen vid Helgeån, och när jag minns ett gumansikte vid en av de krokiga gatorna bland tobakslanden, så är det mig som om jag sett Mademoiselle Nordanväder, tullförvaltardottern, hon som när hon var ung flicka for till Stockholm till tröst för sin syster som blivit änka. Men det måste vara ett misstag, ty hon var död, innan jag blev född.

Vill man ha ett tydligt bevis hur oförmögen samtiden är att rätt njuta tidningarnas innehåll, hur nödvändigt det är att låta sekelfristen förlöpa, så behöver man bara läsa ett brev till Utgivaren av Stockholms-Posten, som mina häpna ögon påträffat den 22 april 1779. Där klagar en landsortsbo över resandeförteckningen och yrkar dess uteslutande. 'Alla här å orten äro af samma tanka, och jag tror äfven at det ej intresserar pluraliteten i Stockholm om Sjömannen, Bonden el. Fendricken N. N. ankommit och logerar där el. där.' Vilken dåraktig förblindelse, och dock hur förklarlig! Om Fendricken heter Georg Adlersparre — vad säger det läsaren från 1779, och hur skulle den olycklige kunna sentera den fina blandning av gammalsvensk torftighet och franskt galanteri, som var hans egen atmosfär, och som vi med näsborrar

som darra av rörelse insupa över Stockholms-Postens årgångar — parfymerat puder i bokdammet! Om vår egen tids drag och doft veta vi ju intet.

Men den kortsynte landsortsbon fick omsider sin vilja fram, och redan i september kan jag icke längre läsa gårdagens ankomna resande i Stockholms-Posten; jag måste för det ärendet ta min tillflykt till "Dagligt Allehanda", och det blir aldrig detsamma. Postverkets Charta på överblevna Brev, som inflyter under 1785, ger mig endast en klen ersättning, ehuru jag icke vill neka, att det roat mig att konstatera, att Thorild ännu den 16 juni icke avhämtat ett under maj månad ankommet brev, lakoniskt adresserat på hans då alldeles färska tillnamn: Thorild. Den slarven hade naturligtvis inte tid att läsa kartorna i posthusets förstuga, han var strängt sysselsatt på kaffehusen med att reformera finanserna och vitterheten."

Det är nödvändigt att avbryta den entusiastiske tidningsläsarens svaromål, som eljest aldrig skulle sluta. Låt vara att hans historiska studier i pressen lida av en sorglig brist på vetenskaplig metod; man kan medge, att hans tid kunde vara sämre använd. Nöjet är oskyldigt, skärper minnet och övar gissningsförmågan, och man blir inte dummare av det. Idel lovord, som man endast med tvekan kan tillerkänna det trägna studiet av dagens pressprodukter.

II.

Dalin och Argus.

För journalisterna gäller samma lag om berömmelsens dagsländeliv, som Schiller formulerade i de drakoniska orden: "Die Nachwelt flicht den Mimen keinen Lorbeer" — bara med den inskränkningen, att även deras efemära ryktbarhet blir högst sparsamt tillmätt, ofta inskränkt till de invigde, till vapenbrödernas frimurargille för kollegial beundran eller avundsjuka. När vi tänka på stamfäderna till de högt lysande herrar, som i anspråkslöst inkognito skriva det allmänna livets krönika och den heliga opinionens domslut i våra dagars Stockholm, så glider blicken väl sällan längre tillbaka än till Blanche och Crusenstolpe och Lars Johan Hierta, till rabulisternas munviga, öppenhjärtiga och oskuldsfulla släkte, och det är kanske en och annan, som icke finner anorna särskilt ärofulla. Men det fanns hjältar och män före Agamemnon, Trojas intagande var icke historiens första vapenlek, och redan på sjuttonhundratalet skrevos Stockholms tidningar av journalister, fast de nu

äro halvt glömda. Och dock fanns det bland dem lärda män, och snillrika, och kvicka; glänsande stilister och outtröttligt viga kåsörer, och politici med sakkunskap och med inflytande ända upp i riksdagens debatter; det fanns kulturkämpar, som med pennan skapade nya tider och tänkesätt, som byggde det andliga Sverige, på vilket våra fötter ha sitt fäste; det fanns paskillanter och världsförbättrare och smutsskribenter och partigängare, det fanns allt som finns nu, och solen lyste över hela den rörliga världen, tryckpressarna larmade, lösnumren skrekos ut på gator och torg, och kaffehusen genljödo av diskussionerna.

*

Den första svenske journalisten är Olof Dalin. Redaktionshemligheterna har ingen bevarat bättre än denne tystlåtne kanslist, som på sin kammare leende böjde sig över sitt papper, medan hela Stockholm förgicks av nyfikenhet, vem den förunderlige auktorn till detta enastående verk kunde vara. Pressens makt över sinnena kunde aldrig få ett mera träffande symboliskt uttryck än i det mottagande, som kom Then Swänska Argus till del. Man formligen längtade efter torsdagen, den dag då Argus utdelades, man gick till läsningen som en hungrig går till bords, berättar en samtida, och Dalin, som hade ögonen med sig, omtalar att pigor och drängar, som av sina herrskaper

sändes att hämta tidningen, läste halva arket på hemvägen och sista hälften stående i förstugan. När Argus slutade, sörjde landet som över ett dödsfall, och rikets ständer voterade en belöning åt den okände författaren. Man får medge, att fosterlandet från början kommit den tredje statsmakten till mötes med öppen famn och varmt hjärta, och om förhållandet sedan dess grumlats en smula, så måste det bero på desillusionerande erfarenheter...

Hur skall man förklara Argus' framgång? Effekten av en klar och böjlig och levande röst är icke densamma, när den blandas i ett bedövande sorl av talande mänskor, som när den plötsligt börjar en animerad monolog efter en lång och dov och tryckande tystnad. Man andas ut och lyssnar förtjust, ledsnaden flyr och skrattet löses. Man ser intresserat på varandra, samtalet får fart och det allmänna sällskapslivet börjar.

En sådan röst gav signalen för det styva karolinska tidevarvets övergång till den rörliga, diskussionslystna frihetstiden, för brytningen mellan enväldets och ortodoxiens traditioner och upplysningstidens kritiska samhällsförbättreri.

Det nya kom utifrån som nästan alltid; den europeiska kulturen, närmast i de engelska moralisternas anda, talade genom den unge kanslistens mun. Som god journalist satte han talangen över originaliteten; och konsten att använda saxen med smak och urskillning, att låna utan att bli något skyldig, denna publi-

cistiska huvuddygd, har Dalin sällan haft sin like i på en svensk redaktionsbyrå. Det var icke en rik personlighets outtömligt strömmande åder, som satte honom i stånd att varje vecka leverera sitt färska ark, utan det var habilitetens oförfärade och snarrådiga savoir faire.

Men om Dalin icke alltid var, efter våra begrepp, en stor författare, så var han alltid en stor stilist, och han lämnade icke från sig en rad, som icke blivit hans egen, även då den från början varit en annans. Argus' tjusning på samtiden föreställer man sig kanske bäst, om man erinrar sig intrycket av Frödings första dikter. Detta var svenska, vardagsspråket som alla talade, men här stod det respektlöst på tryck, och var mjukare och enklare och saftigare än allt annat, föll på tungan så osökt, var så förbluffande och djärvt i all sin självklarhet. Allongeperuken och den latinska syntaxen och stilistikens emblemer — allt var borta. Något nytt var skapat, något gåtfullt, som alla kändes vid som sitt eget, men ändå inte riktigt kunde förklara för sig. Det var den moderna svenska prosan, som är årsbarn med pressen.

Skulle man bestämma vad Dalin motsvarade bland en modern tidnings funktionärer, så stode man i valet. En smula av ledarskribentens uppgifter, en del av litteraturkritikerns, men framför allt kåsörens. Han stod icke främmande för politiken — tvärt om, Argus verkade ivrigt i riksdagsfejderna och partiintrigerna,

men förtäckt, som dåtidens tryckfrihetsbegrepp krävde, och vad vi föga eller alls inte förstå i Dalins ark, allt det alltför mystiska eller alltför harmlösa, det är Dalins politiska ledare! Han var den litterära och andliga kulturens domare och väktare, men han var framför allt moralist och sedeskildrare, det vill säga kåsör på gränsen till novellistiken. Som sådan var han konstnär, och gav uttryck för sina mest personliga egenskaper: skarp och kvickögd iakttagelseförmåga, vass satir, ett mästerskap i den rent språkliga reproduktionen, som sällan upphunnits.

Små bilder från Stockholms gator och torg, skildringar ur folklivet, det är dylikt som är gjort allra mest con amore i hela Argus. Det kan vara en så enkel, men för Stockholm — för tvåhundra år sedan, i dag och alla dagar — så oändligt typisk scen som denna: "Här om dagen gick jag öfver Norrebro och såg en väldig Folkeskara. Icke är jag så särdeles syngirug, men en obekant åhåga (vet icke af hvad grund) trängde mig in bland hopen, hvar ibland många Peruquer giorde mig hel hvit på Armar och Axlar; Men sen jag med Möda kommit in, der min åtro skulle upfyllas, fick jag med de andra blott see at en Katt låg ned i Strömmen, som hölt på at dränka sig." — Dalin trodde att denna brinnande nyfikenhet skulle svalna en smula, om den fick lov att rikta sig på värdigare föremål, såsom tidningsläsning. Han skulle varit med nu! Vi ha några hundra tidningar och tid-

skrifter i Stockholm, men inte behövs det en drunknande katt för att göra folksamling på Norrbro. En träsko i strömmen är alldeles tillräckligt.

Hans dialoger äro virtuosa. Samtalet mellan lakejen Baltzar, frustu-pigan Elza och hustru Brita ger oss hela tjänstfolkets miljö med en oförgätlig kvickhet och must. Hur ypperligt har han icke tecknat de sysslolösa förnäma kavaljerernas dagdrivarliv på kaffehuset i det ark, som benämnes "Petitsmaitrarna i Stockholm afmålade" (del 2, ark 13). Argus möter den unge Libertin, och denne vill dra honom med sig in på kaffehuset. Argus vägrar, men Libertin utropar: "Straxt, utan krus, där är godt Compagnie..."

Arg. Hvem?

Lib. Där är Frisure, Du Crin, Galon, Käppknapp, Scandale, Façon...

Arg. Jag förstår Bussarne äro samlade. Bonjour, Messieurs.

Frisure. Ach, pauvre Argus: Du ser ut, som du hade ondt af Philosophie: Allons, Petter, en Tass Chocolat. Sij, Libertin är här och (de kyssa hvarannan), din Toker, hur mycket tappade du i går aftons?

Lib. See, de Satarne sitta här, medan Folk sliter ondt. Du Crin, lefver du än? Du hade ett raisonnabelt Rus i går: Façon, råkade du henne sen? Du skiälm... ja, det är en diefwuls wacker Flicka: Gud förstöre den Pelaren som stod mig i vägen i Kyrkan i går. Ach, sij Scandale, hur mår du Bestie? (åter en kyss)

tack min Hiärtunge för sidst: Har du narrat käringen sen?

Käppknapp. Uff ... jag menar at jag har loppor ... à propos, Du Crin, får jag föllja dig snart til den lilla Brun-Ögan? Men Galon, hvar bor din Skomakare?

Façon. See nu alla på, om icke min Råck har rätta snitten: Galon vil neka ... Frisure, hvem har klipt dina hår?"

Så tänkte och talade la jeunesse dorée för nära två sekel sedan; den sedesamme kanslisten har sett och hört, där han suttit vid sin "tass Caffe". När han satte de unga kavaljererna i Argus, så gjorde arket samma sensation som i våra dagar den träffande karikatyren, det välspetsade kåseriet, ja den lyckade novellfotografien. Naturalismen har icke äran av att ha upptäckt verklighetskopian; endast att ha överskattat den.

*

Dalins framgång lockade efterföljare, men ingen lyckades. Inte nog med att det fattas kvickhet och gott humör, det fattas framför allt den hemlighetsfulla skrivkonsten. Samma sjuttonhundratalssvenska, som glider så mjukt och löper så snabbt undan i Argus' press, hackar och gnisslar trögt och stockar sig för imitatorerna. Publiken svek, och tidningarna torkade in.

Efter Argus' död 1734 dröjer det egentligen över

30 år, innan Stockholm ser en verklig publicist ånyo spetsa sin penna, om man nämligen av publicisten fordrar icke bara lärdom och kunskaper, utan också rörlighet, verksamhetsiver och stilistisk skicklighet av högsta rang.

Ty J. Fr. Kryger, som på femtiotalet skrev "Den välmenande Patrioten" och på sextiotalet "Den förnuftige fritänkaren", var för visso både välmenande och förnuftig, men talangfull var han strängt taget icke, och de styvt docerande uppsatser, i vilka han ivrade för god moral och god hattpolitik, hade näppeligen någon förmåga att samla läsare. Vad angår Gjörwell, århundradets störste tidnings- och tidskriftsutgivare, så var han icke någon verklig skribent. Han var mångbeläst och mångintresserad, han var en flitig kompilator, outtröttlig i att referera andras omdömen, och besjälad av den mest rörande kärlek till den andliga kulturen, men bland alla de otaliga volymer, som flutit ur hans brådskande fjäder, finnes det icke många rader som äro hans egna till tanke och till form. Han var mjuk som en sammetstass i den offentliga kritiken, och visade han någon gång klorna så var det i sina privatbrev. Vill man göra bekantskap med författaren Gjörwell så måste man läsa hans korrespondens; i tryck var han den menlöse litteräre hantverkaren.

Den salarierade officiöse journalisten möter oss under sjuttonhundratalet i Nils von Oelreichs under-

sätsiga gestalt. Född skåning, hade han vid Lunds akademi efter vartannat varit docent i geometri, universitetsbibliotekarie och professor i filosofi, blev sedan professor i litteraturhistoria och därpå ånyo i teoretisk filosofi, för att äntligen övertaga den ansvarsfulla uppgiften som Censor librorum.

Han var en ryktbar man på sin tid; den allmänna opinionen utpekade med enighet och styrka Nils von Oelreich som alltför snål och hans vackra fru som alltför frikostig. När hattarna år 1755 behövde bearbeta stämningen för riksdagen, så blev Oelreich deras verktyg. I "En Ärlig Svensk" inskärpte han med häpnadsväckande grundlighet den bestående regeringsformen, deducerade med outtröttlig omsorg rådets oegennyttiga förträfflighet, riksdagens grundlagsenliga allmakt och konungamaktens oinskränkta lydnadsplikt. På nära tusen sidor i kvart ger tidskriften ett kompendium i statsrätt och aktuell politik, som entusiasmerade partivännerna och försatte motståndarna i dov men maktlös förbittring, och att den slutade, berodde inte på att författaren tröttnat utan att publiken storknat.

Strängt taget betydde En Ärlig Svensks utgivande ett tillfälligt upphävande av tryckfrihetsförordningen, ty politiken var eljest fridlyst. Vad Censor librorum eventuellt brast i stränghet gent emot sin egen tidskrift, ersatte han rikligt genom det nit, varmed mösskribenternas vederläggningsförsök förbjödos och undertrycktes...

Så stora dygder krävde sin belöning, och sekreta utskottet föreslog en summa av 24,000 daler silvermynt, varav ⅔ skulle tillfalla författaren och ⅓ censorn — fördelningen skulle nog inte ha vållat någon tidsspillan. Men ständerna visade en beklaglig oenighet, kanslikollegiet tillstyrkte i anseende till landets svaga finanser endast 3,000 daler, och Oelreichs vältaliga klagovisor kunde till slut icke avpressa rådet mer än 12,000 daler. Om fördelningen mellan auktor och censor är intet bekant, men väl att den ärlige svensken fann behandlingen upprörande.

År 1767 gick äntligen tryckfrihetens sol upp över det mörka landet, och strax därefter hugnas Stockholm med sin första dagliga tidning, Dagligt Allehanda. Ägaren var Wilhelm Momma, en av samtidens förnämsta och sakkunnigaste vivörer, men som redaktör under all kritik. Dagligt Allehanda är tidningen utan tidningsmän; dess värde ligger i annonserna, och texten är författad av frivilliga medarbetare, som hederligt betalat tryckningen av sina opus. Hårda tider för artikelförfattare! Momma saknade emellertid icke blick; han gav sin tidning en följetong, bestående av den till hängning dömde stortjuven Jacob Guntlacks i fängelset upptecknade memoarer, och han lät stadens tiggare sälja Allehanda på gatorna. När han var färdig med sitt glada liv och rymde landet, efterlämnande tidningen och en snusdosa åt sina fordringsägare, såldes den förra för 1000,000 daler kopparmynt åt

läkaren, assessorn i medicinalstyrelsen Johan Pfeiffer, som övergav sin praktik för att sköta Dagligt Allehanda.

Men Pfeiffer var icke journalist, utan tidningsägare. Journalist i var tum, och talangfull journalist, det var däremot Anders Berch, som från den 20 juli 1768 till den 30 december 1769 skrev och utgav tidningen Posten. Det är Sylwans förtjänst att i sitt grundläggande och mönstergilla arbete Svenska pressens historia — utan vilket 1700-talets tidningsvolymer skulle vara terræ incognitæ att planlöst genomströva — ha givit Berch och Posten den plats de förtjäna. I Postens tvenne oansenliga band döljer sig det mest betydande journalistiska arbete som utförts hos oss mellan Dalin och Kellgren, ett ståndaktigt och tappert arbete, fullt av intelligens och andlig livaktighet, och väl värt att icke förgätas.

III.

Berch och Posten.

Om Anders Berch personligen är icke mycket bekant. Han var son till professorn i Uppsala med samma namn, den teoretiske förkämpen för frihetstidens merkantilism. I Stockholm bestridde han den sannolikt föga krävande sysslan som vice bankofiskal. Hans politiska motståndare ha vetat att berätta, att han hade mycket dåliga affärer och strävade att till varje pris göra lycka. Det är icke alldeles omöjligt att Posten, som väckte uppseende och vann berömmelse, åtminstone inom hattpartiet, skulle ha blivit en dylik vehikel för hans framgång, men han fick i varje fall icke skörda frukterna av sitt arbete. Den 30 december 1769 gav han ut sitt sista nummer, och den 15 januari 1770 dog han, ännu helt ung. Han synes ha hållit ut på sin post i det längsta och icke givit vika utan för den oemotståndligaste av all övermakt. En paus i Postens utgivande på tre veckor under sommaren 1769 hade utan tvivel haft sin orsak i Berchs försvagade hälsotillstånd, ty han förklarade, när han den 15 juli

återupptog tidningen, att han icke ämnade framlägga skälen till avbrottet, eftersom ingenting vore tröttsammare än de förtroenden som personer påtvinga varandra om sina sjukdomar.

Anders Berch stod på höjden av sin tids litterära bildning, han var en varm beundrare av upplysningstidens stora europeiska författare, och han betraktade de förhållanden, under vilka det andliga livet i Sverige vegeterade, med en lätt förklarlig bitterhet. I en artikel i Posten (n:r 23) undersöker han "hvarför så få goda skrifter hos oss utkomma". En av orsakerna ligger i motviljan att underställa manuskripten censors godtycke och strykningar, men detta obehag har avlägsnats av den nya tryckfrihetsförordningen. En annan är risken att utsätta sig för den omdömeslösa partifanatismen, som icke förmår skilja på de haltlösa och ytliga ströskrifterna för dagen och de väl överlagda och gedigna verken. Därtill kommer föraktet och misstänksamheten mot solida kunskaper och verklig lärdom; för den stora publiken, för kavaljererna och damerna är en auktor detsamma som en pedant, en lärd detsamma som en skolfux, och vad som går utöver små visor och granna predikningar är av ondo. Allvarliga och djupsinniga undersökningar möta inget intresse.

Det är en fläkt av humanistisk anda över dessa betraktelser, något av den glödande entusiasmen för *bonae litterae*. Man ser mer än väl, att vad som före-

svävat Berch är en förening av levande och populär framställning med intellektuell klarhet och grundlighet, det ideal, som de av honom beundrade Montesquieu, D'Alembert och Diderot glansfullt realiserade, och som skilde dem både från universitetsbildningens dammiga lärdomsbjässar och de okunnigas lättvindiga pamflett-, broschyr- och tidningsskrivarna.

När Berch så övergår till att tala om författarskapets ekonomiska betingelser i Sverige ha hans ord det personligt upplevdas klang; man får en inblick både i den omsorgsfulla iver varmed han arbetat, och i den misär som åtföljde yrket. Han säger: "Knapt lär något Land i Europa gifvas, hvarest Bokskrifvande lönar sig mindre än i Sverige. Låt oss supponera en qvick Yngling som vill arbeta för Prässen. Han väljer ett ämne. Han vänder och tänker igenom det på alla sidor. Sedan han blifvit Mästare af touren, kastar han sina tankar på papperet. Han skrifver, stryker ut, låter sit arbete hvila, tager det åter, genomgår noga hvar rad, låter sina kunniga vänner genomse det, och får det änteligen färdigt. Det består af några ark som kostat honom flera veckors möda: Han bär det med en modeste tilförsigt til en Bokhandlare, som med myndighet tar det emot, ber honom komma igen om några dagar, klandrar ord, meningar och ställning, och änteligen som en *grace* bjuder högst 15 eller 18 Dal. Kopp: mt för hvart tryckt ark. Han rodnar: Han känner sitt arbetes värde, och vet hvad han derföre

förtjent; men nöden tvingar honom at taga emot denna ringa penningen, som aldeles icke förslår at betala den skuld för uppehälle, kläder och husrum, han imedlertid nödgats gjöra. Skadan gjör honom klok: Han blir Sextern-Skrifvare åt en Advocat, eller vid en liten Rätt."

Säkert är, att Berch åt Posten gav en utpräglat intellektuell karaktär, samtidigt som han bemödade sig att tillfredsställa alla allmänhetens krav på en omväxlande och underhållande, ja t. o. m. pikant lektyr. Det var Dalins Argus, som därvid blev det främsta mönstret, ehuru Berch med stor frihet begagnade de former som mästaren skapat. I partistriden deltog han kraftfullt, och angrep mössornas agitationsskrifter med både skämtets och ovettets vapen, men utan att någonsin förfalla till smutsskribenternas universalmedel: den personliga smädelsen.

På alla livets områden, från de trivialaste till de högtidligaste, har Berch i sin tidning gjort insatser; han har haft klart för sig att för en god journalist ingenting får vara främmande. I sitt avskedsbrev håller han sig själv räkning för det nit, varmed han behandlat "Policen och ordningen i Stockholm"; artiklarna i detta ämne tror han ha varit de nyttigaste. Nattväktarnas ändamålslösa och störande rop, tiggeriets överhandtagande på gator och torg, krogarnas godtyckliga priser, brandsläckningsanordningarnas bristfällighet, rännstenarnas och renhållningens oefterrättliga till-

stånd, alla dessa för vardagslivets trevnad viktiga kommunala ämnen gjorde Berch upprepade gånger till föremål än för allvarliga utredningar, än för skämtsamma anspelningar eller för satiriska angrepp. Ibland ge dessa artiklar lustiga inblickar i tidens liv. I en epistel, som han låter Lurifaxius rikta till herr Bakslug (n:r 19) — Posten bestod väsentligen av dylika fingerade brev, såsom namnet antyder — röjer han till exempel, hur man under denna tid, då kaffeförsäljning och kaffedrickande var förbjudet, trotsade lagen. "Aldrig kände man i den tillåtna tiden sådant Oos utaf Caffe-brännare, som nu alla nätter, på alla gator: I bland osar det som vådeld, men sådant är allenast, genom de å glöd lagde Ylle-lappar, som med sin rök förtaga Caffe-lukten, under bränningen endast at förvilla väderkornet."

På ett annat ställe förråder han den roll som apoteken spelade, och som tycks ha noggrant motsvarat en modern american bars uppgift (n:r 15). "Ordentlig" skriver nämligen: "Jag går dagligen på Apothequet om middagen, där en balsamerad Provisor upräknar, och efter hvars och ens behag inskänker åtskillige magstyrkande compositioner, essentier och spirituosa, som distilleras af Franskt Vin eller Bränvin, såsom Slag-vatn, Kinder-balsam, Canel-vin, Krusmynte-vin, Lillje-Covallje-vin och alla de sorter, som höra till Medicinalia och ifrån et Apotheque äro oskiljaktige." Ja, på apoteket Kronan var det icke en provisor som

serverade, utan "ett antagit Qvinfolk bestyrer om Gästernas förplägning", och Berch yrkar därför att Kronan icke skall befrias från den brännvinsförsäljningsskatt, som krogarna erlade.

Berchs intresse räckte till även för Uppsala, och de akademiska förhållandena, särskilt den studerande ungdomens levnadssätt, blevo ofta kritiskt belysta i Posten. I ett diktat brev från en informator till magister Bokmahl (n:r 52) ger Berch en så livfull bild av de våldsamma, men strängt taget ganska oskyldiga förströelserna i universitetsstaden, att det kan förtjäna återges i sin helhet:

"At berätta H. Magistern, huru tilståndet nu är vid Academien, så tackar jag Gud för hälsan, och min nådiga Patron för det han har sin pung ospard för sine söner och mig, at få ligga vid Academien. Studenterne lefva i sin fulla frihet, undantagandes de stackars Stipendiaterne, som måste passa på Uprop, Lectioner och Examina. Professorerne äro hjertans goda Herrar: aldrig gifva de anledning till någon Students olycka, utan försvara honom i alt hvad möjeligit är, ty de äro Patres Academiae och ganska medlidande. De ruska väl på hufvudet, då det går öfver skred; men de veta, at de hafva at göra med ungdom, och när Acad. Cancelleren någon gång efterfrågar, huru ungdomens seder äro beskaffade, så är det altid länge sedan någon Excess skedde, och de äro då altid beskedelige.

Kom hit til Academien, Herr Magister, med Edra Disciplar, ty här är rätt roligt: vi gå om qvällarne och nätterne masquerade, bättre och sämre, somlige i skinpälsar, andre i ut- och invänd rock, i kapprockar med bolster på rygg och mage, andre åter i poudrekappor, som de låna av fruentimmer, men altid med ludna mössor och kläde för ansigtet. När en begynner, samlas altid flere: Gesäller, drängar och annat slödder gör oss altid sällskap, särdeles på Bröllopsdagar, där vi inträngа oss i salen, och skräma gästerna, samt truga oss at dansa, så at glädjen står högt i tak. På Jul-lekar göra vi lika så, och det är ganska roligt. När Gästabudet är alt, följa vi gästerna hem, bak på vagnarne eller slädarne, samt hurra och skrika så hästarne blifva rasande. Dess emellan äro vi hjelpsamme åt brandvakten, och lindra hans besvär at ropa klockslagen: vi göra det ganska harmonieust i alla stämmor. Det är mig berättat, at något förslag skal vara å färde til at betaga oss denna oskyldiga ro: sådant vore en harm för en fri Student, som tids nog kommer i tvång, sedan han sluppit Academien. Somlige säga, at Inspector Nationis, Curatorer och seniorer skola få något välde öfver oss. Det första går väl an, ty vi kunna altid komma oss fort med så hjertans goda Herrar; men de öfrige skola vi väl rida ryggen af. De tala om Seminarii inrättningar, som jag icke vet hvad det är: de skräma oss med Garnizon i staden, som skal besoldas af Stipendierne. Bevare oss väl för

sådant. Stipendierne hinna nu icke til at betala våra källareräkningar. Farväl, Höglärde Herr Magister."

Dylika små tavlor ur vardagslivet äro mycket vanliga i Posten. Bristen på en svensk sedeskildrande roman från frihetstiden ersättes i icke ringa mån genom Berchs tidning. Han tecknar, närmast i moraliserande syfte, en mängd typiska scener ur huvudstadens liv, men han är också en verklig konstnär, som alldeles kan glömma det tendentiösa och sedelärande för att ge sin psykologiska fantasi fritt lopp.

Han roar sig med att parodiera det redan vid denna tid florerande ordensväsendet — alla dessa mystiska sällskap med de besynnerligaste namn och de förunderligaste ceremonieller, vilkas innersta hemlighet ofta bestod däri, att de högre graderna drucko upp vad de lägre betalat. Han beskriver intagningsceremonierna i den s. k. Skinckorden, vilken erbjuder vissa slående likheter med Cederborghs ryktbara Sviagriserorden. Delinkventen fick först sitta "i ett skafferi, upfyldt med god mat och flere bouteiller, bakbunden vid väggen ifrån morgonen til aftonen" samt därpå "vid en danck på et odukadt bord spisa vattgröt med ister i". Fortsättningen var föga angenämare, och Skinckorden kunde icke i behag jämföras med en annan orden, som fordrade ett ännu obrottsligare tysthetslöfte än själva frimurarorden, och som räknade anhängare, till största delen kvinnliga, i vartenda hus i Stockholm. "Ceremonierna till första graden börjas i köksspisen

eller kakelugnen med ristande och skakande; andra graden emellan knän på en piga, med något surrande; tredje, med brinnande eld i spis eller kakelugn; fjerde graden, under lykta dörrar och tysthet, då Ordensteknet nedsvälges i magen." Hemlighetsfullheten var fullt berättigad, ty det var som redan nämnt det stränga kaffeförbudets dagar.

Från damernas värld återger Berch en stor mängd figurer och situationer, och det finnes kanske ingenting i Posten, som är så fint observerat och med så lätt och säker hand utfört. När den hyggliga lantflickan Lucretia för sin mor skildrar sina Stockholmserfarenheter (n:r 55), så formar sig hennes brev osökt till en roande interiör:

"Jag har nu varit fjorton dagar i Stockholm. Om jag icke finner mig hädanefter bättre än jag börjat; så blifva de tvenne år mig rätt långa, som mine föräldrar behagat förelägga mig at vistas i verlden och lära dess seder. Jag saknar landsbygden och dess nöjen: men jag saknar dem ändå mindre än den enfaldiga upriktighet, hvilken här är et brott, icke endast ibland Cavaillererna som jag förut hört min kära Mor omtala, utan ock ibland mit egit kön, och ibland dem som äro af min ålder. Antingen hafva de mycket mera qvickhet, eller ock mycket mera erfarenhet än jag; men nog tycker jag at man kan födas lika qvick på landet.

Mina leksystrar underlåta icke at dageligen roa sig

åt mig. Jag berömde i går friheten; det gjorde de ock; men vi förstodo helt olika det ordet. Jag mente dermed, at ej behöfva hela dagen gå klädd och spänd, samt ifrån morgon til afton nödgas emottaga besök, och höra det jag icke ville höra; at få säja hvad jag tänkte, och välja det sällskap jag mäst tyckte om. Mina Kamerater åter kallade det frihet, at sällan vara med sina föräldrar, at förnöta hela dagen utan arbete, at emottaga visiter af Cavaillerer så bittida eller så sent de behaga, at säja mycket som man på landet skulle anse vara mot anständigheten, at skratta högt; at bivista alla Comedier, Baler, Picniquer och Conserter etc.

Et af de bruk som jag ännu tycker vara underligast, är, at Cavaillerer få vara tilstädes då Fruntimmer kläda sig. Jag har märkt, at denna visitetimman är mina kamerater roligast och angelägnast. En Officerare, en Sickter, och en Präst som skal undervisa de yngre af oss i Cathechesen, voro i går vid vår toilette. Hvart och et Fruntimmers händer, armar och ben jemfördes och berömdes. Man talte med yttersta frihet om det som kallas Bröst på landet, men Gorge i staden. Både Fruntimmer och Herrar tala i detta ämnet, och man hör ständigt nämnas en hvit, en stor, en liten Gorge, med flere anmärkningar som jag ej kan skrifva. Herr Magistern var artig och projecterade, at Cavaillererne skulle binda strumpebanden på hvar sitt Fruntimmer, då han tillika var

så god och påminte mig, at vackra ben skämmas, om strumpebandet knytes under knät."

Det är äkta rokoko, och är det icke som om man såge ett av dessa frivola kopparstick eller gulnade gouachemålningar, där den välvilligt tolerante abbén sällan saknas — här är han ersatt med en protestantisk magister, som icke förnekar skyldskapen.

I en brevväxling mellan de båda fruarna Climene och Doris (n:r 22 och 24) diskuteras Tartuffefiguren. Den goda Climene ogillar koketteriet, men Doris som är skeptisk och mänskoföraktande anser att det icke finnes något säkrare medel att lära känna männens verkliga karaktär. Hon beskriver hur Tartuffe, när han kommer till den ärbara, den dygdiga Climene, aktar sig för alla tvetydigheter och allt galanteri. "Han antar et stadigt utseende, han talar intet om små saker, han försmädar ingen, han berättar inga förklenande nyheter om Climenes bekanta Fruntimmer, han är qvick, munter, behaglig, och Climene tror at han är dygdig; men si, just deri bedrar hon sig." Ty hos den koketta Doris avlöper Tartuffes visit på ett helt annat sätt, enligt vad den listiga och bittra brevskrivarinnan berättar med onekligt raffinemang: "Han kommer in i hennes Cabinett, hon ligger där vårdslöst på sin Sopha och läser. Et vackert ben som sluter sig med en liten nätt fot och som en kort stickad stubb intet hinner betäcka, en doux Sommeil med rosenröda band, en snöhvit gorge, hvilken inte är fängslad af något

Snörlif, och som blott nederst täckes af en smal knöplad halsrimsa; en des habille, som man ej hunnit knyta aldeles fast framtil, et jag vet intet hvad, i ögon, mine, utseende, alt säjer at han bör byta om person. Han nalkar sig til Sophan.

Ack så ensam min sköna Doris! och läser! Hvad för en bok är nog lycklig! — — — han är nog verldslig för Er, det är Crebillon — — — Crebillon! Det behöfves intet mer än at ge honom et halft ögnakast, innan samtalet börjas i en tour, som måste röja personagen. Några Taflor som föreställa öma eller vällustiga ämnen, göra min seger fullkomlig.

Åhå, tänker min Tartuffe, här skulle jag spela et magert spel med min dygd. Han tror at han råkat på et Fruntimmer, som ingen ting mera begär än at bli angripen för at få pretext at capitulera. Han börjar säga några eqvivoqver: Jag låssar förstå dem endast til hälften: min Cavailler blir tydeligare, jag blir ond, han presserar — — — min Man kommer in, och Herr Tartuffe står flat och förvirrad, ger mig et betydande ögnakast, och går sin väg.

Om du viste min egen Climene, huru många jag således lärt känna för de nedrigaste karlar, som verlden tror vara helgon! Ibland gör jag mig rätt hård: jag talar om skyldighet, om min man, om — — — då komma bevisen, då förklaras de orden: skyldighet, dygd, anständighet, då får jag se, hur öfverlagd och Systematisk plan en del har at snärja och förleda oss.

Jag ler åt försöket, och tror mig vinna mera än Climene i konsten, at känna människor."

Denna unga dam, som njuter av att, själv kall, hetsa upp sitt offer, för att sedan rycka masken av hycklaren, och som finner en tillfredsställelse i att höra den passionerades öppenhjärtiga bekännelser om begreppen dygd och anständighet, är en modernare och mera komplicerad typ än vad man är van att möta i den svenska sjuttonhundratalslitteraturen, och hon är tecknad icke utan skärpa.

En helt annan kvinnofigur, lika kokett, men muntrare och ungdomligare, har Berch skildrat i det ypperliga brev, där ynglingen Innocentius ber Postens utgivare om råd i sin svåra belägenhet. Denna berättelse om en ung mans första stapplande steg på livets vädjobana är en liten fin novell, som kan förtjäna anföras oavkortad:

"Jag är en Yngling, nyligen hitkommen ifrån Landsorten at engagera mig uti et af Riksens Collegier, sedan jag vid Academien tilbragt några år.

Straxt efter min ankomst fant jag mig i en helt annan och främmande verld. Mit mod och min fullkomliga satisfaction öfver min lilla person som jag hämtat hit med mig öfvergåfvo mig snart, ehuru jag de första dagarne flitigt genomläste mina Academiska betyg öfver mit snille, mina kunskaper och min bepröfvade skickelighet.

Mit första olyckliga prof gjorde jag på et Caffe-

hus, där pigan log åt mig och kallade mig den lärde Herren, när jag begärde The-vatn. Jag hörde så många försmädelser af unga Herrar med pudrade hufvuden, om gräl, pedanter, läsning och böcker, at jag tydeligen såg dem alla måtta åt mig. Förifrad, sade jag dem, at jag icke behöfde skämmas för det jag var; och at jag läst om dumma ynglingar, som viste ingen ting, som blefvo onyttige och skadelige i Samhället, som förnötte hela dagarne utan at göra gagn, och hvilkas discourser, sådane de blifvit upteknade, aldeles liknade Herrarnas.[1]

Några dagar derefter, gick jag at gjöra besök i et hus dit jag blifvit adresserad af min Far. Jag anmälte mig med mycken säkerhet hos Värden, hvilken efter et kallsinnigt: det fägnar mig at se Er, förde mig in til sin Fru. Hon smålog när hon såg mig, bad mig sitta ner, frågade hvad jag tykte om Stockholm, och tillade, at jag i hennes hus ägde tilfälle at lära mig lefva. Straxt efter inkom et främmande ungt fruntimmer, som sedan hon hastigt nigit, kastat sig i soffan, och försäkrat at hon mådde illa, sade, då hon vände ögonen til mig: Åh! der är vist en Herre från Academien — — aldeles lik min Bror när han kom derifrån. Jag recommenderar honom til Er omsorg Juliette, sade Frun; det är skada, at han så länge

[1] Innocentius avser Dalins ark om petitmaitrarnas samtal på kaffehuset. Detta är ett av de många ställen, som visa Berchs noggranna kännedom om Argus och hans lärjungeskap.

förslöst sin tid. Men han kan ännu hjelpas. Hur gammal är Ni? nitton år svarade jag, och rådnade af förbittring. Mine Förmän hafva icke förebrått mig någon vårdslöshet. Just derföre, inföll Juliette, är Ni oskickelig i verlden. Har Ni nånsin varit kär? — — nej min Fröken — — — hvad för et oskyldigt nej! Ni är den första Cavailler som jag tror på sina ord. Jag tar mig an honom: jag vill lära känna mankönet af grunden. Är Ni då gerna ibland Fruntimmer. Jag båckade mig, svarade ingen ting, rådnade ännu mera, tog min hatt, steg några steg tilbaka för at ytterligare båcka mig och gå bort, men var ej lyckligare, än at jag stötte emot en stol den jag i häpenheten ej blifvit varse, slog mig omkull, och hade så när dragit Juliette med mig, som leende räckte mig den vackraste hand i verlden, och bad mig vara mindre rädd. Den första reglen sade hon som jag ger Er, är at ej vara blyg i Fruntimmers sällskap. Min saliga Mormor recommenderade blygsamheten hos Damer. — — — I morgon förmiddagen får jag ju se Er hos mig, men med vilkor at Ni inte rådnar. Jag ser Ni vill gå: farväl så länge. Detta farväl, beledsagade hon med et ögnakast, som trängde sig in i själen hos mig, och som jag sedan lika litet kunnat glömma, som jag kunnat glömma Juliette. Jag har icke vågat mig at gå til henne, ty nog har jag hittils i akttagit min kära Moders förmaning, at vakta mig för Fruntimmer; men om jag ginge til Juliette, och hon hade någon elak afsigt

med mig; så tror jag knapt at jag kunde vakta mig för henne.

Jag tilstår at jag strider ouphörligen emot mig sjelf; jag har icke dristat mig at gå ut; ty ginge jag en gång utom min dörr, så ginge jag säkert til Juliette.

Min Herre! huru skal jag gjöra? min Mor har sagt mig så mycket om Fruntimren i den Stora Verlden. Är det rådeligt för mig at gå til Juliette? — — — hon kan ju icke vilja mig något ondt! hennes ögon, hennes hy, hennes växt, hennes händer, hennes fötter och hennes — — — ben, som jag oaktat min förvirring blef varse då jag låg på golfvet. — — Ack min Herre, säj mig om jag är kär: huru skal jag töras visa mig för min Mor, om jag blifvit kär i Stockholm?

M. H. ännu en gång, råd mig: Är Juliette farlig? Ack M. H. om Ni funne henne oskyldig, om Ni gåfve mig låf at se henne! Men om Ni förbjuder mig det, så befall mig tillika fly ifrån Stockholm. Skrif til min Mor, at det är nödvändigt, at det är oundvikeligit för min välfärd. Jag vil hellre aldeles resa bort, än bli qvar och vara utan Juliette. Jag skal då skrifva henne et enda bref; det må åtminstone vara mig tillåtit.

Min Herre, jag ser at jag skrifvit et långt bref; men jag kunde skrifva Er en hel bok, allenast jag ofta finge nämna Juliette." (N:r 42.)

Ynglingens mjuka naivitet och Juliettes strålande

övermod äro här briljant karaktäriserade, och i sin rörande hjälplöshet, sitt gryende känslorus har han en charm, som mer än väl förklarar den erfarna Juliettes kapriciösa välvilja för honom. I ett utkast sådant som detta är Berch ren konstnär.

Societetslivet med dess flyktiga förbindelser, dess små intriger och dess nyckfulla känslolek har Berch flera gånger skildrat i de små fingerade fruntimmersepistlar, vilkas fladdrande oro, logiska bekymmerslöshet och ljumma själsliga temperatur han så ypperligt förmår efterbilda. Med vilken takt och finess är icke Lucinde Contredances biljett till väninnan Chloris (n:r 11) skriven! "Ach Min Söta! ännu måste jag vara på det ohyggeliga Landet. — Hvad tycker du! — — — vid mina år, med en passable figure, utan sällskap; ty jag kan ej gje det namnet åt mina grannar; jag skal säja för dig Min Söta en hel hoper om hushållning, och kor och fähus, när vi råkas; — det äro de vackra saker Cavaillererne här sagt mig. — Min Egen Söta Chloris, vet du at jag är helt Solbränd; jag lär giöra en jolie figure på Comedien i höst. — Skicka mig de Nya Visorna och bandGarnituret. Jag skall göra min Man till viljes och dröja ännu. — Han skall i Stockholm i sin tour få gjöra mig till viljes. Hvad nytt Min Söta Chloris? Är Lisette förlofvad? Stackars Lysander! Det är skada om honom; han får en — — — Vet Du Min Söta Vän at hon gjör sig pretentioner till Skönhet och Vett? Men Damon har

varit tillstädes vid hennes toilette. Hennes Gorge säger han är ingen ting mindre än vacker. Hvad finner du i hennes ögon? Hennes växt är passable, men hon är för liten. Hennes modestie är säkert affecterad. — Såg Du hur hon ville rådna. Men jag vet hvad jag vet. — Ack! jag tror jag skrifver dig en hel bok. Hälsa mina vänner. Säj Lindor at hans verser äro just qvicka. — Bed honom skrifva. Jag har medömkan med honom stackars gåsse: Jag tror han älskar mig. — Farväl Min Söta Chloris."

Om Lucinde Contredance är av den mera men lösa sorten, så hör däremot Arabella, som riktar ett brev till Doctor Camphert för att han skall ålägga hennes man att sända henne på en brunnssejour (n:r 88), till de avgjort farliga. Att hon koketterar med läkaren för att få vapen mot mannen går väl till nöds an, men när hon frågar efter sin kära mans hectique och befarar, att den "med så sträng diete som han för" lär dra långt ut på tiden — då känner man en oväntad kall luftström, och undrar om den förälskade d:r Camphert, som gjort fru Arabella "den behagligaste surprise" med "et alt för sött Bandgarniture" skulle vara i stånd att göra hennes man en syrpris med några piller av ultramodern sammansättning... Och denna hjärtlösa lilla varelse slutar med älskvärt joller: "Om Ni intet skaffar bort de förgiftiga fräknarne, så får Ni aldrig mera någon Billet af Er goda Vän Arabella."

Det finnes en mängd brev och biljetter, där Berch funnit ett nöje i att låta herrar och damer ur Stockholms societet mera planlöst utbyta tankar och känslor, brev, som icke avse att vara varken kvicka eller satiriska, och som icke rymma något egentligt novellistiskt element. Det är icke någon skarp, men en fin och mogen karaktäristik i dessa epistolära skisser, som visa huru nära Berch i psykologisk karaktäriseringskonst kunde komma brevromanen, en av samtidens populäraste litterära uttrycksmedel. Ariste skriver från Stockholm ett brev till Eugenia (n:r 7), som njuter sommaren på landet; bakom vänskapsförsäkringarna darra en ömhet och ett svärmeri, som tveka att röja sig. Det är två hjärtan som funnit varandra i sällskapslivets flärd, och med vemodig ringaktning berättar Ariste om Cloris' sista tillbedjare och andra händelser ur salongernas krönika. Vad som förenar dem är deras gemensamma litterära intressen, deras leda vid de tomma nöjena och deras längtan till lantlivets milda och oskuldsfulla njutningar: det är med andra ord de första rousseauanerna. Eugenia svarar (n:r 13) i samma lätt melankoliska och förtroendefulla ton. "I min enfaldiga Landsbygd glömmer jag alla små jalousier, fleuretter och alla de bagateller som mit kön, — — och äfven Ert occuperar sig med i Stockholm." Assembléernas och mottagningarnas kalla fraser, deras "vridna, konstiga och tvungna expressioner", deras "granna, fintliga och runda perioder"

försöker hon glömma, och hon samlar böndernas naiva glosor och ordspråk, dem hon tänker meddela Ariste till gemensam beundran. Den pastorala lantidyllen är, som man ser, på god väg. Full av entusiasm för dygden, tänker den känslosamma Eugenia med rysning på huvudstadens seder: "Tror Ni väl at Cleon ville at hans Fru skulle lämna sina picqueniquer, sina galanterier, sina adorateurer, med det vilkor, at hennes Cammar-Jungfru, lilla Lisette, vore obevekelig?" Och med en oändligt klädsam min av milt överseende avbryter hon sitt brev: "Men jag uppehåller mig för länge. — En Assemblée väntar Er förmodeligen. Ni får se Cloris och alla Stockholms Skönheter, mises dans un gout nouveau & tout charmant, höra les nouvelles du jour — — — — — — — kan Ariste ibland så förtjusande nöjen komma ihog sin Enfaldiga och upriktiga Vän Eugenia."

Hur utsökt är icke här den svaga undertonen av svartsjuka anslagen, den självplågande jalusi, som njuter av att veta, att den inga rättigheter har — ty det anas hela tiden att Eugenia icke är fri, och att dygden kämpar med passionen hos detta värdiga kärlekspar, liksom hos Julie och Saint-Preux.

En annan gång låter Berch i en passionerad liten biljett Philemon bikta sin kärlek till Zephis, eller Constans för sin härskarinna Themire, som vilar ut i landsbygdens sköte, skildra hur tråkigt Stockholm är under sommaren, och överallt träffar han med

osökt lätthet den rätta brevstilen. Men det är icke bara den högre societetens lätt cirklade och franskt tournerade uttryckssätt han förmår attrappera, han kan också karaktärisera helt andra sociala miljöer. Hur klart ser man icke, att den Agnes Nipperkär, som i en biljett ordnar sina affärer med madame Lättfot (n:r 6), hör till den borgerliga medelklassen. Lilla frun har tråkigt, hon förströr sig med en liten korrespondens på sin mans rygg, hon säljer sina rober under hand för att få pengar till vackra sidenflor och spetsar och andra på trots mot överflödsförordningarna insmugglade varor, och för alla dessa kommissioner är madame Lättfot mellanhanden. Brevet lyder: "I morgon för middagen är min Man ute: jag väntar Er då Madame efter aftal med Nipperne. Glöm ingalunda det vackra floret. Ni mins hur alla Cavaillererne berömde det i går. Om Ni råkar min Man hos mig, så visa icke de förbudna varorne, och säj at spetsarne kosta endast 9 mark alnen: resten skall jag sedan godtgöra Er. Ni får icke heller låta märka Er, at den där Herren talte något med Er, Männerne äro, som Ni vet, misstänksamme. — Efter Ni intet får mera för Roben, så tag hvad den Mamsellen från Landet bjuder Er. Jag kan intet tåla den färgen, fast min Man säjer at den klär mig. — Fy — Ni såg sjelf, at ———— hade samma slag: — samma stycke tror jag: — Nej, intet mera på min kropp. — Min goda Madame skaffa fram det lilla Brefvet i afton — och svar i morgon.

Mjölet kan Ni taga på min räkning. — Brefvet angår bara en Piknik — Ni är så snäll och så artig min söta Madame — Jag har Migraine, och ledsamt. Skynda sig i morgon til Agnes Nipperkär."

Även landsbygdens seder kan han måla med pålitlig och saftig pensel. När pastor Ölstadius vistas i Stockholm, sannolikt i något riksfrälsande ärende, riktar hans hustru Elsa Lydig ett brev till honom (n:r 4), där hon troget redogör för prästgårdens liv: det är icke en fadd pastoral idyll, det är snarare holländsk realism: "Min Egen Hjertans Vän. Sedan min Vän for bort har jag varit så sysselsatt at emottaga tionden. — Lersta Bon som intet gaf julstek, feck efter Min Väns befallning intet bränvin. Nu går tal derom i Soknen, och han är utskämd, och hans Hustru har redan hämtat mig et tjog ägg. Man måste, som Du sagt, så lirka med de där Böndren, och så traktera dem. Nog ha de nu fått tilbästa i Prästgården säja de, och ingen geck heller nykter derifrån. Grannas Erik hämtade fyra marker Smör öfver, för det Du var så beskedlig på hans Bröllop. — — Du har intet ont ölsinne. — — Så snart min söta Far kommer hem blir Bröllop hos Stor-Anders. Jag har sagt åt Inhysingarne at de skulle efter Din pålysning komma och bärga Ängarna, men de svarte at de redan lämnat Dig ull och spunnit garn och gjort många Dagsverken. De där Offserarena ha varit här i par dagar. Det är et jämt släp med främmande. Maja skyller på Siktern

ifrån Stockholm som var här i Påskas — — Den största grisen har dödt — bli intet ond min söta Gubbe, det var hel vist intet min skuld. Lät se at Du är beskedlig och har hem åt mig något godt ifrån Stockholm, Mamsell — har fått sig en ny kjortel, hjertli vackert tyg: ska finnas i en Bod på Kiöpmangatan sa hon. Kom snart hem til din söta gumma Elsa Lydig. P. S. Den Tyska Boken kom hem med Lasse — Gud vet hvad du ska med så myckit böcker. Du har ju förut hela öfversta hyllan full i klädskåpet."

På sin utomordentligt smidiga prosa ger Berch sålunda bilder ur vardagslivet, som i sin klara linjeföring, sin nyktra klokhet och sin osminkade mänskoskildring erinra om fru Lenngrens dikter. För honom var journalistiken litterär konst likaväl som för Dalin.

*

Det tyngst vägande av Postens innehåll var i samtidens ögon helt säkert icke dessa eleganta stilprov, som Berch halvt på lek komponerade mellan de allvarliga, moraliserande eller politiserande artiklarna, eller dessa lustiga porträtt, som han så att säga ritade i tidningens marginaler — även om han lockade och höll fast läsekretsen med dessa medel. Det tyngst vägande var givetvis hans partipolitiska inlägg, ty det var partistridernas tid, men att karaktärisera denna del av hans verksamhet skulle fordra en så fullständigt

utförd historisk bakgrund, att ramen för denna anspråkslösa studie skulle sprängas.

Att Berch, som från slutet av 1768 och särskilt under Norrköpingsriksdagen 1769 var en av de mest nitiska partiskribenterna, likväl kände den leda vid splitet och den fanatiska partidogmatismen, som vid frihetstidens slut intog alla bättre sinnen, det framlyser på många ställen i Posten. På ett ställe (n:r 8) riktar han en tröstande skrivelse till Herr Lisimon, som fått korgen av den sköna Julia, därför "att han är af olika tankesätt med henne i de allmänna sakerna". I detta brev ivrar han särskilt mot kvinnornas inblandning i politiken, och gör följande bekännelse, som helt säkert är kvinnobeundrarens och kvinnokännarens uppriktiga hjärtesuck: "Jag är en Tilbedjare af Könet, jag är oändeligen road af dess Sällskap, och jag väljer det långt hällre än våra Karlars, på den fot Cavaillers Sällskaperna nu äro: men jag har oaktadt min stora tålighet likväl ofta måst rymma fältet och fly ifrån det vackraste ansigte, emedan jag omögeligen kunnat uthärda alla de Sottiser som de eljest vettigaste Fruntimmer sagt, så snart talet blifvit politiskt." Och i fortsättningen ger han en bild av sällskaps- och familjelivets förgiftande genom partiyran, som utgör en ypperlig illustration till Snoilskys näpna dikt om Hattarna och Mössorna: "Minns Du Lisette, som icke kunde öfvertala sig at dansa med Lysander, för det han var af olika tankesätt med hennes Far? Jag har hört en

Fru bedyra at hon hällre ville ge sin dotter åt den sämsta Under-Officer af hennes partie, än åt Ariste, som innehar en mycket ansedd tjenst, som är rik, ung, och äger alla personliga förtjenster, men är af det andra folket. Det går an, så länge Herren och Frun, Mor och Dotter, äro af samma Tankesätt, men Du vet ju sjelf de hus hvarest hvar och en har sit partie, hvarest de disputera med ifver, och där de lägga politiska planer emot hvarannan til nästa Riksdag. Vi voro båda tilstädes, då vid slutet af en Votering Frun dånade och Mamsell i glädje skref en så favorable billet til sin Amant at hon ångrade det, sedan det var afsändt. Jag nekar dock icke at dylika disputer i synnerhet Fruntimmer emellan ibland roat mig på deras depense. Jag har upteknat några dylika och skal framdeles meddela dig dem." Tyvärr höll han icke detta löfte att föreviga de feminina kannstöperierna.

Även tidens andra stora kräftskada, den politiska korruptionen, blottade Berch i Posten. Den 8 mars 1769, medan den förbittrade förberedande kampanjen till riksdagen upprörde hela landet, innehöll Posten en biljett från Truls Löpare till Partivärfvaren Snok-up, där mutsystemets mekanism ligger i öppen dag. Brevförfattaren omtalar, att det numera är nästan omöjligt att köpa riksdagsfullmakter mot penningreverser — dessa rabatteras i så fall med 60 à 70 % — utan den starka efterfrågningen har gjort kontant betalning nödvändig. Därtill äro prisen högt uppdrivna: "jag

tycker ändock at det är för dyrt betalt, när man skal gifva så mycket för en fullmagt, som det kostar at lefva hederligen et helt år. Skulle du väl tro någon vara så obillig, och påstå 1000 plåtar och et Gulduhr til äreskänk?" Och en präst har till och med blivit bjuden 2,000 plåtar för att han skulle avsäga sig riksdagskallelsen, så att en annan kunde väljas i hans plats.

Berch var sålunda icke någon av de tanklösa optimisterna, som principiellt blunda för alla tidens lyten eller åtminstone betrakta dem som betydelselösa biomständigheter, men hans tro på framtiden och kulturen var glödande och segerviss. Han var entusiastisk anhängare av upplysningsidéerna, han var frihetsvän med ett rörande svärmeri för de engelska konstitutionella idealen, han vidhöll gent emot alla anfäktelser sina övertygelser om upplysningens välsignelse och civilisationens absoluta värde. Kulturproblemet, som Rousseau just hade rest i hela dess stränghet och skärpa, löste han i encyklopedismens tecken; förnuftets seger, intelligensens utveckling var för honom begynnelsen och änden, och för den gamla goda tiden var hans hjärta kallt.

Diskussionen i denna fråga inleder han i Posten den 25 januari 1769 med ett brev, som en Herr Pundhufvud riktar till Herr Omtänkt. Författaren utvecklar, med de stundande riksdagsmannavalen i sikte, den gammalmodiga svenska hederlighetens enkla program:

en bra karl är den som har ett gott hjärta, och en bra karl är alltid en skicklig riksdagsman. Förstånd och lärdom och spekulation leda ofta till feghet, uppblåsthet och egennytta. De gamla karolinerna kunde knappast läsa eller skriva, men de hade hjärta i bröstet. Behöver en riksdagsman mera?

Den 28 januari svarar herr Omtänkt, och tömmer sin vredes skålar över det reaktionära Pundhufvudet. Gott hjärta utan förstånd och kunskaper leder till blind entusiasm och ger dåliga rådgivare makten; riksdagsmän av det slaget skulle störta land och rike i olycka. Dumhet och okunnighet ha gjort världen mer skada än kvickhet och förstånd, till och med när de senare egenskaperna missbrukats. Även den dumme kan vara oärlig och lastbar, och förstånd förenat med egennytta kan tjäna det allmänna ypperligt, medan den redliga dumheten misslyckas i alla sina företag. Det påstås, att kunskaper och geni ge anledning till egennyttiga illdåd, som okunnigheten aldrig skulle kunnat finna på. "Jag medger det, men på samma grund, som lycktorna i Stockholm lysa skälmar och bofstycken: om de ej göra mera gagn, så böra de efter projectet afskaffas. Gör vett och insigter ej annat än skada, så ger jag M. H. vunnit, och jag prisar Skinnpälls-åldern och Porsöls-tiden såsom de lyckligaste tidehvarf."

Men erfarenheten lär omvänt, menar Omtänkt. Den som känner fanatismens gruvliga verkningar, tyran-

niets blodbad, krigets frivilliga olycka, han vet att hälften därav bör skrivas på dumhetens och okunnighetens räkning. Varför är Polen så olyckligt? Jo, därför att det tappra polska folket är oupplyst; därför strida partierna inbördes med eld och svärd, och äregirigheten lyckas i att bruka religionen till täckmantel. "Om våra tider äro mindre bullersamma, mindre grymme, mindre barbariske, och säkerheten till lif och gods är större, om despotismen dageligen mer och mer aftar och mänskor efter hand återtaga de rättigheter, som de böra äga i samhället, hvad är väl orsaken till denna förändring? utan tvifvel den allmänna upplysningen, och hvem gifver denna upplysningen, om icke den som äger nog genie at först tänka sjelf och sedan meddela andra sina tankar och öfvertyga dem om deras sanning."

Upplysningstidens lyckliga och ungdomliga överlägsenhetskänsla mot skinnpäls- och porsölsåldern, den något Wagnerska stoltheten över "wie wir's so herrlich weit gebracht" får i denna tirad ett vackert och typiskt uttryck; självbelåtenheten förenas, oändligt karaktäristiskt, med ödmjuk beundran för les grands esprits, de stora fyrbåkarna, fritänkarna vid sina studielampor, vilka Ewald von Kleist apostroferade såsom "die, deren nächtliche Lampe den ganzen Erdball erleuchtet".

Men låtom oss fortsätta referatet. — Ju mer den allmänna upplysningen sprides, desto mer fordras, "att

de hvilka skola vårda Rikets väl, böra vara djuptänkta och kunniga män". Ju bättre vapen egennyttan och lasten ha, desto kraftigare måste hedern rusta sig med geni och kunskap. För den enfaldiga ärligheten går det icke bättre än för den hedersmannen, som vid förra riksdagen ondgjordes över voteringarnas hasard, då den bästa saks öde hängde på ett ja eller nej, och som sade sig ha ett enfaldigt, men utmärkt botemedel att föreslå däremot. "Hvad är då det, frågade en af de närvarande. Herre Gud, sade han med en bevekt ton. Bör icke den som har rätt alltid få rätt, fast pluraliteten ej är på hans sida. Det var hans råd: han talte i sin hjertas välmening."

I rätt genomskinlig form övergår Omtänkt sedan till den aktuella politiken, dit vi icke här skola följa honom. När en författare, som kallade sig "Gammal Carolin" angripit Postens försvar för den nya tidens anda i en broschyr, så kom Omtänkt åter tillbaka till ämnet (10 maj). I sitt nya inlägg ironiserar han den gamla goda tiden med bitande skärpa; släkten Pundhufvud upphöjer alltid det förflutna. "Då var folket ärligt, säger den; då kostade 1 pund smör 3 Dal., och, ack jämmer, hvad för en ogudagtig tid! nu kostar det ju ända til 6 Plåtar och mera. Detta är deras sätt at bevisa, och bättre skäl hafva de väl icke heller, stackars folk. Men hemliga orsaken hvarföre de lasta så mycket vårt tidehvarf, är den: at familien nu kommit af sig, och icke mera är i samma anseende som

förr. Nu lyser Herr Snillrik med sit goda vett, Herr Idog med sina, genom arbetsamhet och förnuftiga speculationer, förvärfvade penningar, Herr Rådig genom sin orädda försigtighet och flere förtjente Män, hvar på sitt sätt, framföre Pundhufvudske Ätten med alla sina Ahnor." — Detta är rationalismens glada visshet att ha lämnat barbariets mörker bakom sig och vandra ut i ett strålande ljushav. — I fortsättningen tar Omtänkt upp kvinnofrågan. Pundhufvudismen har alltid velat hålla kvinnorna i förtryck och ansett att en dygdig hustru bör vara okunnig och dum; den nya upplysningen vill jämställa dem med männen, ge dem uppfostran och frihet. Till slut försvarar sig författaren mot beskyllningen att gynna partiandan, och i detta tillbakavisande skiner igenom den självmedvetna intelligensaristokratism, som är utmärkande för Berch. "Den som recommenderar vett och snille, kunskaper och erfarenhet, den som hänviser alla mål til egen pröfning och urskillning, huru kan han predika et blindt partie-nit? Vare det långt ifrån mig, och vare jag ovärdig at bära det ärliga namn jag har, om jag någonsin därmed beträdes. Men om dumdristighet, oförstånd och envishet blir en partie-sak, då tilstår jag, at jag ej ellenast är partisan, utan ock at jag är en oförsonlig och afsvuren fiende af det partiet, som dem hägnar och beskyddar. Pundhufvudske Folkets approbation söker jag intet."

Det blev icke sista gången Berch gick i elden för

upplysningskulturens grundprinciper. Den 22 juli riktar han ett brev till Herr Tvehågsen, vari han går till rätta med hela den rousseauanska kulturkritiken. I vältaliga ordalag försvarar han den materiella civilisationens produkter och den andliga odlingens frukter. Han visar, att vetenskapers och konsters blomstring icke är det samma som nationell undergång och pekar på det antika Greklands exempel; han bestrider att lyxen och välståndet alstra lättja och veklighet, han prisar det moderna livets eggande och pådrivande inflytande på arbetet, han förhärligar merkantilismens och industrialismens ekonomiska system och visar, att det allmänna återvändandet till jordbruket skulle utarma landet och hindra dess utveckling. Han upprätthåller med andra ord alla upplysningsfilosofiens teser gent emot den kritik, som Rousseau med sådan kraft genomförde.

Berch står i denna tidens oroande och brännande stridsfråga på samma sida som sin store journalistiske läromästare, den åldrande Dalin, vilken likaledes i ett företal till Svea Rikes Historia av år 1761 tillbakavisar rousseauanismen. Posten intar med heder sin mellanställning mellan Dalins Argus, som introducerade sjuttonhundratalskulturen i Sverige, och Kellgrens Stockholms-Posten, där den stora drabbningen med sekelslutets mystiska oppositionsrörelser utkämpades.

Redan Berch hade känning med de fenomen, mot vilka Kellgren riktade sin satir. Den elfte och fjor-

tonde januari 1769 skriver Opticus till Herr Visionaire och skildrar den möda han nedlagt på studiet av Assessor Swedenborgs arbeten om himmelen och helvetet. I början svettades han och förstod ingenting; men sedan fann han på att skruva för fönsterluckorna och läsa vid ljus dag och natt, utan att mottaga besök och utan att äta. Då började det efter hand att ljusna i huvudet. Sedan skar han ut bladen i boken och blandade dem som en kortlek; det gav mycket bättre mening. Till slut behövde han icke läsa alls, utan fick verkliga uppenbarelser. Han beskriver några av dessa visioner. När han t. ex. efter tre månaders inspärrning på sitt rum gick ut en natt till Brunkeberg för att äntligen hämta frisk luft, såg han Kungliga Slottet, Storkyrkan och Riddarhuset sväva och vackla inför sina ögon. Ett betydelsefullt tecken!

Detta är alldeles samma vapen, varmed Kellgren bekämpade Swedenborgare och magnetisörer, och de föras med något av samma kvickhet och säkra överlägsenhet. Det övermod, varmed kämparna gå till sin vapenlek, har en ädel källa: den ljusa tron på det mänskliga förnuftets supremati och den ogrumlade tilliten till den nya tidens lyckobringande idéer.

IV.

Stockholms-Posten, Kellgren och fru Lenngren.

Posten lades ned nyårsafton 1769. Det dröjde inemot tio år, till den 29 oktober 1778, innan huvudstaden ånyo fick ett publicistiskt organ av högsta rang. Denna dag började nämligen Stockholms-Posten att utkomma, till att börja med ett par gånger i veckan, men snart nog dagligen. Det blev den som kulturmakt inflytelserikaste av alla sjuttonhundratalets svenska tidningar.

Fortfarande är det upplysningstidens idéer, som med pressens hjälp sträva att få herraväldet i det land, där gammaldags seder och luthersk ortodoxi levererade ett segt motstånd. Men upplysningskulturen har skiftat karaktär sedan Berchs och Postens dagar; Stockholms-Posten svarar mot en mycket mera avancerad ståndpunkt.

Anders Berch företräder encyklopedismens intellektualism och den engelska parlamentarismen; hans bildning och intressen ha en avgjort politisk och natio-

nalekonomisk orientering, även om hans vittra studier och hans litterära talang äro omisskännliga. Han kan bruka skämtets och satirens vapen, men ingen tar miste på det allvar, som är kärnan i hans väsen och i hela den andliga typ, som han beundrar och efterliknar. Moralisk eller religiös lättfärdighet finner man ingenstädes i Postens blad; det händer mer än en gång att prästerskapets brister oförfärat påtalas, men anfall mot tron söker man förgäves.

I Stockholms-Postens första årgångar har upplysningskulturen en speciellt fransk nyans, men icke den solidare och kraftfullare encyklopedismens, utan den eleganta och frivola Voltairianismens. Den betungas icke av en onödigt stor teoretisk ballast; det som förr var lära har nu blivit liv, tankarna ha tagit kött och blod. Det religiösa tvivlet är nu idel prästfientlighet och muntert gäckeri med kristendomen, undersökningen av moralsystemens relativitet har övergått till en praktisk epikurism, som i alla sedebud ser rester av forntidens kolsvarta mörker och beklagansvärda fördomar. Om det individuella frihetsbegäret har ökats, så är däremot det politiska frihetsbehovet icke lika brinnande: den upplysta despotismen är ofta framåtskridandets säkraste garanti, ty man har sett hur det lägre och obildade folket, slöddret, visat en beklaglig likgiltighet för upplysningens heliga sak. Tyngdpunkten har förlagts från det filosofiska området — för salongerna är Voltaire en gång för alla det be-

kväma sammandraget av all filosofi — till det estetiska; det är icke längre de stora lärde, det är de utsökta poeterna, de talangfulla skådespelarna, de läckra artisterna, på vilka snillebeundringen koncentrerar sig. Och den medelpunkt kring vilken allt vänder sig, i konst och dikt och liv och reflexion, är kärleken. Erotiken är den eleganta konst, vari man ådagalägger på en gång sin intellektuella fördomsfrihet och moraliska frigjordhet, sin estetiska finess, sin sociala slipning och världsvana och sitt psykologiska raffinemang. Det ligger en obeskrivlig fulländning över denna erotiska kultur: sensualismen är torr och spirituell, den gnistrar av kvickhet och infall; gracen är oklanderlig mitt i lidelsen, ruset är hetsigt, men kort och snabbt, och ögonen förbli klara i själva trånaden.

Ingenstädes har denna franska tidsanda, som var högsta mönstret för Gustav den tredjes Stockholm, utvecklat sig i så fritt och obundet lättsinne, med så spelande övermod, så utmanande gester och tonfall som i Stockholms-Postens första årgångar. Aldrig ha de franska idolerna förhärligats så hänfört och det svenska barbariet förhånats så kvickt och skoningslöst. I dessa tidningsblad har man det mest renodlade uttrycket för den kulturströmning, som påverkade Sverige under Gustav den tredjes regering. Men vi bevittna också reaktionen från den stora allmänhetens sida, den förtrytelse, varmed oroade eller djupt sårade insändare tillbakavisa belespriternas idéer och pro-

dukter. Anonyma företrädare för den protestantiska teologien ta hårda nappatag med de erotiska Voltairianerna: poeten Kellgren, officeren Schmiterlöw eller skådespelaren Björn. Stockholms-Postens sidor stodo öppna för alla, allmänheten hade sig uttryckligen tillförsäkrad rätten att få sina inlägg tryckta. Någon redaktör i vanlig mening fanns till en början icke, men det var Kellgren, vilken åtnjöt arvode av utgivaren boktryckare J. C. Holmberg, som i allt väsentligt har givit tidningen dess hållning och anda allt från de första numren.

Baneret, som rokokofritänkeriets partigängare förde i spetsen, var Voltaires heliga och dyrkansvärda namn. Troende katoliker ha sällan bringat ett helgon en mera hänförd panegyrik än de lovsånger som Stockholms-Posten uppstämde till hans ära. Med mera oinskränkt och ödmjuk lydaktighet har icke ens i våra dagar Anatole Frances auktoritet av det trosvissa frisinnets ortodoxer slagits i huvudet på motståndarna. Från Ultima Thules vinter- och barrskogsland, från viken vid Baltiska havet har man alltid längtande stirrat mot Paris som mot ljusets urhem, och gjort ärliga försök att inrätta det andliga levnadssättet efter det franska luftstreckets modejournaler.

Om Voltaire hette det icke bara (i mars 1779),[1] att han var "det största och underbaraste Snillet, som vårt Tidehvarf och någon Verlds-ålder sett", och att

[1] Icke mot slutet av 1799 (Ljunggren, I, s. 82).

han var alla tiders störste hävdatecknare, utan det försäkras utan en blinkning: "Från verldens begynnelse har aldrig någon dödelig med större snille, och jag må äfven dristigt tillägga, med betydeligare verkan, framburit de i samfundslefnaden aldraväsentligaste och för mänskligheten i detta lifvet viktigaste sanningar än just Voltaire." Voltaire är med andra ord världens frälsare, mänsklighetens absoluta höjdpunkt. Kellgren formulerar det den 11 juli 1780: "At Voltaire varit til, är utan gensägelse den mäst lysande epoque för mänskliga snillet. Det var uti hans tid, som man afskuddade sig skoloket, för at upodla förnuftet och öfverlämna sig åt nyttiga vetenskaper. Aldrig har Philosophien gjort mera lyckliga framsteg hos alla folkslag; ty under det at Montesquieu, Bouffon och Les Rainal etc. införlifvade densamma med Lagskipningen, Naturläran, Oeconomien och Politiquen, uträttade Voltaire detsamma, i anseende till Dramatiquen, Epopeen, Historien och all annan slags litteratur." Och efter detta följer Voltaires internationella apoteos, framställd i de mest prunkande färger för att slå hans svenska vedersakare till marken för alltid. "Hvilken enthousiasme har han icke uppväckt både före och efter sin död! Hans odödeliga namn har utbredt sig öfver hela verlden. Det vördas i Petersburg och Philadelphia, liksom i sjelfva Frankriket. Man finner öfver alt, både hans bild och hans snille arbeten. Målare, Sculpteurer, Graveurer, hafva, intagne af för-

undran och erkänsla, afbildat denne gudomelige Skribenten, under tusen slags Allegorier. Uti Sextio år har han varit det yppersta föremål för de största Artister, för de Lärde och de mest berömde Vitterhets idkare. Regenter och de stora i hans tidehvarf hafva med afund på hvarannan sökt hans vänskap och bifall, i det de öfverhopade honom med alla möjeliga ärebevisningar, som en enskild person någonsin kan förvänta. För att fullkomligen plåga hans ovänner, vore det nog, at endast visa alla hans bref från en mängd menniskor af alla Nationer samt olika rang och höghet, hvilka man funnit i hans efterlämnade papper." Till plåga för hans fiender uppräknas de kungliga personerna i fråga, med särskilt framhävande av Fredrik den stores namn. Men allt det anförda är dock bara ingressen, och huvudsaken är ett utförligt referat av La Harpes lovtal över Voltaire.

Man kan förstå de unga Stockholmsespriternas namnlösa förtrytelse, när svenska präster och andra genströvige trots denna glänsande och förkrossande auktoritetsuppvisning vägrade att tillbedja avguden. Den 28 januari 1779 berättar en insändare en anekdot, som dels erinrar om Voltaires författarskap till det skandalösa verket "La Pucelle", dels belyser hans obevekliga hämndgirighet, och han inleder den med några välmenande reflexioner. Voltaire har både beundrare och fiender, förklarar han; bådadera med goda skäl. Hans skrifter överensstämma icke alltid med förnuft

och gudalära. Han var kvick, men han missbrukade sin kvickhet till att angripa även sådant, som bör åtnjuta helgd.

I nästa nummer får den djärve det besked, att Voltaires skrifter överensstämma med förnuftet, ehuru icke med religionen, att "La Pucelle" är ett mästerstycke, ty de "obscena nuditeter" den innehåller äro "et ganska vackert arbete", och att de oförsvarliga partierna i dikten icke äro av Voltaire, utan inflickade av andra (!). Men den teorin stötte dock på bestämt motstånd.

Fortsättningen av polemiken förde Kellgren och hans voltairianska meningsfränder med allt det övermod och den intolerans, som den upplysta opinionens otadliga stridsmän måste bruka mot den enfaldiga trons dolska och kriminella bekännare. Det heter (8 febr. 1779): "För öfrigt undrar jag ej, at mycket ifrige Christne såsom människor hata Voltaire för sina satiriska bon-mots, likasom en Älskare ej tål den som talar illa om hans Maitresse." I poem liknas hans motståndare än med likmaskar (1780, 225), än med flugor, som skola dödas med fluggift (1780, 226). Deras motiv var — avundsjuka; den svenska nationens andliga småväxthet framkallade ett oresonligt hat till Voltaires stora snille och goda hjärta (1781, 119). Det berättas, att Voltaire översatts även till kinesiska, och att Kejsaren i Kina givit honom hedersnamnen "Gudomens Ljus" och "Öfvernaturligt snille", varvid

anmärkes, att de svenska prästerna icke böra yttra sig om Voltaire, förrän man fått höra vad kejsar Kien-Long säger om dem, sedan han läst deras predikningar (1780, 68).

Vad som särskilt låg voltairianerna om hjärtat var att bevisa mästarens rent personliga ädelhet och godhet, hans välgörenhet och mänskokärlek, och att tillbakavisa de "käringhistorier" om hans girighet och bedräglighet, som hans "giftiga fiender" utspritt (1780, 209, — en ypperlig ironisk artikel, som ingen annan än Kellgren kunnat skriva). För dem är Voltaire både som privat och offentlig person idealmänskan; när de medge att han kunnat haft fel, är det tydligen mera för formens skull. — Hur skulle det icke ha gripit Kellgren om han kunnat ana, att eftervärlden och forskningen måst giva de giftiga fienderna alltför rätt, och att icke ens den rabiataste fritänkare kan upprätthålla tesen om Voltaires hederlighet.

Det behöver väl knappast anmärkas, att voltairianerna, i första rummet Kellgren, i den polemik som utkämpades hade ett övertag genom sin kvickhet, sin smidighet och stilistiska skicklighet. Men emellanåt hände det, att motståndarnas sak fann en så lysande försvarare som den tyvärr okände författare, vilken den 13 juni 1781 från Norrtelje riktade ett svar till Kellgren, närmast föranlett av hans utfall mot de avundsjuka svenskarna, som icke kunde fatta Voltaires storhet. Denna ironiska och maliciösa artikel är ett

polemiskt mästerstycke, som Kellgren aldrig överträffat.

"Med innersta fägnad ser jag, at Min Herre ännu icke tröttas, icke af Nationens dumhet och oläraktighet låter afskräcka sig, at inskärpa den oinskränkta vördnad hon bör hysa för den Gudomlige Voltaire, för hans förträffeliga hjerta och för alla hans tilbedjansvärda arbeten! Hvilken lycksalighet för det tröga Svenska folket, om hans grundsatser almänt blefve så kraftigt intryckte i allas hjertan, som hos min Herre och mig, och nationens caracter fullkomligen förändrad til det älskansvärda skick, som hans ädla Philosophi är mäktig at bilda! Från huru mycket gräl, från huru mångfaldigt tvång, skulle vi då icke befrias! Men, at säga sanningen, så lefva vi ibland en korttänkt Nation; och jag undrar verkeligen, at Min Herre velat kalla Svenskarne sina Landsmän.[1] Hvarföre är jag icke född Fransos, en af de hafsigaste, af de flyktigaste, af de lättsinnigaste, som lefve emellan Pyreneiska bergen och Rhenströmen! När folket är så Svenskt i Stockholm, at det kunnat sätta Min Herre i ifver; döm då hvad jag måste utstå, som ödet bestämt at lefva i en små stad, där högagtningen för Voltaires namn och Philosophie, ännu mindre hunnit inträngа sig. Det kan förarga mig in i själen; och jag önskade ofta at hafva min Herre här til hjelp, när et

[1] I n:r 119 heter det: "Ja, mina hjärtans små landsmän, jag undrar ej at edra magar vämjas vid hans [Voltaires] beröm."

par karlar, som jag öfvertalt at köpa några af denne Gudomelige mannens skrifter, understå sig at vilja nyttja sitt svenska förnuft, til at pröfva hvad han sagt, hvad Kejsaren i China, m. fl., berömt, och Min Herre sjelf, en gång för alla deciderat." Författaren omtalar vidare dessa klandrares inkast: att "La Pucelle" icke är ett poem värdigt en filosof, och att många av Voltaires skrifter förråda religionsfientlighet, men han försäkrar sig icke bli dem svaret skyldig. "Jag skådar på dem ned ifrån min högd, jag kallar deras vördnad för Religionen, Fanatisme, deras grundsatser, vidskeppelse; jag samlar ihop exempel af et ursinnigt och vildt Religionsnit, hvilka jag alla skrifver på sjelfve Religionens räkning; jag söker upp dumma öfversättningar och förklaringar öfver åtskillige Bibliske språk hvilka jag ger ut för Bibelns utsagor; jag förekastar Religionen i gemen alla de dårskaper, som någon af dess bekännare någonsin sagt; med et ord, jag söker upriktigt at uplysa; För at så mycket kraftigare öfvertyga, upspäder jag, såsom en Philosoph, mine svar med stickord och speglosor; och när ej annat hjelper, så öfverhopar jag mine motståndare med groft ovett; vilja de då blifva för alfvarsamme emot mig, så ropar jag högt öfver deras intolerance och förföljelseanda. Min Herre ser at jag flitigt läst vår dygdige, vår Gudomlige Philosophs makalösa skrifter."

Karakteristiken av den voltairianska religionskri-

tiken är svidande. Fortsättningen träffar icke mindre säkert. Han talar om oppositionsmännens förhärdelse i att citera böcker, där Voltaire kriticeras, böcker, som kanske skrivits "af någon Präst, eller någon annan eländig Författare, hvilkens verk ännu aldrig legat på toiletten hos någon rådande maitresse, eller blifvit läst af de vackra och de stora; hvilka såsom Min Herre väl vet, äro de säkraste domare uti djupsinniga Philosophiska och Religionsfrågor". Kan man elakare och mera slående karikera budoarfilosofien och salongslärdomen, med sin publik av mecenater och damer? — Han ironiserar föraktet för kyrkan, och föreslår att Stockholms-Posten till den upplystare allmänhetens tjänst utgåves på franska, ty svenskan är ledsam, liksom det svenska lynnet är torrt och tungt (småstadsborna kalla det allvarsamt och grundligt). Han slutar med att uttala sin glada förhoppning, att Voltairebeundringen så småningom skall lyckas "rycka ur händerna på det Svenska folket alla de pedantiska böcker, genom hvilkas läsning våra dumma förfäder trott ungdomen kunna grundligen bildas", och att motståndarna skola bli "förödmjukade, tucktade, och om möjeligt är förstörde, såsom vidskepeliga fantaster".

I denne oklanderlige fäktare hade Kellgren en värdig duellant, men han teg. Huggen hade tydligen råkat alltför djupt; det dröjde två månader innan Stockholms-Posten, med betydligt modererad röststyrka, åter började sina vanliga hymner till Voltaires ära.

Svagheten i Kellgrens och voltairianernas position var dess tvetydighet. Innerst inne voro de helt säkert rena naturalister, och det skymtar fram i deras satiriska utfall och speglosor; men så fort de ansattes, vågade de icke annat än göra en artig reverens för kristendomen. I Sverige var tiden tyvärr icke mogen för öppet språk, och man får därför bevittna hur författaren till "Slutliga tankar i anledning af tvisten om Voltaire" sätter ett frågetecken för Voltaires författarskap till de teologiska och filosofiska skrifter som gingo under hans namn, och bekänner sin egen livliga anslutning till den protestantiska kyrkan. Det var synbarligen klokast att ta rev i seglen.

Detsamma gäller icke bara det religiösa utan också det moraliska området. Den litterära epok i slutet av 70- och början av 80-talet, som frambringade Kellgrens "Sinnenas förening", Leopolds "Kärlekens Eriksgata" och "Erotiska Oder", Kexels "Mina tidsfördrif" och "Zalameski" samt Stockholms-Postens första årgångar, hade en avgjord tendens mot köttets oinskränkta emancipation, men hänsynen till den borgerade publiken lade tyngande bojor på andarna. Det är snarast ett rokokoerotikens enfant terrible sådant som Björn, som rent ut förklarar, att "sinliga och frivola målningar, då de äro qvicka och vackra, samt skylas med Blygsamhetens slöja, äro och förblifva den angenämaste läsning för Läsare som hafva smak", och att libertinaget utgör en nödvändig beståndsdel i poe-

sien (1781, 200). Men utomordentligt betecknande är i alla fall Kellgrens ode över Mademoiselle Dubois' död[1] genom förhärligandet av givmildheten, medkänslan, som den högsta av alla dygder, och det djärva åsidosättandet av föremålets notoriska yrke — båda dessa drag äro väsentliga för "den nya moralen".

Det bleve för vidlyftigt att här teckna hela den tidiga Stockholms-Postens intellektuella, estetiska och etiska miljö, så mycket mera som Gustaf Ljunggrens utförliga framställning i första bandet av Svenska Vitterhetens häfder i allt väsentligt gör till fyllest. Vare det nog sagt, att de voltairianska hetsporrarna småningom blevo hovsammare och försiktigare; hos Kellgren inträdde väl också efter hand en verklig sinnesändring. När han den 2 jan. 1787 kungjorde stiftandet av sällskapet "Pro Sensu Communi", i vars namn han levererade den stora huvuddrabbningen mot den swedenborgska och mesmerska mysticismen, så åberopade han sig i stiftelseurkunden icke längre på sin ungdoms hett tillbedda idol. Utan det heter: "Sällskapets stora högtidsdag infaller årligen den 29 Augusti, då åminnelsen firas af den förnuftigaste Man

[1] Infört i Stockholms-Posten 11 maj 1779. Om Kellgrens bekantskap med Mademoiselle Dubois är så vitt jag vet föga känt utom fru Lenngrens omnämnande i "Skuggorna". Det är icke omöjligt att han råkade henne strax före hennes död, ty i Stockholms-Postens förteckning över ankomne resande läses för 16 april 1779: "Secreteraren Malmborg med dess Fru, samt Mademoiselle Dubois från Norrköping bo hos Fru Meijer på Hornsgatan."

som jorden burit, Engelsmannen Johan Locke." Det namnet hade icke samma fanfar-klang som Voltaire, men var helt säkert långt användbarare som stödjepunkt för propagandan. Det är en signal till samling på en mindre djärvt avancerad stridslinje än den som de lätta trupperna i första ivern besatt.

Vad som varit mera förbisett, och som vi här skola närmare syssla med, är det rent journalistiska arbete, som Kellgren och hans eventuella medarbetare utförde. "De stora slagen, de blixtrande, för sanning, rätt och vett", som Tegnér sjunger om, ha haft sitt komplement i ett ihärdigt publicistiskt dagsarbete, i ett ständigt förnyat guerillakrig med otaliga skärmytslingar, fört med en kvickhet, ett outtröttligt humör och en slagfärdighet, som man icke nog kan beundra. Konsten att oroa fienderna, att harcellera, att begabba, att genom löjets pilsalva reta fram en ovig fiende till allmänhetens förlustelse — denna tjurfäktarkonst utövades med mästerskap i Stockholms-Posten. När så till alla dessa för den ovana publiken nästan demoniska tjusningsmedel lades det mera harmlösa och tendensfria skämtet, vars narrbjällror ringa så muntert och älskvärt genom många av dessa tidningsblad, så kan man förstå hur omätlig framgång Stockholms-Posten skulle vinna. De som erinra sig Politikens första årgångar, med deras uppsluppna och överdådiga satir, deras förbryllande och utmanande djärvhet, deras ytliga dogmatism och tvärsäkra intolerans och deras rent konst-

närliga talangfullhet, nedlagd i ett förut vårdslösat och förstelnat hantverk, de ha måttstocken för den Kellgrenska journalistikens verkningsgrad. Det är också huvudsakligen i de första årgångarna som denna höga standard har kunnat upprätthållas; efter hand mattas farten, Stockholms-Posten blir lugnare, anständigare, rättvisare, men också mindre rolig. Ungdomsyran har rasat ut; publiken märkte det själv och klagade i insändare.

Mot präster och universitet var öppet krig förklarat i Stockholms-Posten. Men det var icke bara i de utförliga artiklarna som andens män angrepos; man förstod även att åt en skenbart oskyldig notis ge en vass knappnålsspets. Prästmötet i Uppsala i febr. 1780 omtalas t. ex. den 4 febr. i dessa ord: "Prästmötet är nu börjat här i staden. Man längtar mycket at få höra hvad viktiga saker dervid efter vanligheten kommer at afhandlas. Ingen här tviflar om nyttan af dylika möten, i synnerhet de som hafva något at sälja." När någon kyrkoherde avlidit, omtalas det ofta i en form ungefär som denna (10 juli 1779): "Den 27 i förra månaden dog Prosten och Kyrkoherden i denne stadens västra församling Mag. Kolmodin 72 år gammal. Et skönt brödstycke och et af de bästa i stiftet har härigenom blifvit ledigt, til hvilket många lära hafva en innerlig kallelse." Notisen om att vid Tyska kyrkan i Stockholm lottkastning ägt rum mellan de tvenne på förslaget uppförda sökandena till kyrkoherdebefatt-

ningen förses med följande reflexion, sedan denna "prästlottning" förklarats opassande: "Man förebär väl til denne inrättnings försvar, at en Församling derigenom lemnar sig i detta mål under Guds egen styrelse; men det synes dock i det afseende vara nog djerft, at föreskrifva vår Herre 2:ne personer, utom hvilka hans utnämnande ej får sträcka sig. Det skulle tilläfventyrs passa sig bättre, at lottningen anställdes om alla dem, som funno sig hugade at söka et sådant brödstycke, emedan man förmodeligen bör hysa det förtroende til vår Herre, at han utan förslag, altid utser den bästa." (1779, n:r 58.)

Disputationsväsendet var för Stockholms-Posten blomman av de onyttiga, teologiskt färgade och därför barbariska universitetsstudierna; och i alla notiser i detta ämne ironiseras ypperligt den latinska skolastikens tunga och antikverade drabanter av den vittra franska bildningens tungrappa, eleganta och pudrade kavaljerer. Från Lund skrives (1779, n:r 70): "At man äfven vid denna academien vakar öfver Religionen, derom vittnar en lärd Disputation: De Differentia fidei in Infantibus & Adultis, hvilken den 20 i denna månad ventilerades. Präses var Domprosten Herr Doctor Munk och Respondens Carl Eric Gram, skåning. Mången som låtit förleda sig af det listiga och envisa förnuftet, torde anse slika Theologiske Disputationer för gräl; men man kan heligt försäkra at den som tänker så har orätt. Om en sådan fritänkare

vore här, skulle han nog af Theologiska Faculteten derom bli öfverbevist."

En i Uppsala av C. Bergsten försvarad avhandling De Versificationis Suecanae vitiis blev föremål för en förkrossande recension av Kellgren (1779, 86, 87), som avslutades med några för hela systemet högst besvärande "frågor": "Hvartil tjenar det, at utgifva Disputationer, då man nästan altid är försäkrad, at en annan är Auctor, än den som derföre är titulerad? Då en god och en oduglig äro lika gällande til at förskaffa den därmed påsyftade hedren? — Hvartil tjenar, at i Academien ventilera dessa Disputationer, då hvar och en förut vet, at Auctor och des Präses omöjligen kunna fela, och då en Opponens, som ej medger det, löper fara at ej blifva buden på Calaset?"

Man kan tänka sig vilken effekt ett dylikt ingrepp i universitetens privatliv skall ha gjort. Att en avhandling, som approberats vid akademien, i Stockholms-Posten nedgjordes och hjärtlöst förhånades, var naturligtvis en skandal, och sent omsider uppträdde också C. Bergsten med protester mot det behandlingssätt han blivit utsatt för; han hävdade att han själv författat sin avhandling och förklarade blygsamt: "I en Ynglings Disputation är en obillighet at begära decouverter." (N:r 120.)

Som synes hade förre docenten vid Åbo universitet icke någon högre aktning för det akademiska liv, som han utbytt mot den frie författarens och journalistens

ställning. Studenternas flit och studieiver betraktade han med stor misstro. Man vet att han som docent fick inställa sina föreläsningar om Propertius, ty, som han rapporterade om studenterna: "de ville intet komma", och denna bittra erfarenhet har han tydligen icke förgätit. Även deras sedliga vandel har i honom icke haft en naiv beundrare, vartill möjligen likaledes egna minnen bidragit. Ibland yttrar sig hans uppfattning endast i en skickligt dold ironi. Menlösheten i denna notis från Uppsala (1779, 5 febr.) är alldeles oefterhärmlig. "I går började Distings-Marknaden. Handelen går ganska trögt på alla varor, utom Öl och Brännvin, som har en förträffelig afgång. Pepparkakor säljas ock i stor myckenhet åt de studerande, som deruti lära finna en särdeles smak. — Det berättas at 3 st. Gesäller nyss blifvit arresterade för det de efter en Krögare-Madams angifvande, skola låtit göra sig spik-klubbor, at nyttja emot studenterna. Så lägges ofta snaror för oskulden." Kellgrens tanke om "oskulderna", som slogos med gesäller och hade smak för andra marknadsvaror än pepparkakor, är insinuerad med en kattlikt graciös listighet. — En vecka senare (12 febr.) meddelar han att terminens föreläsningar börjat "utan at man haft anledning at befara någon olycka genom trängsel af många åhörare, i synnerhet under visse Professorers lästimmar". — Längre fram i terminen (24 april) omtalar han magisterpromotionen och förklarar att den utsedde

primus, Candidat Knös, son till domprost Knös i Skara, "äger genom arf Facultetens förtroende". Om hans meriter heter det: "Han är Utgifvare til et besynnerligt, det vill så mycket säga, som artigt Opus Academicum angående dem, som skrifvit Latinska vers antingen i Skara Stad, eller Landsförsamlingarna däromkring. Han kommer nu at besvara Magister-frågan som blifver lämpad efter hans unique studier." Och välviljan mot Knös understrykes än bättre genom en rad om Ultimus, Candidat Hedenius, som "utan all främmande åtgärd kommit med egen förtjenst til sit hedersrum".

Med oslappnat intresse fortfar Kellgren att på detta sätt följa universitetslivet. Den 19 febr. 1780 omtalar han, att vårterminen börjat "under vanligt tillopp af åhörare" och tillägger: "De Studerandes flit kan ej nog berömmas. Ständigt finner man dem hängande öfver boken, så at verkeligen fara är, at det myckna stillasittandet skadar deras hälsa och förorsakar skörbjugg. Det förträffeliga skick, hvaruti undervisnings värket är vid våra Academier, har ock mycken del i ungdomens stora framsteg. Hvilket alt bör bli bekant för de hemma varande föräldrarne, som visserligen äro i behof af någon hugsvalelse öfver sina penningeremisser." Och 1781 (5 febr.) har hans ironi stigit till en sådan höjd, att han finner skillnaden mellan ferier och termin helt och hållet formell: "I går började den så kallade Termin, med et Tal af Hans Mag-

nificence (Rektor), deruti han förmanade de Studerande til nykterhet och anständig lefnad; hvilket förmodeligen lär medföra lika välsignad värkan, som dylika föreställningar altid tilförene haft. Det är därföre mycket troligt, at våra Källarmästare blifva mycket bedragne i sit hopp om god afsättning, och at, tyvärr, deras goda öl kommer at surna."

Intetdera av universiteten hade högt anseende i Stockholms-Posten, men Lunds var under all kritik, och därtill ogement löjligt. De skånska skalderna hade att glädja sig åt Kellgrens särskilda uppmuntran, och hans berömda fråga om det finnes något plattare än tunna pannkakor och poesier från Lund är ju allbekant. När Lagerbring avträdde sitt presidium i Fysiografiska sällskapet i Lund, innehöll Stockholms-Posten en notis om sammankomsten. De nyvalda ledamöterna prisas ironiskt "för utmärkta kunskaper i det ämne som rör Sällskapets ändamål", och det heter att sällskapet "som gärna vil likna andra stora Academier" även valt utländska medlemmar: "Desse män lära utan tvifvel anse detta som en stor heder." (1779, n:r 107.)

En annan gång förstärkte Kellgren komiken genom att sammanställa nyheterna från Lund och Skanör i följande utomordentligt lyckligt formade notis (1779, n:r 102): "Lund, den 5 maj. I dag präsiderade Oeconomie-Professoren Herr Doctor Trozelius för continuation af sin Disputation om Guds undervärk i naturen, ibland hvilka detta arbete likväl ej lär kunna

räknas. Respondens var Herr Jacob Fredr. Falk, Västgöthe. — Från den namnkunniga staden Skanör förnimmes, at Handelsmannen Nils Axelsson vunnit Borgerskapets förtroende til Rådman der i Staden, som förmodeligen icke skett utan många medtäflares afund. Utom den heder som åtföljer en sådan beställning, har en Rådman derstädes i årlig lön 7 Dal. S:mt."

I den raljanta ton, varmed Skanör omtalas, röjer sig en annan av Stockholms-Postens programpunkter: förlöjligandet av landsorten. Den franska rokokokulturen betydde en centralisering utan like; huvudstäderna (framför allt Paris), de tongivande salongerna hade monopol på det sanna, det kvicka och det sköna, och landsbygden var uteslutande orten för förlegade moder och åsikter, och alltså i sig själv skrattretande. Taine har i ett vältaligt kapitel i "L'ancien regime" skildrat denna sjuttonhundratalskulturens koncentrering i huvudstaden och den vantrevnad, den osmak som därigenom kom att häfta vid landsorten: man vågade helt enkelt icke ha nöje av sin egen anspråkslösa avskildhet, allting drogs magnetiskt till Paris, och provinserna lades öde. Hos oss fanns det naturligtvis icke förutsättningar för en dylik uppsugning, och Gustaf III:s Stockholm blev aldrig landets hjärna och hjärta i samma mån som Paris Frankrikes, men i Stockholms-Posten ser man i alla fall denna exklusiva huvudstadskulturs gränslösa förakt för landsorten,

man ser tendenserna klart utpräglade. Det provinsiella barbariet och den provinsiella komiken äro ständiga måltavlor för Stockholms-Postens kvickhet; och denna avdelning för Grönköpingsnyheter hör till det mest underhållande och i själva sin elakhet älskvärdaste i hela tidningen. Kunskapskällan var småstadspressen, som flitigt citerades — denna metod är alltså icke uppfunnen i våra dagar.

Från Nyköping meddelas det t. ex. den 20 juli 1779: "Här är nu början gjord med en ny Tidning, som under namn af Nytt och Gammalt, utgifves 2:ne gånger i veckan och läses med ogement begär, i synnerhet af våra Fruntimer, som särdeles fägna sig öfver tituln. Den förste Articuln handlar om Vänskap och Dygd, hvarpå man här sätter ganska mycket värde. Dernäst kommer utländska nyheter, sådane som stått i Stockholms Posttidningar för en månad sedan. Detta är visligen gjordt, at föra stadens invånare til minnes hvad de förut läst, hvilket eljest kunde komma i glömska, hvarigenom våra Politici skulle sakna ämnen, til discourser vid sine sammankomster. Utgifvaren, som skaffat sig en Interessant Correspondence på inrikes orter, vill äfven stundom undfägna oss med inländska Tidningar, och har ifrån Torsåkers Församling erhållit följande märkeliga efterrättelse. Den 6:te Juli kl. 6 om aftonen nedertogs Hanen på Kyrkotornet och jemte et nytt Kopparklot med en Spira, alt kosteligt förgylt af Målaren Wadsten, åter opsattes af plåt-

slagaren Berg. Sedan alt var färdigt steg bemälte Plåtslagare up (förmodeligen på tornet) och N. B. i vin drack åtskillige skålar på vers, förfärdigade af Målaren Wadsten." De meddelade proven av versen bestyrka, att festen med all sin välmening icke utmärkt sig för någon formernas fulländning.

Den i Karlskrona utgivna tidningen Dykaren var särskilt föremål för Stockholms-Postens obarmhärtiga drift. Redan det första numret hälsades med följande lovord (1779, n:r 98):

"Carlskrona den 18 Apr. Änteligen har N:o 1 af vår förväntade nya Veckoskrift Dykaren kommit i dagsljuset. Herr Hof-Secreteraren Båth, som tror det vara sin skyldighet, at använda sina snillegåfvor, til des utgifvande, börjar med et företal, som tyckes lofva något stort. Ingen lär hädanefter klaga öfver sanningens och rättvisans förtryck; ty H. Hof-Secr. försäkrar at de skola njuta Dykarens försvar. Herr Hof-Secr. tänker dyka up dem på sjelfva djupet, ehuru det icke kan ske utan både fara och kostnad. Han tillägger sluteligen at han likväl ej hatar menniskor och ännu mindre sina medborgare. Det är dock äfven besynnerligt at Herr Hof-Secr. ej tyckes vilja räkna sig bland de förre, som det skulle vara roligt att veta hvilka utaf Guds skapade kreatur Hr. Hof-Secr. menar med de senare.

Herr Hof-Secr. berättar sedan, at Carlskrona domstolar i år varit mäst sysslosatte med brottmål och

stölder, ibland hvilka 2:ne i synnerhet väckt Hr. Hof-Secret. upmärksamhet; neml. 1:o En stöld som skett hos Handelsmannen Peterson. Den anföres af Hr. Hof-Secret. såsom et särdeles prof af Tjufvars fintlighet, i det at om dagen en sprint skrufvades från bodluckan, för at om natten åtkomma varorne. Man måste ock medge Herr Hof-Secret., at detta påfund var så qvickt, at om denna skälmen i stället velat upöfva sit snille i samma väg som Herr Hof-Secreteraren, hade han til och med kunnat utgifva et dåligt Veckoblad. 2:o En stöld som blifvit föröfvad hos Fru Ekholm. Herr Hof-Secret. förmäler, at tjufvarne voro nog förmätne at i klaraste månsken öfver halfva staden, bära en stega, den de satte up för huset, ingingo i andra våningen til bemälte Fru och stulo; men hvad det var som de stulo går Herr Hof-Secreteraren i tysthet förbi. Detta är de första saker, som af Herr Hof-Secreteraren blifvit updykade."

Man kan tänka sig icke bara hr Båths, utan också fru Ekholms känslor, när hon helt plötsligt fann sig utsatt för skrattsalvor över hela riket genom ett i all sin lömskhet skenbart oskyldigt infall. Thorilds befriargärning, när han angrep tyrannen i Stockholms-Posten, får sin bakgrund endast genom detta skräckregemente, som för offren måste ha varit olidligt — särskilt under dessa tider, då huden var ogarvad i fråga om publicistisk schavottering. Plåtslagare Vadsten och fru Ekholm och alla deras olyckskamrater

hörde givetvis till de pålitliga och entusiastiska Thorildianerna.

Emellertid gjorde naturligtvis landsorten under trycket av detta förakt allvarliga ansträngningar att tillägna sig alla huvudstadens seder och icke på någon punkt stå efter. Resultatet svarade kanske icke alltid mot mödan, och Stockholms-Posten var då genast färdig att håna de välmenta försöken. När man i Skara förberedde en maskerad, och liksom i Stockholm ville föra maskeradkonversationen på ett främmande språk, så råkade man ut för onda tungor. Den 15 april 1779 läses följande alltigenom maliciösa notis: "I denna staden och orten här omkring göras stora anstalter til en Masquerad, som den 15 i denna månad här skal anställas, och förmodeligen är den förste, som man sett i Götha rike. En viss Herre i orten skal äfven varit uprest til Stockholm i det angelägna ärende at köpa et tilräckeligt förråd med masquer. Alla längta efter den dagen då de få nyttjas, i synnerhet Fruntimren, som äro visse, at vid detta tilfälle kunna göra ansenlige segrar. Bland de förnämste som ärna deltaga i detta nöje är en öfverenskommelse träffad, at under hela Masqueraden tala Rotvälska, emedan man äfven så väl som i Stockholm förstår at föragta sit modersmål, ehuru man ej är så väl hemma i Fransyska språket."

Från Norrköping meddelas den 10 april 1780 följande nyhet, vars spets dock lika mycket riktar sig

mot fruntimmersmoderna som mot landsortsbornas förtjusning att få kopiera stockholmskorna. "Mamsell Pauli, som i Stockholm uprättat det rycktbara Temple du gout, har nyl. anländt hit til Staden, för at utbreda de nya Moderne bland oss, och lätta våra Fruntimmers öma bekymmer om sine hufvudens yttre delars prydning. Uti en utkommen tryckt Annonce förer hon titul af Kongl. priviligierad Marchande de mode. Hon har ock med sig en faselig mängd af hattar och mössor, i form af klockstaplar, väderqvarnar, skepp, skateboen och mera sådant. Denna Damen hotar dock at hennes sejour här endast blir 8 dagar, hvilket injagar mycken förskräckelse hos det täcka könet, som derföre, efter berättelse, skal vara sinnadt, at genom en formlig Deputation anhålla hos henne, det hon ännu ville här någon tid förblifva, til dess den goda smaken bland oss hunnit til någorlunda stadga."

Det är icke ofta som landsortsförhållandena omtalas utan skämt, men någon gång sker det. Så t. ex. finner man den 6 april 1785 ett brev från Kristinehamn, som icke är utan sitt intresse. Det skildrar livet i Värmland vid Fastings- och Permässomarknaderna, där järnköpen och alla andra affärer göras upp, omtalar den mängd av förströelser och nöjen som vid dessa tillfällen äger rum, och beskriver hur hela familjer stämma möten vid dessa högtidligheter. De unga döttrarna presenteras för varandra, vänskaps- och kärleksband knytas, man roar sig med lust, "con-

versation är både brillant och liflig". Författaren anser, att det är orätt att kritisera dessa marknadsnöjen, och tillägger: "Jag tror verkeligen, at det fria, muntra och ogenerade lefnadssättet, som råder i Vermeland och liksom utmärker denna Lands Orten för många andra, bör til en stor del tilskrifvas våra Marknader och där stiftade bekantskaper." Det glada livet på Värmlandsbruken är här historiskt belagt; det är en lustig tanke, att Kellgrens Stockholms-Post, som for så hårt fram med provinsbornas fester och förströelser, i alla fall skonade det egenartade provinsiella, "fria, muntra och ogenerade" nöjesliv, varur Gösta Berlings sägnvärld en gång skulle växa fram.

Men hur mycket Stockholms-Posten än sysselsätter sig med landsortens seder, så ta huvudstadens likväl lejonparten av intresset och utrymmet. Där känner man, att författaren har fast mark under fötterna, där öser han ur en outtömlig källa av ingående förstahandskunskap, och där få de satiriska skildringarna en realistisk rikedom och fyllighet, som ger dem rang av konst. Den flyktigaste journalistiska bagatell är formad med mästerskap, och likväl lekfullt, utan ringaste ansträngning.

När man till exempel i Stockholms-Postens första nummer för krig mot damernas vidunderligt höga håruppsättningar, så sker det med avundsvärt gott humör och verklig spiritualitet. I n:r 13 skildrar landsortsdamen Araminte, som är på besök i Stockholm, sina

vedermödor, när hon en onsdagskväll, koefferad å triple étage, skulle fara till Operan. Utan att ana något ont steg hon in i hyrvagnen och krossade koeffyren mot vagnstaket, fick vända om och försaka nöjet. På söndagen skulle hon fara på assemblé, och, vis av skadan, kröp hon denna gång samman efter bästa förmåga, "men det hände sig ej bättre, än at snörlifvet brast, och råcken sprang dervid up i hela ena sidan, så at jag åter måste vända om, och hålla Assemblé med mig sjelf. Jag har väl hört säjas, at några Fruntimmer, för at hjelpa sig under dylika olägenheter, taga bort vagns-dynorna; andra sätta sina hufvuden ut genom fönstren; ja här skola finnas de, som, då mörkt är, sätta sig ner på bara vagnsgolfvet". Araminte föreslår därför en reformering, men icke av koeffyrerna, utan av hyrvagnarna!

I nästa nummer fortsättes agitationen i form av ett öppet brev till den nyutnämnde operachefen A. F. Barnekow från en missnöjd åskådare. Från sin loge hade han vid sista operabesöket endast fått se baksidan av fyra jättestora koeffyrer, som slöto hop liksom en mur. Det enda han kunde iakttaga var dekorationsförändringarna i taket, men som dessa voro ganska sällsynta, fick han god tid att tänka på botemedel mot olägenheten. Att röra vid damernas moder "öfvergår all mänsklig makt", och han föreslår därför att damerna skola placeras på andra bänken. Det sätt varpå han försvarar och i fantasin utför denna

djärva idé är så överlägset elegant och så kvickt, att det måste anföras ordagrant: "Jag är icke så obelefvad, at jag ju vet, det Damerna tilkommer förnämsta rummet; men det blir altid, der de sitta, likasom i kyrkan vänstra sidan är den förnämsta. Dessutom är det icke alldeles ovanligt, at Fruntimmer någon gång lämna Manspersonerna företrädet, såsom när de til exempel ha at gå upför en smal trappa, hvilket undertiden lär kunna hända de förnämsta. Hvad de således ibland göra, på det man ej måtte se för mycket, kunde de ju vid detta tilfälle göra, på det man ej måtte se för litet. Om således Fruntimmerna af ädelmod skulle behaga flytta på sista bänken, är väl olägenheten dervid, at deras Coeffure räcker längre än til taket; men det kan hjelpas, om man öfver andra bänken i hvar Loge vil i taket göra så många utholkningar, som möjeligt är, hvilka derjämte borde vara så rymliga, at Damerna der långsamt må kunna vända sina hufvuden. Jag finner väl, at Fruntimmerna derigenom förlora det behag, som hufvudets hastiga rörelse åstadkommer; men hvad de mista i vivacitet, blir fullkomligen ersatt i gravitet, då enhvar kommer at synas liksom i egen Niche; och mig tycks redan se, huru hela vår Parterre emellan Acterna faller på knä och tilbeder dem, såsom Indiske Pagoder, det är Gudomligheter. Innan detta project eller något bättre blir vidtagit, är och förblifver jag en Intet seende Spectator."

Låtom oss medge, att den svenska journalistiken i fråga om fintlighet och stilistiskt behag icke gjort några framsteg sedan 1778, och att de flesta moderna kåsörer med vördnad och ödmjukhet böra blicka upp till denne mästare, i vilken vi anonymiteten till trots tro oss kunna igenkänna Kellgren.

Parodien, som inom den tidens vitterhet spelade så stor roll, hade även inom pressen en vidsträckt vädjobana. Vid tvenne särskilda tillfällen (1780, 210; 1781, 30) förvandlades Stockholms-Posten i sin helhet till en parodi på Dagligt Allehanda. Uppställning, stilsorter, insända artiklar och poem, annonser — allt imiterar till punkt och pricka den slätstrukna och idélösa konkurrenttidningen. De utländska nyheterna utmärka sig för den mest stupida innehållslöshet; från Plymouth skrives om en skorstenseld, från Lissabon att en kurir är avsänd till fots till S:t Petersburg, och från Paris att greve d'Estaings vagn gått sönder. Insändare ivra mot Voltaire, Helvetius och de nya tiderna. Ett epigram meddelas av följande lydelse:

"När jag i går Marcolphus råkte
så ropte han god dag! och frågte
Hur mår du nu min hjertans vän?
och därpå svarte jag, jo men."

Den som läst epigrammen i Dagligt Allehanda kan intyga att både rimmens renhet och tankens flykt äro väl efterbildade. Anekdotstilen är lika skickligt parodierad. — Annonserna utgöra en brokig provkarta på

alla de meddelanden som fyllde Allehandas sidor, men ge samtidigt åtskilliga roande bidrag till kännedomen om huvudstadens liv. Under rubriken I tjänst åstundas läses: "Hos et förnämt Herrskap åstundas en skicklig Informator, som jemte grundlig insigt i språk och vetenskaper, äfven förstår laga hår, passa upp på Små-Herrarne och rätta sig efter Hennes Nåds capricer." Under Åstundas at hyra: "En Köpmans-Betjent, som håller Maitresse och Equipage, åstundar til nästa fardag en Våning af 11 a 12 rum med vacker utsigt; samt tillika stall och Vagnsrum." Under rubriken Concours-Mål: "Samtelige Herrar Creditorer uti Kullerbyttska Concoursen, behagade nästkommande Lördag kl. precis 4 eftermiddagen sammanträda på Källaren Fåfänga Hoppet, för at yttra sig öfver Unga Herrns åstundan, at under påstående Concours, få på Creditorernes bekostnad hålla sig equipage, såsom ock at bli försedd med erfoderlige spelpengar."

Man kan gissa hur dylika skämtnummer av Stockholms-Posten, fulla av mer eller mindre harmlösa infall och helt säkert ofta innehållande personliga anspelningar, kommo till. En enstaka person kan knappast ha haft humör att genomföra en sådan parodi på fyra tätt tryckta kvartsidor, utan sannolikt utgöra dessa nummer resultatet av en sällskaplig tävlan inom redaktionskretsen. Det ojämna innehållet, som bredvid kvicka och muntra uppslag erbjuder åtskilligt slätstruket och plumpt, pekar i riktning mot ett sam-

arbete av detta slag. Stockholms-Postens utgivare, Kellgren och Lenngren, ha helt säkert haft avsevärd hjälp av den senares fru, och kanhända har redigeringen ägt rum vid det berömda tebordet, vars livliga, satiriska och ganska ekivoka konversation enligt beskrivningen måste ha kommit tonen i dessa tidningsparodier ganska nära. Man skulle helt säkert kunna direkt visa spåren av fru Lenngrens hand.

Ty även fru Lenngren intar en berömlig plats bland sjuttonhundratalets Stockholmsjournalister. I Stockholms-Posten trycktes under hela åttiotalet henepigramartade dikter och rimmade anekdoter, och från och med 90-talet publicerade hon där sina fullmogna mästerverk. Hon har i icke ringa grad givit tidningen dess esprit och dess rykte. Hennes poetiska alstring är från början till slut en journalistisk insats.

Och det råder intet tvivel om att hon icke även i prosaisk form bidragit till Stockholms-Postens årgångar. Den förteckning hon själv uppgjort över sitt medarbetarskap, omfattar, som redan titeln anger, endast versen. Men skulle verkligen fru Lenngren aldrig, när det i hennes mans och hennes intime väns tidning var brist på manuskript, på spirituella eller pikanta skämt, ha kommit utgivarna till hjälp med annat än poem? Det vore högst förvånande.

Att hon icke stått främmande för parodierna på Dagligt Allehanda har redan antytts, men det finnes också bidrag, som man odelat kan skriva på hennes

räkning. Så t. ex. en serie "Nyheter från Toiletten" (1782, 290 och 296; 1783, 10 och 24). Denna satir mot Stockholmslivet och särskilt Stockholmsdamerna är helt och hållet i fru Lenngrens anda. Det kan vara nog att citera några av dessa nyheter:

"I förrgår fick Fröken Ulla en risbastu af sin Nådiga Fru Mor, för det hon hade så liten ambition at hon lekte främmande med Kopparslagarns flickor som bo i nedersta våningen. Fröken Ulla är likväl 6 år gammal och vet ännu icke göra skillnad emellan Adelsbarn och Borgarungar."

"Fru S*** har igenom sin huspiga, på hvilken hon kan lita, erhållit den märkeliga efterrättelsen, at Fru B--- då hon sista gången hade främmande, måst låna 7 silfverskedar och at soppan varit tjock som välling."

"På samma Concert hände en annan viss Hennes Nåd den Malheuren at Kusken ej kunde köra fram blott för det en Borgar Dams vagn kom i förväg, då Hennes Nåd måste stå och se bemälte Dame stiga up i et equipage som var mycket prägtigare än Hennes Nåds. Man kan tänka hvad detta var hårdt, men Hennes Nåd, som har vett som en Ängel, tvingade sin harm, intil des hon kom hem, då den bröt ut i en häftig colique, som var på vägen at sätta hennes dyrbara liv i fara."

"Sistledne Torsdag, klockan precise 5 efter middagen, hölts Thee-Conseille hos Fru H***, hvarvid 7 diverse Fruar, 2:ne gamla Mamseller och en tand-

lös Fröken assisterade, utom Secretern B***, som til nödige uplysningars vinnande blifvit tilkallad. Efter flere vigtige rådplägningar om barnsängar, pigor och syltsaker, företog sig ändteligen Sälskapet en oskyldig granskning af Nästans fel; och skal, efter säker underrättelse, 5 gifta och 10 ogifta Fruntimmer blifvit dömde sit goda namn och rykte förlustige."

"Fändrick Pirouette hade i förrgår en rätt ledsam affaire, i det han under en dristig svängning med Mamsell F—s slätsöm, af en deri sittande nål dödeligen blesserades i högra tummen. Men som lyckan var, blef lilla Favorit, den nu af bestörtning bortdånade skönas knähund, varse den strömmande hjeltebloden, och skyndade sig at med sit öma slickande rena ock läka såret, innan Regements-Fältskären hant ankomma."

Man har här alldeles samma miljö som i fru Lenngrens dikter, skildrad kanske med mindre epigrammatiskt tillspetsad kvickhet, såsom följer med den lösare prosaformen, men uppfattad lika realistiskt och med samma tydligt utpräglade antipatier, som inspirerat redan ungdomsverket "Tekonseljen" och som genomgå hela hennes produktion.

Om dessa "Nyheter från Toiletten" givetvis utgöra ett viktigt och välkommet komplement till fru Lenngrens skrifter, så kan man dock icke säga att de höra till hennes mera betydande verk. Det är briljant journalistik, som i Stockholms-Posten helt säkert gjorde

all beräknad effekt, men det är ju icke egentlig diktning. En gång uppnådde emellertid fru Lenngren i sina prosaiska tidningsbidrag en konstnärlig höjd, som kan jämföras med den som hennes poetiska mästerverk inta, en gång skapade hon ett novellistiskt konstverk i en journalistisk form — den fingerade dagbokens — som hos oss går tillbaka till Dalins Argus och därifrån till Spectator: det var när hon kring nyårsskiftet 1784 skrev: "Journal, hållen af en Köpmans Fru här i staden", införd i Stockholms-Posten den 3 och 7 januari, men tyvärr aldrig fullförd.[1]

Jag avtrycker här förra delen av dagboken:

"Den 23 Dec. Steg up efter vanligheten kl. 11. Mit Caffe smakade mig aldeles inte — — det var förbrändt och gräddan för nära skummad; pigan förargade mig också när hon bar in det. Den tåssan slog så hårdt i dörren, at jag blef helt altrerad.

Förmiddagen var ock rätt förtretlig. Min Dormeuse måtte aldrig kommit mig i lag, och jag observerade at Merd'oy band klär mig gement. Sen kom min man

[1] "Journal, hållen af en Köpmans Fru" är av mig förut behandlad i min bok om romanens historia. Den citerades då från en landsortstidning 1797, eftersom jag icke kunnat återfinna det ställe där jag förut läst den. (Se noten på sid. 131.) Jag kunde alltså icke, med allt uppskattande av dess artistiska rang, attribuera den till fru Lenngren. Skälen för min åsikt om hennes författarskap till de ovan behandlade verken kan jag icke här i detalj utföra. Det är helt och hållet inre kriterier som bestämt mig, varom se en uppsats i Samlaren 1910.

äfven med sina infall, at hans Compagnon skulle äta middag hos oss. Den karln tål jag inte; men som han är bra svartsjuk, gnager ständigt på sin hustrus granlåt och fåfänga, etc., så kommer min man väl öfverens med honom.

Eftermiddagen var artig nog. Min man gick en stund på Contoiret och jag på Julmarknan; råkade der oförmodligen Sikter Tripp vid et sockerstånd. Han köpte Confekt; bevars sådane deviser! jag tror han letat ut dem åt mig enkom; en roade mig bålt, den var så här:

> Hvad vällust då man purra kan
> en gammal knarrig svartsjuk man!

Derpå följde Siktern mig hem, drack Thevatten, berömde min hy och läste Dagligt Allehanda för mig.

Mera Thevattens främmande ankom. Spelbordet togs sedan fram; jag tappade några Riksdaler, höll god mine och tappade än mer. Min man såg min otour; runkade på hufvudet. Alla böds qvar til afton. Mamsell B—— kunde ej finna sig i mina Franska band. N. B. hennes voro Svenska. Fru Russinquist tyckte det var för mycket at ha desert dan för Julafton, talte om öfverflöd (efter hon ej kan ha så med), man pratade hit och dit. Min man kom fram med et Capitel om den gamla ärbarheten hos Borgarhustrur. Fändrik Spakrage trampade mig på foten, gaf til et gapskratt och min man teg.

Ingen ting märkvärdigt ifrån det vi stego från bords och tils jag gick i säng, utom det at pigan glömt vecka spetsarna på min natthufva.

Den 24 Dec. Hela natten ingen sömn. Något feber. Bekymmer om Julklapparne. Alteration. Droppar. Favorit en loppa i örat — ringde, fick Thee. Favorit miste loppan ungefär tre qvart på 2. Jag föll sen i litet slummer tils klockan 10. Pigan kom med Caffee; sade at alla askar, lådor och atrapper stodo färdiga, at lägga in Julklappar uti, och försegla. Steg opp, höll ej lång Toilette. Lät säga at jag var borta hela förmiddagen, undantagandes för Siktern som fick slippa in, och hjelpte mig med utanskrifter på Julklapparna.

Eftermiddagen klädde jag mig i min rosenröda Tafts Negligée; alt ting föll sig, Coeffuren blef mig aldeles i lag, och jag var helt nöjd med min figure. Ifrån klockan 4 til 8 hade jag et odrägligt arbete med at rangera granlåten på mit bord, som var för 30 personer. Böd med flit många för uträkning på julklappar. Deserten kostade 50 plåtar. Min man grälade om elak hushållning. Bagatel. Stina fick en örfil för det hon slog sönder en Postlins tallrik; skrefs opp på lön. Klockan 8 började åkande och gående ankomma. Kl. half 10 var alt färdigt och man satte sig til bords. Alla fikte at hinna til deserten, men jag mäst. Fick liksom en hetta i ansigtet när dören öpnades och atrapperna rullade omkring. Alla nyfikna at bryta opp. Jag

fick det mesta til stor Creve Cœur för vissa närvarande Fruar. I en smörask fick jag min präktiga brillantsring. Den sken som sjustjernan. Fru M— — — begärte et glas vatten, och skylde på at skinkan var rörig. Jag fick liksom en liten darrning invärtes när jag öpnade korgen der mit nya Caffésilfver låg. Det var aldrakäraste täckt. Allt hvad jag för öfrigt bekom, var mig til nöjes, utom några små skälmstycken, som var at bry mig med eller snarare min Man, som jag lossade ej förstå mig på. Han var hela afton vid et elakt humeur, klagade öfver tröga incasseringar och förbannade concurser. Sälskapet åtskildes. Min Man kom in til mig, gjorde mig allehanda förtretliga frågor; blef ond, gick ut och smälde igen dörren efter sig. Karlarne äro altid obilliga."

Hur ypperligt målad är icke denna lilla interiör, och med vilket psykologiskt skarpsinne. Man får vända sig till modern berättarteknik för att finna något som motsvarar den fysiologiska skildringen av ett själstillstånd, då det heter att hon fick liksom en hetta i ansiktet av den förväntansfulla spänningen, eller att hon fick liksom en liten darrning invärtes, när oron och den glada förhoppningen blanda sig. Och hur utmärkt äro icke förhållandena och stämningen karakteriserade i detta stockholmska köpmanshem, där de svåra tiderna och konkursernas tilltagande obehagligt kontrastera med den tanklösa unga fruns slösande vanor! Och vilken väl beräknad, äkta Lenngrensk

effekt är det icke, när den äkta mannen, först endast nämnd en passant, till slut föres in för att ge anledning till en småklok och nästan likgiltig reflexion om karlarnas obillighet.

Själva den kvinnotyp som skildras har sin givna plats i fru Lenngrens galleri. Den naivt njutningslystna, halvt omedvetet självisk a unga kvinnan är här mästerligt träffad. Märk det ypperliga draget, att alla personer nämnas med den största likgiltighet — mannen utan förtrytelse, sekter Tripp utan egentlig tillgivenhet — under det att de yttre tingen, de konkreta föremålen, sakerna, inge henne djupa lidelser, absorbera allt hennes intresse, sysselsätta hela hennes dag. Mot dem blir språket ömt och smeksamt, och de ljuva orden komma på tungan: "det var aldrakäraste täckt", heter det om det tunga och glänsande silvret; fantasien kommer i rörelse: "den sken som sjustjernan" säger hon om den gnistrande briljantringen.

Den skarpögda och obarmhärtiga kvinnopsykologen, den oöverträffliga skildraren av de vardagliga realiteterna och vardagsmänniskorna är redan mogen i denna lilla skiss. Så till vida förebådar den fru Lenngrens glansperiod, då hon efter Kellgrens död gav Stockholms-Posten dess sista period av nationell celebritet.

V.

Perspektiven.

Endast med ett litet urval ur sjuttonhundratalets Stockholmspress har denna studie kunnat sysselsätta sig. Huru mycket skulle ej med för att ge en hel överblick, huru många namn att bevara och profiler att teckna endast från den gustavianska epoken. Där är under 1780-talet f. d. majoren Per af Lund, som genom sin mot kung och hov riktade skandaltidning "Välsignade Tryck-Friheten" sökte hämnd eller ekonomiskt skadestånd för avsättningen från sin officertjänst, och som skötte sitt blad så pass talangfullt, att han gång på gång mutades att tiga — vår förste revolverjournalist, som med framgång lyckades förena nitet för yttrandefrihet med nitet för egen vinning. Där är "Den Nye Granskaren" det blad, där Thorild 1784 i sin energiskt deklamerande stil stridde för sina frihetsidéer såsom ungdomens självkorade folktribun, och överhopade Kellgren med smädelser. Thorild representerar reaktionen mot den voltairianska upplysningen, under det att Leopold, som i "Extra-Posten",

utgiven av Stockholms-Postens forne boktryckare J. C. Holmberg, hade sitt organ, betecknar ett fortsättande och fördjupande av de Kellgrenska traditionerna. Gå vi fram till sekelslutet möta oss där helt nya journalistiska kretsar, den ena samlad kring Georg Adlersparre och hans av regeringen fruktade "Läsning i blandade ämnen", där sjuttonhundratalsupplysningen hade sin sista stora ljushärd. Ty den andra kretsen, vars ledande män voro G. A. Silfverstolpe och Benjamin Höjer och som utgav "Journal för svensk litteratur", står redan på annan grund. Den franska encyklopedistiska populärfilosofien var för dessa i Kants kriticism skolade män utan egentlig betydelse; de opponerade mot franskförgudningen, de förde fram den tyska kulturen, pekande på Goethe, Schiller och Lessing; de försvarade medeltiden och yrkade på ett historiskt betraktelsesätt. Med "Journal för svensk litteratur" äro vi redan ute ur voltairianismens och rationalismens tidsålder.

Men hur ofullständig denna studie än har varit, så har den dock i Argus, Posten och Stockholms-Posten, hos Dalin, Berch, Kellgren och fru Lenngren följt de olika stadierna av sjuttonhundratalets mäktigaste kulturströmning. Vi ha sett denna strömning i journalistikens form utveckla de olika aspekterna av sina idéer: tro på framåtskridandet, kamp mot det traditionella och förgångna; förlitan på det mänskliga förnuftet som ledstjärna, fientlighet mot de uppenbarade

religionerna och kritik av deras förkunnare och bärare; förtröstan på människans naturliga godhet, opposition mot de skrankor som politiska, religiösa eller moraliska auktoriteter ålagt henne.

Kritiken och satiren ha varit denna strömnings vapen alltifrån Argus till Stockholms-Posten; och en realistisk, av den yttre verkligheten livligt intresserad anda är utmärkande för denna i djupaste mening ometafysiska, oreligiösa åskådning. Det är därför ingen slump, att denna sjuttonhundratalsupplysning, där den har vittra intressen och ambitioner, överallt tenderar mot novellistiken, mot den psykologiska miljö- och mänskoskildringen. Stockholmsjournalistiken har gång på gång stått på gränsen att bli Stockholmsnovell. Dalin bryter djärvt väg, Berch går i hans spår, och i Stockholms-Posten tävlar Kellgren med fru Lenngren — och förlorar. Men prosan var hos oss en lågt skattad konstform, och det är i fru Lenngrens dikter, som hela denna upplysningsströmnings satiriska verklighetsuppfattning, med rötter i Argus, når sin artistiska blomning. Men den förnekar icke ens i versform sin intima samhörighet med pressen.

Traditionen avbrytes dock icke hos fru Lenngren. I adertonhundratalets första år skjuter den ett nytt skott: Fredrik Cederborgh. Hans komiska romaner äro barn av upplysningstidens anda; föga intellektuellt lagd, har han dock det gångna århundradets sympatier och antipatier. Och för en gångs skull möta vi i svensk

litteraturhistoria ett obrutet, levande sammanhang. Cederborgh har läst och lärt i både Argus och Stockholms-Posten, han har påverkats både som journalist och novellist av Dalin och Kellgren. Och hans vittra skolning under ungdomsåren är Lenngrensk; i hennes diktning har han skärpt sin mänskokännedom och odlat sitt sinne för vardagens poesi. Uno von Thrasenberg och Ottar Tralling äro frukter på det sekelgamla träd, vars växt jag här sökt teckna. Hans dikteriska mästerverk, Jaques Pancrace, är inspirerat ur Stockholms-Posten och direkt byggt på Kellgrens spefulla recension av Bergstens här omtalade avhandling De Versificationis suecanæ vitiis. Med sin mot universitetsstudierna riktade spets är det, liksom Cederborghs romaner i sin helhet, ett verk i Kellgrensk stil.

Det var också ursprungligen ett stycke journalistik, publicerat 1815 i Cederborghs Stockholmstidning "Anmärkaren". I "Anmärkaren", med dess satir mot adel och präster, dess godmodiga politiska frihetssvärmeri, dess franska stänk av libertinage och dess välmenta upplysningsiver möter oss en av sjuttonhundratalskulturens sista representanter. Men "Anmärkaren" är en övergångslänk mellan gammalt och nytt; den är också den liberala oppositionspressens första svala i Sverige, Argus-Johanssons och Aftonbladets föregångare. I den leder — beroende på vårt nordliga lands efterblivenhet — upplysningen direkt över i den nya upplysningen, adertonhundratalets, i liberalismen, som

med sin föregångare har framstegstrons, frihetstrons och den psykologiska optimismens dogmer gemensamma.

I den meningen är Cederborgh den avslutande företrädaren för den kulturströmning, som här skisserats, och för den konstnärliga tendens, som den förde med sig. Hos honom byter den om namn, och går in som en faktor i adertonhundratalets politiska och vittra historia.

THORILD

I ett efterlämnat fragment bekänner Thorild: "Jag hade blott en stor oföränderlig tanke i lifvet: *att förklara hela naturen och reformera hela världen.*

Allt, hvad jag tänkte och gjorde, var till detta mål. Jag ville upprätta allt *sant och stort.* All min äregirighet var hvarken mer eller mindre. Jag var antingen den störste eller den högmodigaste af alla dödlige.

— — — Så förunderlig fann jag min själs känsla och sagacité, att en gnista gaf mig elden af det största företagande, och ett ord ljuset af den största sanning. — — Jag tyckte mig likväl icke hafva en gnista af högmod. Jag såg i hela naturen ingen förträfflighet, som jag icke erkände och tillbad. Jag var i min själ ödmjukare än den ödmjukaste. Jag kände det som en ny gudomlighet, att den rättvisa, jag kunde göra åt alla, kunde ingen göra åt mig.

— — — Min häftighet mot andra var alltid en liflig känsla af deras *lömska, hårda* eller *lekande orättfärdighet.* — — —

Höghet och *pathos* det var mitt lif! Allt, allt angick och rörde mig, det lägsta handtverk, den minsta landt-

slöjd. För allt tog jag parti och eld, och suckade att jag ej kunde vara allt för att hjelpa allt. Allt ville jag upplyfta och bringa högre — pathos af allt i naturen, i synnerhet som födes eller dör, af gryning och mörkning, af tändas och svinna, af ungdom och ålder, af vårens milda sol och brodden, af höstens matta glans och löfvens fall och sista blomster."

En bättre teckning än den Thorild här ger av sitt ungdomliga svärmeri kan knappast tänkas. Med sin strålande idealitet, sin obändiga kraftkänsla och sin självförhävelse är den unge Thorild en oförgätlig typ av omogen och svensk genialitet. Även när femtioåringens dödsdag är den yttre anledningen till att vi framkalla hans minne, så är det dock vårdagarnas Thorild, som framför allt står för vår syn, ty han åldrades aldrig på allvar, även om han tvangs att resignera, han blev aldrig riktigt mogen. Det var icke hans natur förunnat. Han är i vår vitterhetshistoria "en evig yngling med en evig trånad".

Begränsningen i hans natur är med detta redan angiven. Brytningsårens idéstormar upprörde honom så djupt, att dyningen fyllde hela hans liv med brus och oro. Det var något som gick förlorat hos honom — om det ursprungligen funnits —, något som brast under trycket av den spänning, som en yrväckt tanke och en uppdriven sensibilitet hopade över hans djupa och naiva själ. Han fick aldrig det sinne för realiteter och för proportioner, som skiljer mannaåren från ung-

domen. Han hade aldrig förstått bruket av de försvarsvapen, som reservationen och ironien äro för varje andlig personlighet.

Men det var också en jättebörda, som tyngde hans smärta och spänstiga gestalt allt från det ögonblick, hans intellektuella medvetande vaknade. Det är rörande att tänka sig in i alla de stora och tunga problem, vilkas spets hans mångsidiga och lättrörda natur förnummit. Omgiven av en trångbröstad religiös ortodoxi, var han tidigt fritänkare och skeptiker; hans äldsta filosofiska anteckningar visa hur konsekvent han anlade en kritisk och psykologisk synpunkt på den religiösa dogmbildningen. Lidelsefull opposition var den känsla, vari hans medvetna liv vaknade. Men den bekväma och slappa förnekelsen var å andra sidan icke skapad för en så ursprungligt religiös natur som hans. Med passion söker han nya former för sin brusande allkänsla; soldyrkaren på Helgonabacken i Lund har för visso känt det religiösa livets alla extaser och förkrosselser. Den uppslitande kampen för att förena känslans och förnuftets krav har djupt upprört honom, logiker och poet i en person.

Samma oro och förvirring på de politiska och statsrättsliga problemens område, i vilka han fördjupade sig med samma eldhåg. Folkfrihetens och konstitutionalismens berusande idéer, den franska revolutionens föregångare och heroer och den engelska parlamentarismen fyllde honom med jäsande och omogna tankar,

med den eggande känslan av att se världen skapas på nytt, att själv vara kallad att bygga rättfärdighetens rike från grunden. Med sina omåttliga och djärva reformplaner, sin forsande retoriska talang och sin obegränsade aktivitet är han en svensk motsvarighet till den franska revolutionens idéhjältar, ehuru Sveriges fredliga miljö icke förmådde skänka honom en större politisk bakgrund än journalistik, broschyrer, fängelse, landsflykt och en professur i Greifswald.

Men ännu flera revolutioner böljade genom andens värld än den religiösa och den politiska. Där var den nya naturkänslan, det sentimentala uppgåendet i förnimmelserna, där var kulturproblemet, rest med beundransvärd skärpa av Rousseau — det sysselsätter den nyblivne studenten redan i ett tal i Göteborgs nation våren 1778 — där var den stora litterära omvärderingen, den radikala oppositionen mot "Galliens modekrämerska", såsom Thorild kallade den fransk-akademiska smaken. Ossians dunkla och obeskrivliga månskensmystik, Shakespeares oförklarliga höghet, Rousseaus brinnande passion, Werthers tårglänsande livsvemod — alla dessa nya, starka, oanade känslor korsade den unge filosofens och poetens själ, och till alla andra uppgifter som krävde hans kraft fick han den maktpåliggande att reformera den svenska dikten och störta sin samtids största litterära auktoritet.

För visso, han bar världsklotet på sina skuldror, och de ord av honom, som anförts här ovan, visa att han

icke skonade sig. Hans andliga liv utvecklar sig närmast som en explosion. I tidningar och broschyrer, i intensiva polemiker och i halvt improviserade poesier, i memorial, överräckta till landets regering eller konungens person, samt i oändliga samtal på Stockholms kaffehus strömmar hans energi fram. Hans bana har sin stora triumf vid disputationen i Uppsala, sin stora besvikelse i Englandsresan och sitt stora omslag i landsflyktsdomen. Så mycket skarpsinne och djupsinne, så mycket kraft och formell talang, så mycket ren känsla — med ett ord: så mycket geni, om än blandat med slagg och alla mänskonaturens ordinära föroreningar, har sällan runnit ut i sanden i Sverige, och dock är vår mark så törstig efter de misslyckade geniens rännilar.

Ty det kan icke nekas att Thorild är en besegrad. Hans filosofiska författarskap i Tyskland, på latin och tyska, må ha sitt än så stora intresse, såsom ett närmare studium torde komma att visa, det motsvarar dock icke hans begåvnings lysande anläggning, och framför allt, det faller icke inom brännpunkten för den svenska kulturen, såsom Thorilds livsgärning skulle ha gjort. Exilen är i själva verket nästan alltid detsamma som lufttomt rum kring en organism. Och den store konstnär, varav man överallt finner spåren hos Thorild, den fick han aldrig lugn och stillhet för att bli.

Och dock böra vi med tacksamhet erkänna, att han är oumbärlig i vårt svenska sjuttonhundratal. Han är

den djärva och ljungande protesten mot den rationalistiska kultur, som aldrig helt kan smälta samman med svenskt lynne. Han är blodets och rasens trotsiga och förvirrade reaktion mot den galliska anden. Bellman var den lycklige Aladdin, som utan att känna fjättrarnas tyngd skapade en nationell konst, Thorild är en förbittrad Noureddin, som bröt sönder bojorna, men sedan icke förmådde använda sin frihet till att skapa. Hans stil speglar all yrseln och oron i hans själ. Med sin viga och spänstiga rytm, sin hårda stålglans och sin oförskräckta öppenhet, som troget återger ett nervöst sinnes alla språng och skiftningar, saknar den endast lätt harmoni för att vara fulländad, och den är dock seklets ojämförligaste och kärnsvenskaste, rik på överraskningar och hemligheter.

Som diktare nådde Thorild aldrig fram till det objektiva, han är framför allt metafysisk lyriker på vers och prosa, och all hans sublimitet och innerlighet till trots saknar man alltför ofta hos honom artistiska realiteter. Det brast honom likväl icke förutsättningar för en skarp och klar verklighetsbild; i hans skrifter studsar man gång på gång inför bilder och fraser, som visa en uppfattningens skärpa och en skildringens plastik, varur en fastare konstform skulle kunna ha vuxit fram. Hans fyndiga slagord förråda det gång på gång, och vilken karakteriseringskonst präglar icke dedikationen till "Inbillningens nöjen", där han låter Kellgren hälsas av "Anakreon med snöiga, vinkransade

hjässan, Horaz med stora minen och i den det glada, halfgäckande löjet, Catull med sin lutas lätta, darrande silfverton".

Tegnérs ord om Thorild i den uteslutna strofen av jubelfestsången äro säkerligen i stort sett riktiga:

> "En rik natur, men utan frukt och kärna,
> en väldig själ, men utan takt och klang.
> Där låg en värld i kaos i hans hjärna,
> men sol sken icke, icke morgonstjärna,
> en meteor allen, som strålade och sprang."

Det som bär oss mot i Tegnérs ord är mindre omdömet i och för sig självt än bristen på sympati i tonen. Man kan älska även stjärnskotten i vinterkvällen. Vem kan motstå den känsla, som Thorilds svärmiska, öppna och rena ansikte inger? Hans fel äro så uppenbara att de icke ens tarva en fingervisning.

Han har i ett litet prosautkast skildrat, hur han ofta låg bland Mälarens klippor, "fri, hög, fattig, och i höstens mulniga dagar lät regnet slå mig för att genom den dunkla dagen och lidandet och vindarnas gny alldeles fördjupa mig i min oändliga känsla och betraktelse öfver världen". Han såg förgängelsen i naturen med vemod, han såg ut över Stockholm, där livet gick sin gilla gång och middagstiden var inne, och han njöt en ironisk vällust vid att säga till sig själv, att han icke hade hopp att få någon mat: "Här i dessa stormiga klippor sitter du, nationers lagstiftare, jor-

dens vise, naturens helgon, och *nämner en smula och har den ej.* Jag log ännu en gång vid dessa höga namnen, och vindens hastiga gny väckte mig, och jag kom åter till mitt lugn och naturen."

Den unge Thorild med sin självöverskattning och sin tillkämpade stoicism, som nätt och jämnt förmår kasta sentimentaliteten och självmedlidandet tillbaka — försänkt i melankolisk betraktelse av naturen, "fri, hög, fattig", är han icke en odödlig symbol av det ungdomliga idélivet, isolerat och utstött, en ständig främling i realiteternas värld? Själens och Gudomlighetens liv var för Thorild den högsta av alla realiteter, och han har rätt till gravvårdens sublima inskrift:

O viva, viva Divinitas,
meae animae Anima,
Tibi fui, Tibi sum.

STAGNELIUS-FIGUREN

I.

Enslingsskapet.

Den förtegne intresserar lättast, och det är en iakttagelse av ganska bred allmängiltighet, att de historiska personligheter, som icke i onödan blottat sitt inre, äro de som väcka deltagande och fascinera. Delvis kan detta förklaras ur fantasiens behov av en fri och öppen rymd, som icke stänges och begränsas av alltför många fakta, men det har också djupare liggande orsaker. Det beror även på en känsla av misstro mot dem som alltför villigt bära hjärtat på tungan, på en instinktiv visshet, att den som upplevat något som verkligen lönar sig att lyssna till, helst behåller det för sig själv. Tränger det sig en gång över läpparna, halvt ofrivilligt, glimtar det fram mellan tankarna ett stycke av det känsloliv, varur idéerna vuxit upp, då stannar man forskande, spanande, drömmande. Det gripande i Geijers bekännelselyrik är just dess sparsamhet; självbetraktelsen blänker upp i denna klara och intellektuella luft, bland de mäktiga proble-

men och de stränga tankarna, liksom en sval, oberörd, klart speglande bergssjö bland de eviga fjällen.

Hos författarna, hos de stora skalderna, får det personliga inkognitot stundom en dubbel tjuskraft, just därför att de i sina verk givit de själsliga resultaten och tanken tvingas att ställa sig den frågan, hur de vunnits, vilka av jordens grundämnen som ingått i brygden. Det är icke huvudfrågan, men hur mycket man än är hågad att protestera mot det pedantiska grävandet i skaldens levnadsomständigheter, ja mot den litteraturhistoriska forskning över huvud, som glömmer att all lärdomen och alla undersökningarna ha värde endast som komplement till det levande tillägnandet av mästerverken, så kan dock ingen ärligt frikänna sig själv från det outrotliga intresse, som bakom dikterna söker mannen, bakom orden rösten.

Det är icke alla figurer som uthärda detaljforskningens detektivfingrar utan att mista något av sin förtrollning. De riktigt stora uthärda den; Goethe lyfter olympiskt oberörd sin kungliga hjässa över alla utläggarnas, datumberäknarnas och tvättnotgranskarnas beskäftiga trätor — "sie zerren an der Schlangenhaut, die jüngst ich abgelegt" — och Pascals stränga profil tecknar sig lika skarp och hemlighetsfull i Port-Royals nattliga cell: han hör icke, hur de ortodoxa ateisterna med ängslig iver och obegränsad sakkunskap i den dödes kropps- och själstillstånd bevisa att han var en sinnesrubbad, en stackars dåre, och för den som icke

heller vill höra det, ha hans Tankar icke mistat en karat av sin tyngd, av sin diamantlika hårdhet och klarhet; de äro lika strålande vittnesbörd om en själens eld, som den moderna vetenskapens och den moderna teknikens elektriska smältugnar icke kunna framställa, och som av jordens svarta slagg skapar den himmelsbrytande kristallen.

*

I den svenska diktens historia finnes det väl ingen, som bevarat sin personliga anonymitet så orubbad som Stagnelius. Det är helt enkelt gåtfullt, att en människa kunnat gå genom vimlet så obemärkt, att han så pass fullständigt kunnat utplåna alla de spår som röja att han varit en av oss, delat våra vanor och våra tidsfördriv, våra intressen och hela tidevarvets timliga existens. Det är något spöklikt i detta: vi stå med famnen full av tunga och glödande rosor, av vita och skimrande liljor, men den som gav dem är borta, det är som om han aldrig funnits; han levde blott i sin gåva. Icke förgäves liknade han sig vid näktergalen, som fyller parkerna och dalen med sin sång:

Skild från strider, glam och lekar,
den förkastade sig gömmer
i en magisk natt af ekar
undan solens grymma sken,
och i stilla svårmod drömmer
på en dunkel, löfrik gren.

Det skimrar igenom i denna strof liksom på så många andra ställen, att Stagnelii egendomliga yttre varit en av orsakerna till hans skygga isolering. Natten och månskenet utgöra ett stående yttre scenarium för Stagnelii diktning, och planeternas och astrologiens poet föreställer man sig också helst en sen och stjärnklar timme, från sitt vindsfönster på Söder blickande ut över det sovande Stockholm. Eller också vill man tänka sig den bleke enslingen en snölyst vinternatt, vacklande fram i en av de smala gränderna i Staden mellan broarna, med det stora, deformerade huvudet bräddfyllt av smärtsam extas, och med blickarna sökande stjärnhimmelens Jupiter, hjältesjälarnas beskyddare, eller Saturnus, svårmodets och nattfasans förfärlige tillskyndare.

Men till denna skygghet måste så ha kommit en fullt medveten vilja att förbliva ensam, att ingenstädes söka andlig gemenskap. Annorlunda kan icke förklaras det märkliga faktum, att en av våra största skalder icke haft en enda förtrogen vän, som delat hans drömmar, icke för någon medbroder i poesien öppnat sitt hjärta. Det berodde icke på bristande tillfälle. Han vistades i Uppsala 1812 till 1814, under romantikens klang- och jubeldagar, delade med de unga fosforisterna sympatier och ideal, diktade och fantiserade i deras grannskap, utan att göra deras personliga bekantskap, såsom Atterbom med mild förvåning konstaterar år 1848. Han tillbragte i Stockholm åtta

år och hade på själva ecklesiastikexpeditionen två litterära meningsfränder till kolleger: J. C. Askelöf och C. J. L. Almquist, utan att ha kommit i intim beröring med någon av dem. Han synes ha varit personligen bekant med Hammarsköld, men endast ytligt ("Jag egde icke äran eller lyckan af Stagnelii närmare personliga bekantskap", sid. 5 i Hammarskölds lilla skrift "E. J. Stagnelius", Stockholm 1823), och "de närmare bekanta", som den entusiastiske beundraren efterlyser både på titelbladet och i texten, ha aldrig anmält sig med sina "kära erinringar" — vad som bevarats i anekdotform om Stagnelius har förmedlats genom utomstående sådana som Atterbom och G. H. Mellin eller genom en mera odefinierbar tradition. Mellin berättar, att Stagnelius vid tvenne tillfällen sammanträffat med en av tidens största skalder (Franzén?), och enligt Atterbom skall han under sommaren 1822 ha självmant uppsökt Geijer. Men båda dessa närmanden voro fullständigt resultatlösa, och ha icke efterlämnat ens det flyktigaste spår.

Man får emellertid akta sig för att i denna självvalda ensamhet utan vidare inlägga ett drag av sentimentalt självmedlidande. Det har icke varit av hat eller vanlig sårad poetfåfänga eller av originalitetsbegär, som Stagnelius dragit sig undan världen, icke för att frossa i sin olycka och sin oförstådda genius. Han var, sin sjukdom till trots, icke osund nog till det.

Det framgår av flera omständigheter. I hans till-

bakadragenhet fanns ingenting uppseendeväckande eller demonstrativt; Böttiger har av sina sagesmän fått den uppgiften, att han bland kamraterna i verket väckte mera undran än intresse (Minnestalet i Svenska akademiens handlingar 1872, sid. 75), och Atterbom meddelar (i den påbörjade disputationsserien över Stagnelius, sid. 10), att han var sluten och "ej lockade till närmare umgänge", men för övrigt "ej tilldrog sig uppseende". Det är detta man skall ha i minnet för att icke hemfalla åt den tårögda myten om den olycklige enstöringen. Han skötte sina ämbetsåligganden mönstergillt, och hans kamrater ha vitsordat, att det mera krävande arbetet: expeditioners uppsättning och protokollsföring i konseljen ofta föll på hans lott (Böttiger, sid. 74). Vår mest exklusive romantiker har — det är en paradoxal tanke — suttit som en korrekt, intelligent och pålitlig sekreterare i den högtidliga konseljen på Stockholms slott. Han revolterade icke mot den yttre verkligheten, han accepterade den; men som ett ting utan djupare värde för det inre livet. Hans hållning är oefterhärmligt förnäm.

I detta ljus skall man bedöma de fylliga och högst välkomna uppgifter, som en nu avliden systerson, häradshövding J. M. Wimmerstedt, meddelat om Stagnelii umgängesliv i Kalmar (Nordisk tidskrift 1894). De visa honom som en förbindlig och artig sällskapsmänniska, full av spjuveraktig ironi och vänskaplig malice, rik på upptåg och groteska infall, och alltid

hågad att ställa sin litterära talang i skämtets och nöjeslivets tjänst, vare sig det gäller en parodisk epistel eller en sällskapsvisa vid bålen. Ännu mot slutet av sitt liv deltog han i dessa det glada biskopshusets förströelser, och det är lika omöjligt att överraska honom i en hemlig min av motvilja som att upptäcka ett spår av personlig rörelse, ett intimt källsprång, i denna rätt omfångsrika diktning. Han synes ha absolverat förströelserna med samma jämnmod och samma talang som arbetet. I båda fallen rättade han sig utan invändning, och som det vill synas utan ansträngning, efter den miljö han tillhörde; men intetdera betydde något för honom, och hela hans inre människa är vänd lyssnande mot en oändlighetsblånande rymd, dit icke ens det flyktigaste eko av dagens liv tränger fram.

Förhållandet till fadern hade efter allt att döma en liknande karaktär. Han skrev enligt Wimmerstedt ytterst få brev, och de utmärkas, försäkrar sagesmannen — som, inom parentes, synes ha varit en ovanligt säker, fin och omdömesgill bedömare — av sin lediga stil och sin artiga ton, beröra huvudsakligen familjeförhållanden och inledas vanligen "med elegant affattade ursäkter för försummelser uti brefväxling, men utan löften om förbättring". Det enda bevarade och publicerade förefaller att vara fullt representativt. Det fastslår den oavlönade tjänstemannens ansenliga penningbehov, berör befordringsmöjligheterna och avhandlar frågan om måtten på ett fodral till en

bordstudsare. Lakonismen är fulländad, och viker endast då det gäller ekonomien; avslutningen är oklanderlig: "Några försäkringar om min sonliga vördnad och tacksamhet behöfver jag förmodligen ej tillägga. Jag lefver och dör etc." Detta brev, som måste förskriva sig från tiden strax före 1818, är, tillika med det något dunkla brevet till systern från Uppsala, det enda privata dokument, som är känt av en av våra alsterrikaste diktare.

Har denna Stagnelii reserverade hållning en oneklig värdighet, så vittnar den å andra sidan om stelhet och kyla. Den skall sammanställas med det faktum, att han i sina talrika dikter om barndomsåren aldrig omtalar sina föräldrar eller syskon liksom han i hela sin poesi aldrig nämnt vänskapens namn. Det vore emellertid orättvist att kalla honom för egoist, ty man söker förgäves i hela figuren ett spår av hårdhet eller hänsynslöshet. En utpräglad egocentriker, det är däremot ett epitet, som man utan ringaste tvekan kan lämpa på honom. I hela hans diktning finnes icke ett drag, som vittnar om intresse för andra mänskor; hans blick har icke sett och förstått något av livet omkring honom, den har varit blind icke av brist på skärpa, men av brist på deltagande. Allting i hans poetiska värld är bekännelse, självmanifestation, eller också fantasiens njutningsfyllda lek; hans filosofi är ingenting annat än den egna själens metafysiska förhistoria och framtidshopp. I hans jag speglas oändlig-

heten och allt annat är intresselöst; som en skål full till brädden av ett dyrbart elixir bär han sin oändlighetslängtan genom världsvimlet. Hans ensamhet har icke bara sin rot i lynne och väsen, den har sin metafysiska bakgrund, den är i viss mening en konsekvens av hans livsåskådning. Jaget är en emanation av en kosmisk princip och för i timligheten ett flyktigt skenliv; i betraktelsen strävar den med all kraft tillbaka till sitt ursprung, den darrar av längtan att återupptagas i Pleroma, i det rena andelivet — men vad har den då att lära av andra, besläktade, väsenlösa existenser? Punkten på periferien drages magnetiskt mot ett heligt centrum, men icke mot andra periferiska orter. Stagnelii mystik är av det slag som isolerar.

Härmed äro de olika trådar påvisade, som tvinnats samman till enslingsskapet. Ännu en sak borde kanhända framhävas: det är sannolikt att direkt intelligensaristokratism, det klara och skolade huvudets högmod gent emot en banal andlig miljö, haft sin andel i hans hållning. Lättheten och snabbheten i hans begåvning vitsordas både av fadern och av andra mera ojäviga, och hans litterära stilkonsts osvikliga logik och överlägsna bestämdhet även i uttrycken för de översvinnligaste upplevelser vitsorda ännu mera avgörande den höga rangen av hans snille. Stolt självmedvetenhet kan icke ha varit skalden främmande. Den lyser obeslöjad fram i företalet till "Backanterna"; det har i tonen ett sympatiskt stänk av högdragenhet.

Har månne konstnärens förakt för en oduglig publik ofta fått ett genom sitt välöverlagda lugn och sin frihet från uppbrusning och överdrift så genomträngande och förolämpande uttryck som i dessa rader: "Närvarande dram är endast skrifven för verkligt bildade läsare. Den litterata pöbeln kan ej njuta de poetiska skönheter som stycket möjligtvis torde innehålla."

II.

Amanda.

Den punkt i Stagnelii liv som dragit mest intresse, som givit mest stoff till gissningar och diskussioner, är frågan om hans olyckliga kärlek, om Amanda; i den rikhaltiga litteraturen över detta ämne kan man till och med finna det högtidliga ordet Amanda-problemet uttalat med den förmenta skarpsinnighetens salvelse. Det existerar icke något Amanda-problem. Om något är klart och genomskinligt som vatten, så är det Stagnelii erotiska liv, och där finnes det sannerligen icke någon olycklig kärlek, ingen romantisk historia. Kan man läsa sakuppgifterna rätt, kan man tolka dikterna och det psykologiska materialet över huvud riktigt, så giva båda dessa kunskapskällor ett alldeles samstämmigt resultat, som drar ett grovt streck över de fadda och svulstiga erotiska romaner, som diktats över Stagnelii liv, i noveller av Marie Sophie Schwartz ("Amanda", kalendern Svea 1865) och August Blanche ("Vålnaden", kap. 16) och i våra dagar till och med i kvasibiografisk form.

Låtom oss först granska sakuppgifterna. Hammarsköld yttrade i företalet till Stagnelii skrifter (sid. 22): "I händelse de förtroenden, hvilka en Poët i sina sånger meddelar, äro efter orden att lita på, så gifva flera efterlämnade Dikter anledning att förmoda, det en häftig men obesvarad kärlek i sin mån bidragit till den melancholiska sinnesstämning, som utmärkte Stagnelius." Detta är icke en notis, utan en ren gissning på litterär grundval. Biskop Stagnelius stämplade den genast i ett brev till Hammarsköld som grundlös och försäkrade, att sonen väl "kunde jollra med fruntimmer, då han var vid humör, men vände då merendels talet till ridicule". Uppgiften är icke värdelös; den förskriver sig från hans närmaste, som icke skulle haft något skäl att förhemliga en passion, om de sett något som helst spår av den. Några år senare, 1828, vidhåller biskopen samma ståndpunkt i ett brev till Sondén.

Finnes det någon annan tradition bevarad? Javäl; Böttiger, som från släkten inhämtat upplysningar, berättar (sid. 204), att Stagnelius "på gränsen mellan barndom och ungdom fäst sitt hjärta vid en ung leksyster"; dock tillskriver Böttiger icke denna episod någon varaktig betydelse. Om Constance Magnét uppger han, att hon, samma dag hon blev friherre Erik Johan Hummerhielms brud, uppbrände de verser som Erik Johan Stagnelius ägnat henne.

Det är traditionen om denna ungdomsförälskelse

som smälts samman med den på litterära källor vilande uppfattningen om Stagnelius som försmådd, klagande, olycklig älskare till Amanda-mytologien. Med vad rätt har man identifierat nittonåringens tycke med den Amanda, som skalden besjunger? Det finnes *en* enda stödjepunkt för denna identifiering, nämligen en av Böttiger berättad anekdot. Enligt denna skall den åldriga biskopinnan Stagnelius, långt efter skaldens död, sedan hon med rörelse talat om sin son, ha utropat: "Se der kommer hans Amanda", i samma ögonblick som friherrinnan Hummerhielm inträdde i rummet. Sammanställer man denna berättelse med det faktum, att familjen enligt samme sagesman samtidigt uppgav, att skalden mer än en gång förklarat, att hans Amanda icke existerade, så inser man utan vidare, att det i detta utrop icke ligger någon biografisk uppgift.

Utöver denna anekdot finnes ingenting, ty vad som sedan med oändligt allvar och i ett moln av fraser dukats upp som släkttradition, bevarad genom friherrinnan Hummerhielms avkomlingar, är absolut blottat på fakta och innehåller ingenting annat än en blek reflex av den Böttigerska, i litterär form framställda versionen.

Det avgörande vittnesbördet till bestämmande av denna ungdomsepisods art föreligger hos Wimmerstedt, och är ojävigt. Wimmerstedt utdömer historien om den olyckliga förälskelsen i dessa ordalag: "Hans syskon och intimaste vänner hafva samstämmigt och

ofta uttalat sin bestämda öfvertygelse därom, att detta så allmänt förmodade förhållande varit helt och hållet grundlöst. Men ett ungdomstycke har han haft, om än icke af djupare art, och han dolde det icke för sina förtrognaste, men väl för själfva föremålet." Av särskild vikt är den upplysningen, att Constance Magnét "var och förblef okunnig om ynglingens böjelse", utom för så vitt systrarnas flickaktiga sätt att "bry" henne för Erik Johans skull givit henne någon oklar föreställning därom. — Det förefaller enligt denna framställning, som om Böttigers uppgift om de brända verserna icke får tas alltför högtidligt. Sakligheten och autenticiteten i hela Wimmerstedts uppsats ger den vitsord i fråga om denna avikelse från Böttigers mera obestämda och lyriskt hållna skildring.

Vare därmed hur som helst; om denna barndomsförälskelse skulle ha spelat en så viktig roll i Stagnelii liv och kastat en slagskugga av melankoli ända fram till hans död, så skulle man i hans tidigaste diktning, i den omfångsrika produktion som förskriver sig från åren närmast efter 1813, ha funnit uttryck för denna besvikna passion. Det finnes alls inga. Ingen personlig upplevelse, ingen kvinnlig huvudfigur möter oss i denna poesi, även när den har erotisk färg; och i den religiösa krisen omkring 1815 kan man icke upptäcka någon olycklig kärlek som moment. Namnet och begreppet Amanda dyker upp först sent, och så till vida hade Eichhorn och Blanche rätt, när de förlade

Amanda-episoden till skaldens Stockholmstid. Om dikten haft någon motsvarighet i verkligheten, så vore det under skaldens mogna år man hade att söka den, icke i ett betydelselöst svärmeri från ynglingaåren.

Det finnes knappast mera än ett ställe i Stagnelii diktning, där man tydligt ser denna erinring poetiskt utnyttjad och sublimerad. Det är i den akademiska prisdikten "Sång till qvinnorna i Norden" från 1818. Episoden låg då redan fem år tillbaka i tiden — en ansenlig tidrymd vid denna levnadsålder — och för skalden framstår den i ett milt elegiskt ljus:

Mig tjusade en ljusfull hamn
i barndomslifvets sälla dagar.
Hvi blef den ej — o ödets lagar! —
till verklighet i älskarns famn?
Skön var min brud, ack, skön som dagen,
när, daggig om sitt gyllne hår,
ur sjöar af kristall hon går,
frisk som en ros, i perlregn tvagen.

Men i fantasien utplånas gränsen mellan det förflutna och nuet, och skalden talar till sin barndoms älskade som om hon icke redan vore en annans maka:

Min var hon, min i forna dar,
nu endast min i mina sånger.
Jag såg den hulda tusen gånger,
men aldrig, aldrig min hon var.
Din hand — jag vill den ej begära.
Se, törnet uddas på min stig.
Att bjuda, älskade, åt dig,
jag har ej lycka, har ej ära.

Det finnes i denna måttfulla apostrof ett förklarat vemod, men det finnes ingenting av den lidelse, som skulle kunna lägga ett liv i spillror.

Detta är vad det föreliggande biografiska materialet ger vid handen: vi finna inga bestyrkta uppgifter om något för Stagnelii liv avgörande kärleksöde. Det återstår att betrakta skaldens hela person och hans diktning för att få ett positivt svar på frågan vem eller vad Amanda är.

Redan i det föregående har Stagnelius betecknats som en egocentriker utan expansionsbehov, och även i erotiskt avseende faller han in under denna karakteristik. Det är rent av förvånande, hur konsekvent solipsistisk hela hans kärlekslyrik är: det är ett jag utan du. Kvinnan existerar endast som ett korrelat till begäret. Den kvava och instängda kammarluften i Stagnelii fantasier kan ibland verka så ofrisk och motbjudande, att man får det bibliska namnet på ett sjukdomssymtom på läppen.

Man möter i alla hans idyller och erotiska kväden aldrig en skymt av en annan människa; flickgestalterna äro helt och hållet livlösa, de ha, vare sig de heta Hilma eller Dora eller Camilla, icke ett enda individuellt drag, de ha endast i utpräglad form könets egenskaper, och kring det rent yttre släktbestämda vänder sig allt. Man må icke invända, att hela den litterära tidsandan var orealistisk och opsykologisk, ty hos Stagnelius finnes det icke ens en glimt av själ

bakom åtråns yttre mål, och man måste vara blind för att icke se det individuellt stagnelianska i denna diktning, där aldrig ett tonfall av ömhet, av tillgivenhet, av platoniskt svärmeri kan uppspåras, ingen gosslik blyghet, ingen intuitivt fattad kvinnlighet, utan allt är ohöljd sexualitet, naken som en phallus.

Skalden har icke heller hycklat; hans öppenhjärtighet är ofta alldeles oinskränkt. I "Den vandrande Riddaren", en dikt, som icke medtagits i någon upplaga av skaldens skrifter, men som föreligger bland hans manuskript och som är daterad 1815, skildrar han, hur varje kvinna han ser under sitt kringirrande på gator och torg upptänder hans kärlek. Och han fortsätter:

Nu i en sal, där flickor utan ända
vid kronors glans
och instrumenters dån sig vända
i yppig dans

jag stiger in; då fattar kärlekssmärta
mig rätt, o ve!
I tusen bitar villigt nu mitt hjärta
jag delade.

Och i en ur flera synpunkter märklig dikt "Vandrarens visa", som sannolikt är något tidigare,[1] utvecklar han oförfärat programmet för sin erotiska odyssé. Det är icke egoism, utan det är en abnorm okänslig-

[1] Jag kan i denna studie icke ingå på skälen till de kronologiska bestämningarna, vilka måste framställas i ett sammanhang.

het -- man kan lika litet förebrå honom som man kunde fördöma en anhängare av Malebranches filosofi, vilken misshandlade sin hund; till de döda och själlösa tingen existerar icke något reciprokt förhållande.

Det kan vara onödigt att vidare belägga satsen med citat; exemplen skulle kunna mångdubblas. Må det vara nog sagt, att ingenting kan invändas mot den självbekännelse, som han givit definitiv form i en av elegierna, där det heter:

> Allt sen människor först bebyggde den blomstrande jorden,
> ingen dödlig som jag brunnit af kärlekens eld.
> Dock för en enda retande mö mitt hjerta ej klappar,
> vid sin triumfvagn en icke i kedjor mig läst.
> Hårdare, bröder, mitt öde är. Jag älskar dem alla,
> alla i féiska band snärja min fladdrande själ.
> Hvarje gungande barm i mitt hjerta väcker begären,
> hvarje strålande blick byter i lågor mitt blod.

Denna stämning är utgångspunkten för Stagnelii erotiska utveckling. Men snart förändras sceneriet: idyllernas herdelek, den optimistiska åtrån från "Vandrarens visa", försvinner; otillfredsställdheten, den ständiga besvikelsen håller sitt intåg. Amanda, som när hon första gången dyker upp, är den lockande kärleksdrömmen förkroppsligad, den svindlande höjden av skönhet och njutning, förvandlas efter hand till en symbol på det evigt gäckade begäret, på det oåtkomliga, ouppnåeliga i den sinnliga kärleken. Och till slut blir hon en rent metafysisk figur, hon blir den

överjordiska förklarade gestalt, som i ljusets urhem, bortom tidens gräns, varit själens utvalda brud, och som när den timliga existensen fallit samman i skuggor och rök skall återförenas med den fallna psyken. Amanda är den fantasiskapelse, vari man kan avläsa de olika stadierna i Stagnelii erotiska liv.

Det är ingen hemlighet, vilka erfarenheter som gått hand i hand med denna utveckling. Det antydes från flera håll, och Wimmerstedt, den utan jämförelse säkraste sagesmannen, omtalar utan omsvep, att Stagnelii sexuella utsvävningar voro excessiva och genom sin inverkan på hans förut angripna hjärtverksamhet bidrogo att påskynda upplösningsprocessen.

Det fanns en tid då skalden ännu kunde graciöst leka med sin besvikelse. Han sjunger "Till Venus":

> Hur länge, Venus, skall jag flickor se
> i ombytt skönhet för mitt öga le,
> och ingen, ingen bland de vänas skara
> min suck, min kyss, mitt famntag ömt besvara?
>
> Hur länge skall jag i din sköna verld
> af fåfäng trånad långsamt bli förtärd,
> som mellan frukter, mellan silfvervågor,
> af hunger Tantalus, af törstens lågor?

När namnet Amanda första gången användes, då har skämtet redan dött, och det är med obeskrivlig längtan, med tårade ögon, som skalden blickar in i sin drömvärld. I "Mina önskningar" utmålar han det idylliska liv, som han ville föra samman med den äls-

kade, omgiven av trädens skuggor och böljande gyllene säd, men han slutar med en strof som andas bitter desillusion:

> Förgäfves mina böner låga.
> När fylde ödet hjertats kraf?
> Allena skall jag öknen tåga,
> allena sofva i min graf.

I "Näktergalen" och "Näktergalen och rosen" är han den oansenlige sångaren, som med strömmar av välljud söker vinna den strålande purpurrosens kärlek. Rosen är Amanda, och Amanda är sammanfattningen av all kvinnoskönhet, ett kollektivt begrepp — kärlekslyckan, som andra och sällare erövra, men som är honom nekad. Han lovsjunger hennes prakt, heter det,

> och i tomma kärleksdrömmar,
> sitter ensam och förtrollad,
> medan våren kring mig vissnar
> och i flickans ljufva armar
> andra nöjets orgier fira.

Här är Amanda-symbolens ursprungliga karaktär uttalad med klara ord:

> ljufva sinnebild af jordens
> alla retelser och nöjen.

I elegiska distika, som sannolikt äro ungefär samtidiga, har Amandas namn en liknande innebörd. I en av elegierna är hon den skönaste av tärnor, skapad till hans fördärv, ty hennes mun och kinder blomstra

icke för honom; hans liv är gråt och längtan och jämmer. I en annan är hennes väsen av drömbild skarpare betonad:

> Dock, bland den retande här af rosenfärgade drömmar,
> som kringsväfva min själ, kronan, Amanda, du bär.

Det är förgäves som hon försmår skaldens sång och hans hjärta, ty

> mild som en ängel ändå omsväfvar du evigt min tanke,
> flicka, min ömma brud är du i drömmen ändå.

Och i åter en annan är Amanda tänkt som livsledsagerskan, hon vars hand ger den sista avskedstryckningen före färden genom dödens kopparport, och som en gång skall vakna upp till en gemensam, evig paradisisk maj. Först i ett tillagt distikon stämplar skalden denna evighetsdröm som en illusion: kärleken har flytt, och därmed tron och hoppet.

Samma dröm återvänder i än mera högtidlig och översvinnlig form i en annan av elegierna. Skalden ser i sömnen en profetisk syn: Amanda är dödsängeln, som i sina armar för hans själ till den Eviges hem.

I alla dessa dikter är Amanda kärleksdrömmen, och det är icke svårt att se vad figuren betytt för Stagnelius. Bland andra alltför jordiska tärnor, bland Julia och Fryne, vilkens grymma och listiga spindelnatur han besjunger i en av elegierna, har Amanda varit en eterisk gestalt av ofläckad och ofrätt skönhetsprakt,

av het och oegennyttig älskogskraft. Den köpta kärleken har icke kunnat mätta honom; Amanda är den skimrande symbolen på en högre kärlekslycka, som icke unnats honom, och som kanske skulle ha lindrat hans smärtfyllda begär:

> Mig en outsäglig längtan,
> mig en hopplös kärlek drager
> till den taggomhvärfda rosen.
> (Näktergalen och rosen.)

Och efter hand träder så tragiken fram. Det blir en förtärande, outsläcklig törst, som rasar grymmare och plågsammare var gång den förgäves sökt svalka och lindring i smutsiga kärr, och som yrar om den klara kristalldrycken. Ur denna stämning har dikten "Amanda" sprungit fram, den mest sublimerade, den renaste och obemängdaste av Stagnelii rent erotiska dikter. Det är icke verklig kärlek, men det är verklig kärlekslängtan; en ljusbild i rosor och vitt, målad i skyarna, en genomskinlig genius, vars silverflor för skaldens syn betäcker hela naturen, men som är född ur natt och skuggor efter kontrastens lag.

> Allt, ängel, bestrålar
> din himlagestalt.
> Lik Skaparns i allt
> din gudom sig målar.

Inledningsackordet är inspirerat ur Goethes "Nähe der Geliebten" (som Stagnelius översatt), och har något av förebildens durklang, men de båda sista

stroferna äro äkta stagnelianska, med sin undergivna, bottenlösa smärta och sina spröda, bristfärdiga, darrande sluttoner; de äro som vävda av stjärnskimmer splittrat genom tårar.

Se, själarne ila
vid dödsängelns bud
till gyllene hvila
i famnen af Gud.
Se, floderna hasta
med skummande fart.
I hafvet de snart
sig dånande kasta.

Men aldrig min trånad
till målet skall nå.
Blek, suckande, hånad,
jag enslig skall gå;
skall evigt, gudinna,
likt stjernan dig se
högt öfver mig le
och aldrig dig hinna.

Det är dessa rader, burna av den gamla, i sin sentimentala skönhet oemotståndliga melodien av Eduard Brendler, vilka en gång smälte och dallrade i otaliga svenska prästgårdsförmak och herrgårdsparker till klaverets glasklara toner, och som grundlade Stagnelii landsrykte som en avvisad och förkrossad älskare.

"Amanda"-diktens tragik bildar psykologiskt sett vändpunkten i utvecklingen av Stagnelii erotik. Ur den definitiva vissheten om stjärnans oupphinnelighet födes resignationen. I canzonen "Uppoffringen" tager skalden farväl med sin drömbild. Det är icke säkert,

att denna dikt till tiden är senare än "Amanda" — hos Stagnelius äro olika stämningar villsamt flätade om varandra, och hans inre historia har enligt hans egen bekännelse[1] alltför många retardationer och återfall och vacklanden att förete för att kunna konstrueras som en rät linje — men den tillhör i varje fall ett senare stadium av själsprocessen:

För dig, o änglaljufva,
jag sista gången tänder
min offereld, af himlens vind omfluten.
Med sångens milda dufva
till afsked jag dig sänder
en daggig ros, i diktens lunder bruten.

Han försäkrar, att hans låga för Amanda har slocknat, han talar inspirerade ord om nödvändigheten att glömma den jordiska skönheten för att nå det himmelska livet, men ännu slutorden röja den kamp, som föregått beslutet:

O flicka, skönt du blommar,
all verldens rikedomar
jag utan tvekan för din kärlek gifver.
Men himlens ord mig bränner:
ett högre lif mitt väckta hjerta känner.

Jorden försvinner, den översvinnliga flykten börjar. Men Amanda har ändock icke utplånats; i själva ljusrymden har hon sin plats, liksom Beatrice. Hon genomgår sin sista metamorfos, hon blir symbolen icke för en jordisk, utan för en överjordisk, en metafysisk

[1] Se särskilt dikten "Bekännelse".

upplevelse. Det skimrar igenom redan i canzonen "Uppoffringen" i dessa rader:

> Ja, kedjan måste lossas,
> den sköna formen krossas,
> om tingens väsende skall uppenbaras.
> Och som för gyllne strålen
> ett töcken flyr, så för idén symbolen.

Denna idé utvecklas i full klarhet i Stagnelii senare dikter, som ge uttryck för hans underbara, av dunkel asiatisk spekulation, platoniskt mytiskt tänkande och kristen mystik sammanspunna filosofi. I "Kärleken, metafysisk lärodikt", i "Landsbygden" och i "Afsked till lifvet" betecknar Amanda-figuren den centrala idén, utan vilken tankebyggnadens perspektiv äro ofattbara. I dikterna "Rodnaden", "Syndafallet" och "Bekännelse" behandlas samma problem i samma anda, ehuru icke namnet Amanda direkt nämnes. Med stöd av framför allt dessa dikter, som tillhöra skaldens senare år[1], skall här den avslutande fasen i Stagnelii erotik framställas.

Stagnelii filosofi är icke i första rummet objektiv världsförklaring; den strävar närmast att ge en förklaring på det egna jagets livsmysterium, men lägger sin egen gåta in i hela tillvaron. Det stora oförklarliga är kärleksdriften, som allt mänskligt är underkastat, som behärskar hela naturen, den levande och

[1] Äldst är tvivelsutan "Kärleken", tryckt 1821 i "Liljor i Saron", första häftet; "Bekännelse" och "Landsbygden" äro senare.

den döda: själva världshavets puls slår av längtan att sluta jorden i sin famn, vinden trånar av begär att förmäla sig med sommarns gröna Flora, våren är den mörka planetens kärleksbön till solen. Makten att begära går igenom hela universum, men hos mannen, i skaldens eget hjärta, når detta begär sin högsta styrka och sin fulla medvetenhet. Det är kvinnan, den mystiska skönheten i unga lemmar, som är denna oemotståndliga åtrås mål; kvinnoskönheten är det eviga, men dunkla löftet om en njutning, en bottenlös salighet utan like och utan namn. Men denna njutning håller icke vad den lovar, den ger en flyktig sällhet, som efterlämnar en svidande tomhet, den föder smärta och plågor, lockar ständigt på nytt, sviker var gång grymmare. Den är ett fantom som vi jaga utan att nå. Den är det potentierade uttrycket för tillvarons hela väsen, som lovar oändlig njutning, men skänker bristande bubblor och naggande smärta; den kärleksbesvikelse, som jaget upplever, har sin motsvarighet i hela universum: jordens kärleksvår vissnar obesvarad var höst, vindens trånsjuka suckar mattas och dö, näktergalssången klingar sin evigt otillfredsställda längtan, havets vågor falla maktlösa tillbaka i sin grav.

> Ingen önskan fylles
> under månen. Själfva månens fullhet
> är minutlig. Med bedragen väntan
> dignar hafvet, och dess stolta böljor
> fly tillbaka suckande från stranden.
> (Suckarnas mystér.)

Hur förklara denna grymma gåta, det jordiskas falskhet, tillvarons inkongruens med vår eviga trånad? Svaret ges i form av en metafysisk konstruktion, som ikläder sig mytens dräkt.

Det jordiska livet är icke det rena, ofördärvade livet; själen har i en præexistens, vars minne är utslocknat, tillhört ljusets rena värld, "det första lifvet",[1] Pleroma. Den jord, som själen nu bebor, är byggd på det mörka kaos, som en gång var de ondskefulla, ljusbekrigande titanernas skräckuppfyllda hemvist. Men de ljusandar, som segrande grundlade den telluriska existensen, voro icke de högsta, utan ofullkomliga i vishet och kraft, och mörkrets väsen ha på nytt fått makt och sträva att bringa ljusets söner, de själar, som sänkt sig ner i timligheten, under sitt herravälde. Det gäller för de onda andemakterna att hos mänskosjälarna utplåna varje minne av Pleroma, av ljusets bländande värld; det gäller att hindra deras återvändande från materiens sublunariska rike till den eviga etern. Stjärnorna på himlavalvet äro de onda titanernas avkomlingar, grymma änglar, som med skarpa, strålande svärd bevaka rymden för att stänga och tillbakakasta själarnas himmelsflykt.

Den dunkla frågan förblir vad som förmått ljussjälarna att stiga ner i materiens telluriska värld, och på denna fråga ger Stagnelii filosofi skiftande, men

[1] Här är icke platsen att i detalj bestämma ursprunget till de föreställningar, av vilka Stagnelii filosofi är uppbyggd.

besläktade svar, djupt karakteristiska för sin upphovsman. I "Syndafallet" adopterar han den bibliska myten: den kvinnliga äonen, som i Pleroma var själens brud, låter först locka sig ner i den skumma parken, Adam drives av oegennyttig kärlek i hennes spår, syndafallet sker och irrfärden börjar. I "Rodnaden" är det i drömmen, som den rene äonen för första gången upplever kärlekslyckan, och då han inför andarnas Gud pockar på att denna dröm skall bli verklighet, störtas han ner i "smärtornas och vanskligheten grus".

Den förmörkade, i materiens värld fängslade psyken vore evigt förlorad, om ingen hågkomst av det första livets ljusvärld grydde inom henne. Det är framför allt i kärleken, som minnet av det förlorade blir vaket; den oändliga och oförklarliga trånad, varmed älskogen fyller själen, är en dragning mot Pleroma; i den högsta jordiska sällheten lyser igenom en strimma av eterlivets forna salighet.

I lägre, ofullkomligare uppenbarelser skönjer man denna salighet även annorstädes: barndomens rena, lyckliga oskuld är en omedveten reflex av de ljushimlar, som psyken nyss lämnat — därav det transscendenta skimret över Stagnelii paradisiska barndomslandskap —, i all jordisk skönhet finns en droppe av den överjordiska härligheten, i näktergalens underbart förtrollande sång snyftar ett dunkelt minne av det förlorade översvinnliga njutningslivet — därav den obe-

skrivliga smärta, som griper själen vid den ljuva melodien:

Näktergalen hörs i löfvet tona.
Edens sångare, mig ömt förskona!
Dessa visor, dessa ljud jag känner.
Grymt af forna njutningar och vänner
saknaden mig bränner.
(Längtan.)

Men det är först i kvinnoskönheten och kärleken, som denna kvalfulla längtan tillbaka till en ogrumlad lycka blir fullt medveten. Därav kärleksextasens brännande mysterium. Ty den retande, hett eftertrådda kvinnogestalten är en uppenbarelse av själens förlorade salighetstillstånd; Amandas förkrossande, sugande, bländande skönhet är metafysiskt sett själens egen ursprungsskönhet. Detta är den allra hemlighetsfullaste, spöklikt tonande strängen i Stagnelii erotiska filosofi; den solipsistiska cirkeln sluter sig som en evighetsring: Amanda är hans transscendenta jag, hans evighetsvarelse.

Ej, Amanda, dig min trånad söker.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Blott mig själf jag älskar i Amanda,
blott symbolen af mitt forna jag.

Skön, lik strålen i ditt blåa öga,
glänste själen fordom vid den höga
gudatronen i kerubers kor.
Ljuft hon brann som dina kinders blomma,

log som dina läppar, tills den fromma
sjönk, förledd, ur sina himlar neder
till det grus der vanskligheten bor.

I denna gestalt har tanken något ödsligt beklämmande och ohyggligt, men den kan också varieras i en form, som är besläktad med en platonsk myt: Amanda är själens tvillingsyster, en gång voro de förenade till gemensamt, gudomligt liv, och efter döden skola deras väsen flyta samman till sin forna enhet. I "Afsked till lifvet" tillropar skalden Amanda:

Stolta flicka, ej du visste,
att naturen själf och ödet
för hvarannan blott oss skapat;
att i eterns höga zoner,
der, af skaparns ljus beglänste,
ursprungsbilderna till lifvets
flyktigt skimrande fantomer,
skönhetens idéer sväfva,
våra själar fordom voro
blott ett enda gudaväsen;
att, när sinneverldens bojor
fallit af oss snart i döden,
våra själar åter skola
till en enda sammansmälta.

Kärleken är alltså den drift, som erinrar den fångna själen om sitt höga ursprung, den är en symbol på en högre verklighet. Men den av materiens makt förblindade psyken förstår icke alltid att tolka den idé, som ligger till grund för kärlekssymbolen; i stället för att låta kvinnoskönheten och älskogstrånaden framkalla de höga bilderna av ljus och harmoni och ren

salighet, jagar själen i omättligt begär de flyktiga fenomenen, förvillar sig i de förgängliga skönhetsfantomernas värld, rasar av smärta över att njutningen icke ger varaktig tröst, och glömmer vad hon en gång har skymtat i extasen. Hon blir materiens olyckliga, pinade slav, driven framåt från sinnlig vällust till leda, och från ledan ånyo till vällust, räddningslöst undergiven Demiurgens band.

Det är i detta olycksaliga tillstånd, som skalden själv länge irrat kring, och han skildrar det med mörkt brinnande färger i de dikter, där han från sitt livs frälsningsberg överblickar sin passionshistoria. I "Afsked till lifvet" beskriver han, hur kärlekens strålande brudklädda gestalt mötte honom med ljuvligt öppnad famn:

Ack, jag störtade betagen
i dess armar. Till ett spöke
är hon blifven, till en furie.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
Dolkstyng äro hennes kyssar,
dödskval äro hennes famntag.

Hur bittert meningslös världen har tett sig för sinnen som mattats av orgien, det biktar han i de underbara rader, där han tillropar livet:

Lik ett askgrått töcken,
vid Cyprias sken af höstens ängar födt,
du ligger för min blick ett formlöst kaos.
Ej jorden har en njutning mer att skänka,
ej gror i tidens sköte min förlossning.

Förgäfves tömma hundra vårar åter
för mina fötter sina rosenkorgar;
ej doftar sällhetsblomman mer för mig.
Fast ett oändligt tal af morgonsolar
ur natten väcka mina trötta sinnen
orh långa år af kretsande planeter
mig tallöst skänkas, skall dock aldrig glädjens
hesperiskt sköna gudafrukt mig vinka
i mognad prakt, i guldröd sommarglans.
(Betraktelse.)

Amanda har i sin sista, i sin tredje gestaltning varit, icke den lockande kärleksdrömmen, icke heller den ouppnåeliga kärlekslyckan, utan eterlivets ljusstrålande uppenbarelse. Den kamp, som har förts mellan idén och symbolen, mellan den översinnliga kärleken, som för själen tillbaka till ursprungslandet, och den sinnliga, som lockar själen djupare in i materiens dunkla riken, mellan makten att begära och tvånget att försaka, har varit lång, kvalfull och skiftande. Vi veta genom Wimmerstedt, hur dessa slitningar och omslag, med sin ruelse och sitt rus, ha tärt den sjuke skaldens livstråd. I "Bekännelse" skildrar han dessa långa strider i ord, som innehålla nyckeln till Stagnelii erotiska liv:

Dock — länge, länge ej min tanke hann
till gåtans ord. Af fenomenets glans
mitt öga dårades och såg ej själen,
som dvaldes inom den, en Amor lik,
bland unga rosor gömd på Cyperns stränder.
Då var jag osäll, ty hur grymt att tro
på skenets verklighet, att irrbloss jaga!
Så minnets nykterhet och glömskans rus
beständigt stridde i mitt kvalda hjerta,
tills minnet segrade — — — — — —

I denna geniala motsättning: minnets nykterhet och glömskans rus, ligger hela Stagnelii filosofi sammandragen. Och evighetsminnet är förkroppsligat i Amanda.

I "Landsbygden" vittnar han inför henne om detta sitt sista, luttrade själstillstånd. Nu har glömskans rus vikit, nu är hans kärlek idel minne.

> Min verld är gömd. Ej är du qvinna längre,
> och jag ej man. Guds barn vi äro båda,
> i snöhvit oskuld klädda bägge två.
> Rent är mitt hjerta. Qvalens långa skärseld
> till himlens altar det ånyo invigt.

Den Amanda, som han nu bjuder handen, det är den brud, som han en gång drömt om i Pleromas ljusa salar. Han har förgäves sökt henne i timlighetens natt, och nu för hon honom tillbaka till sitt ursprung. Att äga henne i jordisk mening eftertraktar han ej längre:

> Kom, o Amanda, räck mig liljehanden,
> den späda hand, hvars tryggande besittning
> min drömda himmel var i forna dagar,
> min falska religion!

Och för denna Amanda skapar han ett jordiskt landskap, i vars famn de gemensamt skola möta evigheten under betraktelse och andakt. Det är till landsbygden han återvänder:

> flydd är den tid, då hvarje träd i skogen,
> då nymferna i Mälarns alla grottor

genljudade vid harpans slag: Amanda!
och jord och himmel buro hennes drag.

Det är till hembygden han återvänder:

Kom, o Amanda, kom i landets skuggor,
i sylfers luft, i fridens hembygd åter.

Barndomen, det var för Stagnelius en återglans av evigheten, som barn såg han in i himlen; sedan drack han ur tidens Lethe, och ett mystiskt kval började rasa i hans inre. Nu är krisen slut, och han vänder tillbaka till sin barndoms bygd, till sin oskuld. Vad vore naturligare, än om Amandas gestalt nu smälte samman med barndomsbruden, som han älskat renast, om han helt glömde långa skilsmässoårs bittra njutningar och svåra minnen, om han i fantasien vandrade vid leksysterns hand. Så till vida såg kanske skaldens åldriga moder rätt, när hon i hans ungdomsälskade igenkände Amanda.

*

Detta är Stagnelii erotiska utveckling, sådan som den möter oss i hans dikter, och den därmed sammanhängande erotiska filosofi, som i något skiftande, icke alltid fullt konsekventa utformningar utgör hans livs bakgrund. Det är ett monodrama, historien om en kärlekslängtan, som aldrig fann ett realt mål, därför att skalden aldrig stod i ett fruktbart förhållande till den verklighet som omgav honom, en kärlekslängtan,

som i Amandas bild skapade sig ett objekt, ett troget uttryck för sitt eget väsen. Amanda, det är personifieringen av Stagnelii erotik, på vilken man kunde lämpa Levertins ord:

> med hög bornyr af öfversinlig dygd,
> och giftig bottensats af jordisk lusta.

Men i sin klarast filtrerade form blev hon dock en genius, själens evighetsminne och evighetslängtan.

III.

Gamla anekdoter och en ny källa.

Undersökningen av Amanda-symbolen har visat, vad som var det mest levande i Stagnelii tillvaro: en njutnings- och lyckotörst, som frossade i föreställningar och fantasier, och som efter hand försköts från det jordiska planet till det överjordiska. Den törsten var icke inskränkt endast till det erotiska området, den behärskade hela Stagnelii varelse, och den ger oss i viss mening förklaringen till den stela isolering, som är det första iögonfallande draget i figuren.

Stagnelii hela skaldskap förråder hädonisten. I ungdomsårens erotiska och bachiska dikter, i de pastorala lantkvädena, i de ständigt återvändande fantasierna om en flydd guldålder, rik på naivt sinnlig njutning — i hela denna yppiga och dock så stereotypa poetiska flora röjer sig en lyckohunger, en njutningsgirighet, som har nästan tropiskt överhettad karaktär. Det finnes knappast någon dikt som givit så andfådda, så svindlande och brännande uttryck för en längtan att

tömma all jordisk vällust till sista droppen som just Stagnelii ungdomspoesi. Ingen har hopat den mörka murgrönan, de svällande rosenguirlanderna och de bristfärdiga tunga vinklasarna med så lukullisk fantasiiver som han, ingen har förenat hetsande vällukt, rasslande sidenslöjor och eggande strängmusik till en så bedövande symfoni:

Då ilar jag kring verlden,
den stora, njutningsfulla,
en konung lik, som kring sitt rike tågar.
Af flickor hvimlar färden.
Kring vagnarne, som rulla,
Amurer sväfva högt med bloss och bågar.
Mitt rökverk festligt lågar
i hvarje vårdälds sköte.
Och tärnor undersköna,
dem Indiens perlor kröna,
i hvarje stadsport gladt mig göra möte
och blommor strö och qväda
vid harpors ljud, som nejdens eko gläda.

Då firas stolta fester
i kransbehängda salen,
hvars gyllne väggar kronans eld beskiner.
Då samlas muntra gäster
kring flickan och pokalen.
O änglalif: musik och dans och viner!
Snart vinka amoriner,
kapellets dörrar slutas.
Hvems änglabarm är denna?
Hvems nektarkyssar bränna
i skuggorna, som kring den sälle gjutas?

Den arme! Hans liv har icke givit honom mycket som svarade mot detta praktfulla cytheriska triumf-

tåg, mot denna de druckna sinnenas förvirring, vari skildringen mynnar ut: "o änglalif: musik och dans och viner!"

Men hur genomgripande sjukdom och kval och besvikelse än förändrade Stagnelii livsåskådning, så förblev den alltjämt ett utflöde av en obegränsad och obändig lyckodrift. Det finnes i hans filosofi icke en skymt av manlig pliktuppfattning, av verklig heroism — hur hjältemodigt behärskat han än bar sina egna kval — och trots sin religiositet har han aldrig förmått att se livets uppgift och lycka i ett ansvarsfyllt handlande. Helt förklarligt, ty därtill fordras erkännandet av livsgemenskap med andra; solipsisten kan aldrig komma utanför lyckomoralens cirkel. Stagnelius konstruerar alltid tillvarons yttersta mål som ett tillstånd av passiv njutning. Därför är han under ett mellanstadium utopistisk svärmare, och drömmer i "Wladimir den store" om det tusenåriga riket, en ny folkens guldålder med evig fred — det är det skimrande Fata Morgana i molnen, som i själva verket föresvävar all optimistisk och hädonistisk moral, och för vars svekfulla hägring endast den pessimistiska och energetiska etiken är nyktert okänslig. Därför är själva hans religion endast en projektion av lyckodrömmen i det transscendenta, sedan den empiriska tillvaron visat sig obevekligt fientlig mot den. Översvinnlig salighet, det är för Stagnelius livets mål, även när han diktar om försakelsen och uppoffringen och

martyrdöden. Stränghet och moralisk storhet, evangeliernas fria höglandsluft, finner man icke många fläktar av i Stagnelii religiösa poesi; ädelstensprakten, fantasiens orgier i stål och glans kunna skämma även de innerligaste och högtidligaste scenerna ur ett kristet trosliv. Man erfar samma känsla av misshag, som när man i första akten av "Martyrerna" genom Gabinii berättelse föres in i de förföljda kristianernas hemliga grotta, och där finner lyktor av kristall och ett glänsande kors av silver. Den apostoliska enkelheten skulle ha varit mera gripande och även estetiskt stilfullare.

Föreställer man sig nu denna starka lyckolängtan instängd i en vanlottad, handlingsoduglig organism och sålunda isolerad, samt därtill förenad med en klar och överlägsen intellektualitet, så har man, vill det synas mig, icke svårt att förstå den kyliga behärskning, som ger Stagnelius-figuren dess yttre karaktär. Hans inre är så upprört, så genombävat av längtan och begär, att läpparna stolt pressas samman; det är ett glödande, formlöst kaos, som kokar inom honom, och just därför måste den yttre skorpan vara så mycket hårdare och stelare. Liksom de fåfänga muntert sola sig i framgångar och utmärkelser, medan de djupt äregiriga föraktfullt gå håvorna förbi, på samma sätt finns det en törst efter njutning och sällhet så osläcklig, att den icke förmår taga för sig det minsta av de rätter, som det karga livet sparsamt bjuder.

Förströdd, helt upptagen av sina inre strider, synes

Stagnelius emellertid ha känt ytterst litet av frestelsen att meddela sig, att giva och taga, att förnimma mänsklig värme. När man granskar de få, i sig själv föga upplysande anekdoter, som finnas bevarade om honom, så tycker man sig i flera av dem skönja en säker fattning, en jämvikt, som är obekymrad och nästan lekfull. I några andra, som förskriva sig från hans sista år, bevittnar man däremot, hur balansen vacklar.

Till den förstnämnda gruppen höra berättelserna från Stagnelii umgänge med Nils von Rosenstein, hans högste chef. Den viktigaste av dem är meddelad av Atterbom och har Almquist till sagesman. Vid en middag, som den gamle vördnadsvärde och fryntlige gustavianen gav för sina underordnade, fällde värden förklenande utlåtelser om A. W. Schlegel, som några år förut besökt Stockholm i Madame Staels sällskap. Det skulle för de flesta närvarande, även om de haft en motsatt mening — vilket var fallet åtminstone med Almquist och Stagnelius — väl ha tett sig ganska svårt att motsäga den högt uppsatte statssekreteraren, men Stagnelius, som på grund av sin moders ungdomsbekantskap med Rosenstein åtnjöt förmånen att kalla honom morbror, gick i elden för sin favoritförfattare — den skald, som han trägnast översatt, och av vars formkonst han lärt mycket — på följande sätt, enligt Atterbom-Almquist: "Då upphöjda Stagnelius, hvilken ända dittills blott sett ned i sin tallrik och tegat som muren, till allas bestörtning sin röst med de orden:

'Förlåt mig, Morbror! men det der var taladt uppåt väggarne.' Med yttersta möda undgingo gästerne att utbrista i skratt; Rosenstein, icke utan förhöjd ansigtsfärg, svarade: 'tycker du det, min kära Erik?' och vände sig till andra samtalsämnen, då Erik, hvars tunghäfta nu en gång var lossnad, begynte, i upprättad ställning, svängande knifven i ena handen och gaffeln i andra, en föreläsning öfver Schlegels odödliga förtjänster. Sedan samqvämet åtskiljts, upphann min sagesman Stagnelius på gatan, och betygade sin fägnad att i en vigtig punkt ha lärt känna hans tankar, men tillika med någon förundran öfver sättet. 'Hvad?' svarade Stagnelius; 'gubben pratade persilja, och jag orkade ej höra't.' I hast vorden upprymd, inbjöd han nu den nye bekante att följa sig till sin boning. Inkommen dit, der allt befanns i möjligaste ostädning, kastade han sig genast i den ouppbredda sängen, och utvecklade för den till samma beqvämlighet förgäfves anmanade gästen, under häftiga gesticulationer, ur en nimbus af dun och fjädrar, de Eleusinska Mysteriernas beskaffenhet." (Atterboms disputation, s. 10—11.)

Stagnelius har, som man ser, på en enstaka punkt övergivit sin vanliga reservation, blottat en smula av sina sympatier, förrått den tankesfär, vari han levde försänkt. Det synes ha skett utan nämnvärd överilning, som en naturlig och självklar sak; han förefaller med andra ord att ha varit mindre blyg än förbehållsam. Kunde man lita på anekdotens samtliga detaljer, så

skulle man kunna draga ännu en slutsats. Almquist skulle ha "betygat sin fägnad att i en vigtig punkt ha lärt känna hans tankar"; det vill närmast säga, han skulle ha presenterat sig som romantisk meningsfrände, och man skymtar däri en invit till närmare bekantskap. Därav synes emellertid ingenting ha blivit; det finnes inga spår av förtrolighet dem emellan, och Böttiger uppger att de ofta råkade i träta på ämbetsrummet i litterära ämnen. Det skulle följaktligen ha varit en rent tillfällig och enastående öppenhjärtighet från Stagnelii sida — just som sådan skulle den alltså ha berättats av Almquist för Atterbom — och om der gjordes någon invit, blev den avböjd.

De två andra Rosenstein-anekdoterna äro bevarade genom G. H. Mellin; nedskrivna ett tiotal år efter Stagnelii död, måste de ha sitt ursprung från hans forna kolleger. Den ena är så lustigt och meningslöst trivial, att den får ett slags värde redan därigenom: till sådana obetydligheter ha de personer varit hänvisade, som vid tiden för Stagnelii posthuma ryktbarhet sökt i sitt minne efter personliga drag; så obemärkt har han alltså varit. Historien lyder i all sin monumentala menlöshet: "Rosenstein lät stundom hemma hos sig om aftnarne de yngre bland embetsmannapersonalen skrifva expeditioner och äfven annat, som han ville ha författadt. Han plägade då traktera dem med en aftonmåltid, och språka med dem. En dag hade han, som vanligt, bedt ett par af herrarna komma till

sig. Stagnelius var den ena af dem. Då de infunnit sig, yttrade Landshöfdingen, att han denna gång icke hade något att skrifva för tillfället, men sade att herrarna, efter de ändå kommit hit, kunde sitta ned och språka och äta en beefstek. — 'Nej, jag tackar, det behöfs icke!' svarade Stagnelius." (Svenskt Pantheon, del 13, s. 92.)

Den avsedda pointen lär väl vara den djärva oavhängighet och det obesvärade lugn, varmed Stagnelius avslog en hedrande inbjudan, som för kamraten måste ha tett sig i ett fantastiskt skimmer av gunstlingskap och lycka. Kollegans bittra besvikelse över förlusten av denna njutningsrika chance har sannolikt omsatt sig i minnesgodhet, och vi ha den att tacka för bevarandet av det sublima draget.

Utan att säga något ont om denne tjänsteman i ecklesiastikexpeditionen, torde man kunna hävda, att hans skarpsinnighet icke var överväldigande, och att den i varje fall icke förmådde pejla djupet av Stagnelius! Ty det är väl samme meddelare, som berättat Mellins andra anekdot, vilken lyder: "En annan gång var det fråga om det så kallade läsareväsendet. Helt förtroligt sympathiserade Landshöfdingen och Stagnelius båda uti omdömet om den nämnda secten. Rosenstein, en äkta Gustavian med fransysk smak och bildning, älskade icke mycket allvarsamma och svärmiska yttringar af religionskänslan. Stagnelius hjälpte honom att förkasta och fördöma det enfaldiga folket, men

af det skäl, att han, Stagnelius, fann dess lära alltför litet djup och mystisk. Det föll ingendera in att närmare undersöka den särskilda grunden för deras öfverensstämmande meningar." (Svenskt Pantheon, del 13, s. 93.)

Att Rosenstein, som i sin ålders dagar mera utmärktes av oförsvagat minne och aptit än av smidig och vaken uppfattning, icke lade märke till Stagnelii skiljaktiga motivering, det finnes alls intet skäl att betvivla; men att Stagnelius, med sin stora och grundliga filosofiska bildning och sin givetvis fullt medvetna opposition till hela upplysningskulturen, skulle ha betraktat gamle Rosenstein som sin meningsfrände, det är däremot alldeles uteslutet. Uppgiften antyder emellertid, att Stagnelius under samtalet så förbindligt och så obesvärat låtit udda vara jämnt, att meddelaren i sin *candeur* icke upptäckt den fina ironien.

I alla dessa anekdoter kan man tycka sig skönja det tomrum, vari Stagnelii existens förflöt utan att han led därav; från en annan av G. H. Mellin berättad har man ett intryck av nyckfullhet, av nervös retlighet förenad med sangvinitet, som närmare överensstämmer med traditionellt poetlynne, men synes mig avgjort stridande mot Stagneliusfigurens hållning för övrigt. Det betänkligaste med anekdoten är omöjligheten att gissa sig till vem den omnämnde store författaren skulle varit; Eichhorn har framkastat Franzéns namn, och förmodandet är icke orimligare än

de flesta andra som kunde göras. Mellins framställning lyder: "En af Sveriges största författare kom till Stockholm, önskade se Stagnelius, och lät anmoda honom att besöka sig. I en föga vårdad klädsel möter Stagnelius en af sina vänner på gatan. 'Kan jag gå så här till **?' frågade han. Den andre bad honom kläda om sig. Då blef Stagnelius stött och gick sådan han var. Hans vän mötte honom ett par timmar derefter. 'Nå, hur fann du **?' frågade denne. 'Den!!!' utbrast Stagnelius ifrigt. 'Han tog någorlunda höfligt emot mig, men han bjöd mig icke en pipa en gång! Jag röker väl icke, men han hade väl ändå kunnat bjuda mig en!' — 'Hvad sade du honom?' — 'Hm! jag sade honom, att min Wladimir den Store är det yppersta, som blifvit skrifvet på Svenska!' — Ett par dagar derefter möter han åter sin vän. 'Hör!' ropar Stagnelius: 'hör, ** är en förträfflig man, en obeskrifligt hygglig man!' — 'Huru har du nu så förändrat din tanke om honom?' — 'Han bjöd mig för en stund sedan in på Operakällaren. Vi språkade mycket tillsammans!' — 'Nå, hvad sade du då?' — 'Hm! Vi talte om Wladimir, och jag bekände för honom huru ofulländadt och dåligt hela poemet är! Du kan aldrig tro, hvad det är misslyckadt!'" (Svenskt Pantheon, del 13, s. 97.)

Om denna anekdot i varje fall får lämnas åt sitt värde, så är däremot en annan, av Mellin berättad, så förvirrad, att den till stor del måste utmönstras.

Den lyder: "Han gick en dag ned till källarmästarn hos hvilken han bodde, och förklarade att han ville liqvidera sin räkning. Denne bad Kongl. Secretern vänta till månadens slut, då det vore tid nog att uppgöra det. Dessutom hade han brådtom i dag. Men alla hans invändningar hjelpte icke. Stagnelius fordrade sin räkning och betalde den, i det han förklarade, att han följande dagen skulle dö. Källarmästarn, som förmodligen var van vid hans egenheter och underliga fantasier, ville slå bort sådana tankar, men Stagnelius blef dervid att morgondagen vore hans sista dag. Följande förmiddag, då källarmästaren redan glömt alltsammans, hördes helt oförmodadt ett skott i huset. 'Poeten har skjutit sig!' trodde man och rusade opp till hans rum. Fulla af fasa och förskräckelse öfver den väntade synen, öppnade de, som befunno sig på stället, dörren. Men Stagnelius gick helt oskadd fram och tillbaka på golfvet. Ingen krutrök förmärktes heller. Emellertid blef poeten, som just som bäst var sysselsatt med något arbete, förargad att blifva störd, och grep till eldgaffeln, för att blifva qvitt de häpna gästerna. — Det befanns att en annan person i huset skjutit sig." (Svenskt Pantheon, del 13, s. 96.)

Att historien är korrumperad lider intet tvivel: Stagnelius förutsäger sin död, och förutsägelsen visar sig profetisk, nämligen så till vida att en annan person i samma hus skjuter sig. Det är mer än underbart, det är enfaldigt. Än mera kritisk blir man, när man

hos Atterbom finner en anekdot, som uppenbarligen avser samma händelse (eldgaffeln är en gemensam punkt), men där varje antydan om förutsägelse och självmord fattas. Den lyder: "I det hus, der han tillsist bodde, blef värdfolket, en midnatt, väckt af ett förfärligt buller från Stagnelii uppöfver belägna rum; vid eftersyn hvad som vore å färde, träffades han i blotta linnet med eldgaffeln i hand, triumferande, att nyss hafva jagat Demiurgen (den timliga verldens furste) på dörren. Få dagar derefter fanns han död." (Atterboms disputation, s. 15.)

Sannolikt är väl, att Mellins variant är en klumpig hopfogning av två olika händelser: den ena, att Stagnelius vid något tillfälle tagit föranstaltningar för sin egen, väntade död, och den andra, att vid något buller i huset de i skaldens rum inträngande personerna funnit honom med eldgaffeln i handen. Vidare slutsatser torde försiktigtvis böra undvikas. Om den hjärtsjukes ängslan och kramp, den sömnlöses upphetsning haft sin del i båda dessa händelser, är svårt att avgöra; men man besinnar med djup respekt och oblandat deltagande denna eventualitet. Så ljudlöst har skalden burit sina kval, att dessa dunkla uppträden äro det enda som bryter stumheten.

Men att hela hans varelse sviktat under krisens och sjukdomens förenade angrepp, det vitsordas från flera håll. Redan i Atterboms berättelse (s. 14) om besöket hos Geijer synes mig ligga en antydan därom. Det

heter: "Under sista sommaren af hans lefnad hände sig likväl, hvad aldrig tillförne händt, att han sjelf *sökte* en bekantskap. Han fick nämligen höra, att Geijer, med sin familj, bodde på Tomteboda utanför Stockholm. Då greps han af en oemotståndlig åtrå att lära personligen känna denna man, och kom, i sådan afsigt, en vacker dag vandrandes till nyssnämnda landtställe; der man emottog 'Martyrernes' skald med spändt intresse och glad gästfrihet, men fann honom mera sällsam än angenäm."

En gammal erfarenhet lär, att den som trotsar alla sina vanor icke har lång tid kvar, och man frestas antaga, att detta för Stagnelius exempellösa närmande förorsakats av en stark inre oro, ett plötsligt mänskobehov, som vore besläktat med den döendes grepp efter halmstrået. Att det misslyckats, att hans vanmäktiga händer slöto sig tomma, det framgår av Geijers genom Atterbom meddelade intryck: han var sällsam, men icke angenäm. Det var också en sällsam gäst. Scenen är innehållsrik att grubbla över, att betrakta i fantasien: Stagnelius, sjuk, förlamad, inbunden, i Geijers familj, full av hälsa och levnadsmod och varmt hjärtelag. Mellan denna värld och Stagnelii gick det tunga och obevekliga galler, som Fröding diktat om i "En ghasel".

Men Stagnelius hade redan länge sökt lindring genom andra medel. Han nådde den eftertraktade glömskan i ruset, i alkoholruset och opiumruset.

Redan Hammarsköld antyder det, och förtydligar sin mening framför allt genom en jämförelse med Lidner: "Att döfva dessa pinande känslor af hans kroppsliga bojor skall han understundom tillgripit sinliga medel, hvarigenom en oordentlighet och regellöshet uppkommit i hans dagliga lefnadssätt, som gaf det, i mångas tanke, en likhet med det, hvilket minnet angifver såsom Lidners." (E. J. Stagnelius, s. 7.)

Ehuru Lidners brännvinskonsumtion icke var någon hemlighet, opponerade sig icke biskop Stagnelius mot denna notis. Hos G. H. Mellin återkomma liknande meddelanden: "I allmänhet förde Stagnelius ett högst orgelbundet, ehuru temligen depensivt lefnadssätt. Då hans mörka stunder inföllo, sökte han stundom med vilda nöjen förströ eller öfverrösta sina inre qval, men hans lidanden fördubblades oupphörligt." (Svenskt Pantheon, del 13, s. 100.)

Hos Mellin förekommer vidare för första gången den uppgiften, att han levde halvt som en nomad i Stockholm, flyttande ur det ena rummet i det andra med sin manuskriptsäck och sällan mottagande besök (s. 95). Och Mellin är också den förste som direkt omtalar hans opiumbruk: "Ett organiskt fel i hans kroppskonstitution (hjertat lär ha vext för stort) förorsakade honom de bittraste lidanden, och han måste döfva dem med opium hvilket han förtärde i starka doser" (s. 96). Det är från Stagnelii kolleger, som Mellin väl närmast haft denna uppgift.

Atterbom upprepar ryktet om hans opiumbruk, och även Böttiger nämner, hur "det opiat, med hvars ökade satser han sökte döfva dem (de kroppsliga kvalen), undergräfde i brådskande fart den sköra jordiska hyddan". Palmblad (i Biografiskt lexikon, 1848, s. 224) talar däremot endast om "glasets njutningar", och Blanche, som för "Vålnaden" tycks ha tillgodogjort sig någon stockholmsk lokaltradition, har endast att förmäla om skaldens kärlek till den svenska supen och låter förstå, att Stagnelii sångmö "hvarje morgon höjde sina skära vingar ur ett kvarter bränvin".

Det kan allt i allt tyckas, att uppgifterna om Stagnelii alkohol- och opiumbruk icke äro alltför väl belagda; särskilt gäller detta opiumbruket, som för kollegerna i ämbetsverket bör ha varit ganska svårt att kontrollera, och som icke nämnes tidigare än 1833 av Mellin. Strängt taget har ingen av de senare sagesmännen på denna punkt haft något att meddela utöver vad Mellin berättar: det *kan* vara upprepning i andra hand. Man kan dock gent emot tvivelsmålen anföra, att Stagnelii släktingar, framför allt den kritiske och väl underrättade Wimmerstedt, icke opponerat sig mot dessa framställningar, ehuru de ivrigt bestritt en annan detalj (den olyckliga kärleken).

Emellertid är det av vikt att kunna uppvisa en ny källa, som bestyrker de förut lämnade uppgifterna, framför allt opiumbruket, en källa som är så tidig som 1824 — även om denna källa är av så grumlig art

som en nyckelroman. Det finnes nämligen ett obskyrt svenskt romanförsök, som innehåller ett porträtt av Stagnelius, uppenbarligen tecknat efter iakttagelser på den levande modellen.

Verket i fråga är ytterst sällsynt; det består av två högst oansenliga band på tillsammans fyrahundrafemtio små sidor, i typografiskt avseende något av det mest vanvårdade man kan se, fullt jämförliga med det sista dubbelhäftet av "Liljor i Saron" i fråga om uselt papper och trasiga stilar. Dess fullständiga titel är: Pehrmässefärden eller Daniels Resehändelser. Komisk Originalroman af Frans Filibert Törntagg, Götheborg, tryckt hos L. Torbjörnsson, 1824. På Utgifvarens förlag. — Enligt en uppgift, som avslutar andra delen, började tryckningen (av denna del eller av hela verket?) i juli 1824 och slutade i maj 1825.

Författaren var en prästman vid namn Samuel Fryxell, kusin till Anders Fryxell och son till kyrkoherden Magnus Fryxell i Åmål (senare i Högsäter). Vad som är känt av hans levnadsomständigheter finnas antecknat i Gustaf Anreps Svenska Slägtboken, där det heter (II, s. 394): "Samuel Fryxell, född 1794 $^{5}/_{1}$; kom i Skara skola; Gymnasist i Carlstad 1811; Student i Upsala 1812; Prestvigd 1817; Lärare vid Christinehamns Skola 1820; Afskedad derifrån 1823 och från Prestembetet 1825; Har sedan varit Privat-Lärare; Bor på Öjerud i Örs socken. Har utgifvit några noveller och öfversättningar, och blef, enligt enkefru

Kullgrens förutn. register,[1] hans skrift 'Permässefärden' förbjuden och orsaken till hans afsättning."

Samuel Fryxell, som alltså möjligen skulle ha levat ännu på 1870-talet, då Anreps arbete författades, har uppenbarligen haft dryckenskapslasten att tacka för sitt avsked från Kristinehamns skola 1823; det framgår ovedersägligen av spritångorna i hans roman. I förbittringen över denna naturligtvis oförtjänta motgång skrev han sin roman "Pehrmässefärden", som i sin ordning kostade honom kappan.

"Pehrmässefärden" är nämligen en kverulants ilskna angrepp på den värld som misskänt honom, och den är uppenbarligen en nyckelroman, en skandalskrift. Det finns inget skäl att här ingå på det underhaltiga verkets allmänna egenskaper; vare nog sagt att det är en av de okonstnärligaste och grövsta Cederborghsimitationerna, full av klumpig satir och plumpa anekdoter, och bland annat överflödande på försmädliga utfall mot fosforismen. Den rättsliga aktionen — som bidragit att göra boken så rar — har helt säkert varit föranledd av de besinningslösa smädelserna mot universitetsmyndigheterna i Uppsala, vilka beskyllas för orättvisa och ohederlighet vid stipendieutdelningen, ja till och med för direkt försnillning av donationsmedel. Råa personliga angrepp saknas icke heller, och det

[1] Änkefru Kullgren = "aflidna enkefru Ulrika Kullgren, född Hedrén", som upprättat ett register över avkomlingarna till prosten i Nor Erlandus Gudmundi (Anrep, II, s. 391).

skulle nog icke vara svårt att utrannsaka vilka Uppsalaprofessorer som äro åsyftade och utpekade. Det vore att göra boken alltför stor heder; vad som är av intresse att fastslå, är att boken alltigenom är byggd på osmälta verklighetsintryck.

Ty en av bokens huvudpersoner, kallad Zirkelström, och i några avseenden ett språkrör för författarens känslor och tankar, för hans sköna hat och hans djupa visdom, är nämligen skildrad på ett sätt, som i första ögonblicket väcker överraskning och häpnad och sedan framkallar den misstanken, att ingen annan än Stagnelius stått modell för figuren. Bland allt det triviala och likgiltiga, som dukas upp i "Pehrmässefärden" sticker denna originella och gåtfulla gestalt av på ett högst kännbart sätt. Den som läser boken i sin helhet kan aldrig en minut betvivla, att Fryxell med sitt fantasiarmod och sin hafsiga ytlighet aldrig på fri hand skulle ha kunnat koncipiera Zirkelströms personlighet.

I saknad av varje yttre kriterium på Stagnelii förebildliga betydelse är givetvis en fullt bindande bevisföring icke lätt. Och framför allt är det svårt att avvinna Zirkelströms figur något verkligt *nytt* bidrag till kännedomen om Stagnelius. Man rör sig givetvis i en logisk cirkel: det som gör att man kan hävda Zirkelströms identitet med Stagnelius, det är just överensstämmelsen med vad man förut genom andra källor vet om den senare. Så snart man går utanför det

förut bekantas område, är man oviss om dragen tillhöra modellen eller den diktade figuren; ty det är otvivelaktigt, att icke allt som säges om Zirkelström kan tillämpas på Stagnelius. Han är icke porträtterad, han har endast stått modell. Nyckelromanens vanliga tvetydighet, som gör genren moraliskt så motbjudande, vidlåder i hög grad "Pehrmässefärden".

Och trots dessa vanskligheter kan man dock med hjälp av Fryxells bok ge Stagneliusfiguren en skarpare belysning. Det är nämligen icke värdelöst att få prov på, hur den slutna och aristokratiska gestalten kan ha tett sig för en plebejisk natur. Samuel Fryxell har givetvis på sitt sätt känt Stagnelius, om också endast som de bacchantiska utsvävningarnas förtrogne olycksbroder.

Först må själva akta läggas fram. I första delen, fjärde kapitlet, sändes en kontorsskrivare vid namn Polin att hämta magister Zirkelström, vars djupa kunskaper i "alla möjliga språk och vetenskaper" man för tillfället har användning för i kommerserådet Löwensteins hus. Denna på förhand som försupen och liderlig betecknade person presenteras i följande ordalag (s. 77):

"Zirkelström, till hvilken Polin nu skulle gå, var i sig sjelf en utomordentlig och högst besynnerlig menniska. Han sammanhängde med denna verlden genom alldeles inga band, om icke genom sin fattigdom och sin uselhet. Han frågade likalitet efter menniskors om-

dömen, som månen efter hundglafs. Sin klädsel negligerade han som oftast på ett alldeles oförlåtligt sätt. Hans skägg kunde nästan mäta sig med John Halls, och färgen på hans ansigte och händer tycktes bevisa att han nyss kommit ur gulsoten, endast med undantag af näsan, som pryddes af de skönaste rosor, hvilka hans förtalare vanligtvis kallade brännvinsrunor (karbunklar). Det var icke rart att råka honom på gatan med en stöfvel af hvart slaget, af hvilka den ena var lång, den andra kort. Hans kläder befordrade honom till god kredit; ty de voro så duniga som om han hyrt dem af gåsen. Han var så ofantligt mager att man tvertigenom vesten helt beqvämt kunde räkna alla refbenen i kroppen. Han var alldeles kall för allt beröm och allt förtal. Han hade med flit sönderbrutit alla de band som fästade honom vid menskligheten. Slägtskapens, vänskapens och kärlekens band hade han krossat och bortkastat. Han lefde alldeles isolerad för sig sjelf. Menniskorne föraktade honom; men han föraktade dem ännu oändligt djupare tillbaka. Ett mångårigt, outsägligt svårt lidande hade så småningom öfverdragit hans hjerta med en skorpa eller kanske rättare en isklippa, emot hvilken alla ödets giftpilar förtrubbades och studsade tillbaka. Han hade bildat sig en alldeles egen filosofie, som i sjelfva verket var eklektisk, utan att ändå vara den eklektiska och var en blandning af Cynicism, Epikureism och Stoicism. På hans ansigte suto de tydligaste märken af fasliga

själs lidanden och grufliga samvetsqval. Han hade få bekannte och inga vänner; ty som han så otaliga gånger blifvit bedragen af sina så kallade vänner, och såg sig i farans stund af dem öfvergifven, och märkte tydligt hur de flydde honom, så flydde han dem ännu mera, och den enda känsla de ännu ägde qvar i hans hjerta, var det djupaste förakt. Hans motgångar hade varit så svidande att de öfvergått alla känslans grader och till slut gjort honom helt och hållet känslolös. Han hade begått obetänksamheter; stora, ofantliga obetänksamheter, som illa skadat både honom sjelf och andra; men det enda de verkat, var att de gjort honom ännu mera innebyggd och tillsluten. I likhet med vissa Engelska Filosofer sökte han alltid orsaken till det onda hos Gud och icke hos sig sjelf. Som han nu icke trodde någon Religion; ty han hade läst alltför många, ja nästan snart sagdt alla, såväl af de äldre, som af de i nyare tider i England, Frankrike, Tyskland, Holland och Danmark utkomne fritänkeri-skrifterna för att kunna tro på möjligheten och således ännu mindre på verkligheten af en gudomlig uppenbarelse. Confucius, Pythagoras, Drako, Solon, Thales, Lycurgus, Minos, Thaut, Zaleucus, Sokrates, Numa Pompilius, Zoroaster, Moses, Christus, Oden, Mahomet med flere äldre och nyare Religions- och lagstiftare, ansåg han vara aldeles lika goda, och om han gjorde någon skilnad, så var den för ingen del till förmån för vår Religionsstiftare. Påfven i Tibet och Påfven

i Rom, tyckte han, kunde alltför väl kyssa hvarandra såsom goda Cousiner. Bibeln och Eddan, Theogonien och Metamorfoserne, Alkoran och Vedan, Sibyllinska oraklerne och Zend-Avesta, m. m. ansåg han lika goda eller om man så vill lika dåliga. Han kännde deras innehåll, och största delen af dem hade han på full allvar studerat. Han trodde en Gud och själens odödlighet; men också ingen ting vidare. Han höll sig till det stora: 'Jag tror på Gud Fader, Himmelens och Jordens skapare.' Alla de andra Trosartiklarne hade han strukit utur sin Katekes.

Zirkelström var en god, ja understundom ganska lycklig Poet. Sjelf satte han dock aldrig något värde på sina egna skaldestycken; men andra funnos som läste dem med verklig förtjusning. Han bodde förmodligen för att vara Muserna och Olympen så mycket närmare, högst opp i femte våningen på en liten usel vindskammare och hans möbler voro lika en Eremits. Den beskyllningen att han drack, och drack till och med ganska starkt, var mer än grundad, och bar syn för saga. Han hade så vant sig vid bränvin att han drack det som vatten, och öfver ett stop konsumerades hvarenda dag. Han trifdes numera icke i sälskaper, och besökte sällan eller aldrig källare och värdshus. Han drack aldrig mer någon brorskål; ty hans erfarenhet hade lärt honom att den vänskap som planteras i immorna af pounchbålen äro likaså flygtiga som det rus de ingifva. Läsning utgjorde hans enda

tidsfördrif, och alla sina nöjen måste han hemta ur sin af spriterna hetsade fantasie. Sjukdom och långsam sömnlöshet, med ett ord, själslidanden och kroppsplågor hade förmått honom att gripa till Opium, och snart vände han sig så vid detta narkotiska giftet att han kunde sluka det i Turkiska, aldeles ofantliga satser. Äfven flere slags gifter hade han försökt, dem han sjelf genom sina kemiska och farmaceutiska kunskaper beredde. Detta i förening med hans tidiga utsväfningar med det andra könet, hade så småningom undergräft hans fysik och gifvit hans helsa en obotlig knäck. Detta visste han sjelf; men han frågade icke efter det.

Sådan var den person till hvilken Polin blef skickad för att utleta namnet på en vetenskap, som var okänd af de andre. Polin kännde honom rätt väl sedan längre tid tillbaka, och de hade efter hand blifvit goda vänner; emedan Polin sedan sina skolår älskade literatur, poesie och lärdom, och i Zirkelström träffade en man som var vidtbevandrad på dessa fält."

I denna skildring finnes det alltför många fakta, som överensstämma med vad vi veta om Stagnelius, för att någon tvekan vore möjlig. Magerheten, blekheten, isoleringen; det mångåriga svåra lidandet, förenat med själskval; sysslandet med mytiska spekulationer och österländska religioner; skaldskapet, eremitlivet på en vindskammare, dryckenskapen, den uppjagade fantasien, det starka opiumbruket och de sexuella utsvävningarna — alla dessa drag, här uppräk-

nade i Fryxells ordningsföljd, kunna icke vara tillfälligt sammanförda. Motsvarigheten sträcker sig på ett rent av förbluffande sätt till minimala detaljer. Atterbom har ju från Almquist hämtat uppgiften, att han "i sin klädsel var ovårdad nära till cynism", och berättat, att han vid ett besök på hans kammare kastade sig påklädd "i den ouppbredda sängen"; dynorna måste ha varit otäta, ty han talade sedan, häftigt gestikulerande, "ur en nimbus af dun och fjädrar". Samuel Fryxells notiser om hans negligerade yttre, de omaka stövlarna och hans duniga kläder utgöra en slående bekräftelse.

Det är huvudsakligen de rent yttre detaljerna som ha denna exakthetsgrad; så snart det gäller Zirkelströms inre, är likheten icke lika uppenbar — helt förklarligt, ty Samuel Fryxell var givetvis icke mannen att fatta vad som rörde sig bakom det han såg. Hans tolkning av Zirkelströms själsliv är betingad av hans egen naturs trånga begränsning; och dessutom är det delvis sina egna känslor han lägger in i figuren. Man får därför icke kritiklöst överföra allt på Stagnelius.

När det exempelvis talas om de svidande motgångar som Zirkelström lidit, om de ofantliga obetänksamheter han begått, och som skadat både honom själv och andra, så har detta alls ingen tillämpning på Stagnelius, men utgör en rätt genomskinlig omskrivning på de kalamiteter, som förorsakat Fryxells avskedande från Kristinehamns skola. En så banal upplysning som

den att Zirkelström aldrig drack brorsskålar, därför att hans vänner svikit honom, har väl knappast heller något att säga om Stagnelius, utan häntyder snarare på den deklasserade författarens egna erfarenheter. Och den halvt skrytsamma förklaringen, att Zirkelström icke omfattade den ortodoxa religionen hör nog närmast samman med Fryxells kritik av de kyrkliga förhållandena och med hans prästhat — båda dessa anslag återfinner man i boken i dess helhet.

Men likväl är något i denna skildring av Zirkelströms heterodoxi hämtat just från Stagnelius. När det heter att Zirkelström ansåg alla religionsstiftare lika goda, att han fann bibeln och Eddan, Theogonien och Metamorfoserna, Alkoran och Vedan, Sibyllinska oraklerna och *Z*end-Avesta jämnbördiga, så ger denna revy ingen dålig föreställning om de olika områden, där Stagnelii mytiska tänkande var hemmastatt — det finnes knappast något av dessa namn, som icke skulle ha sin plats vid en framställning av hans religiöst-filosofiska systems ursprung. Hur underliga och excentriska dessa Stagnelii intressen tett sig, det återspeglas i den naiva satsen: "Han kände deras innehåll, och största delen av dem hade han *på full allvar studerat.*" (!) Man bör med andra ord göra klart för sig, att Stagnelius, som för oss står som en stor religiös skald, fast kanske icke av protestantisk art, som aldrig riktat sig mot den bestående religionen, om han än i inledningsdikten till "Liljor i Saron" antytt att alla

religioners väsen i botten var detsamma, att Stagnelius för den enkla uppfattningen kan ha tett sig som en djärv kättare, en religiös fritänkare, som jämnställde de hedniska urkunderna med de kristna skrifterna, och följaktligen i sitt hjärta icke höll någonting heligt. Lägger man därtill Stagnelii personliga liv och leverne, så är det icke svårt att förstå Fryxells omdöme: hans filosofi var eklektisk och "var en blandning af Cynicism, Epikureism och Stoicism". Det avser att beteckna icke hans åsikter, men snarare tendenser i hans levnadssätt.

Föreställer man sig nu, hur Fryxell rimligtvis kan ha gjort Stagnelii bekantskap, så får detta romankapitel först sin fulla relief. Den redan tidigt ohjälpligt förkomne prästmannen har i Stockholm sammanträffat med skalden, i vilken miljö är icke svårt att gissa, när man ser Fryxells sakkunskap i fråga om det lägre nöjeslivets och utsvävningarnas värld. För Stagnelii högre varelse har han icke kunnat ha det ringaste förstående — romanen förråder en platt och poesilös natur, och den roll han i fortsättningen låter Zirkelström spela är ohjälpligt tarvlig. Stagnelii poetiska storhet har han uppenbarligen icke anat, ehuru hans gryende rykte icke var honom obekant ("Andra funnos, som läste dem med verklig förtjusning."). Och dock har han på sitt sätt känt skalden ganska väl, han ger strax efter hans död i förklädd form de första fullständiga uppgifterna om hans timliga existens, och

strängt taget ha alla senare biografer icke kunnat berätta mycket om Stagnelius-figuren, som icke redan finnes i hans utkast. Det är som en smal springa, genom vilken man får skymta Stagnelius i en ny, vulgär miljö, omgiven av krogkunder och urspårade existenser, kanske jagad av furierna, sliten mellan äcklet och sinnesruset, och till slut bedövad av orgierna. I den avsatte prästmannens dokument har en strimma ljus fallit över den underjordiska trakten i Stagnelii liv.

Och vem vet, om han icke där, bland barbarerna, under rusets olika upplösningsstadier, har öppnat sina stumma läppar och sitt slutna hjärta, om han icke inför de ovärdiga har blottat sitt livs elände. Det finns hos Fryxell drag, som komma en att tro det. Det är stundom som om det över Fryxells ord fölle ett återsken av en starkare eld än hans egen matta och ytliga natur är mäktig. Säkert är, att man i hela hans roman icke finner ett enda ställe av sådan flykt som detta: "Han var alldeles kall för allt beröm och allt förtal. Han hade med flit sönderbrutit alla de band som fästade honom vid menskligheten. Slägtskapens, vänskapens och kärlekens band hade han krossat och bortkastat. Han lefde alldeles isolerad för sig sjelf. Menniskorne föraktade honom; men han föraktade dem ännu oändligt djupare tillbaka. Ett mångårigt, outsägligt svårt lidande hade så småningom öfverdragit hans hjerta med en skorpa eller kanske rättare en isklippa."

Skulle vi bakom dessa alltför grova ord höra Stag-

nelii röst bekänna, skulle han här ha slungat den mask av otillgänglighet eller artighet, som bland kolleger och släktingar dolde en namnlös förtvivlan?

Sällan har väl ett jämmerrop då nått oss i ett mera brutet eko, så otydligt att man knappast vågar tro sina öron, och just därför så mycket mera uppskakande.

Det skulle vara lönlöst att här genomgå Fryxells roman i sin helhet för att efterspåra flera reflexer av Stagnelius-figuren. Zirkelström erbjuder, sådan som han i fortsättningen införes handlande och talande, icke den flyktigaste likhet med Stagnelius; man måste ha klart för sig, att det endast är i en yttre skildring eller i ett enstaka, allmänt hållet referat som en person av Fryxells art kan återge det allra ringaste av en figur sådan som Stagnelii. Det är också endast på ett enda senare ställe, som Zirkelström fäller yttranden, vilka möjligen återgå på Fryxells bekantskap med diktaren. Inför en ivrig poetisk nybörjare utvecklar Zirkelström, varnande och avrådande, de olägenheter, som äro förenade med skaldskapet (kap. 14 i del II, s. 124—131). Han talar om boktryckarnas likgiltighet och oförstånd; han skildrar de olyckliga, som av äregirighet och odödlighetsbegär lockats in på en bana som är förenad med de största förödmjukelser. En annan sak är det med "de verklige Poeterne". "De drifvas framåt af en inre kraft som är så mägtig att de icke på något sätt kunna motstå den. Den äkta Skalden

kan endast sjunga. Verldslig lycka eller olycka, beröm eller tadel, hög rang eller ingen rang, allt sådant är och måste vara honom alldeles likgiltigt. — — — — — — — En sådan äkta skald måste drömma, oupphörligt drömma; ty om han någon gång uppvaknar till sansen så är det förbi med hela herrligheten. Hans inbillningskraft måste ständigt vara så spännd som strängen på en båge. Slappas den det minsta så förlorar han sig straxt. Detta veta de sjelfva rätt väl; ty en inre känsla säger dem det. Derföre gripa de snart sagdt utan undantag alltid till flaskan och underhålla ett beständigt starkt rus, för att derunder kunna lefva i en idealiserad verld, der tvånget förbyts till frihet, och der det högsta nöjet är den högsta dygden. Men dessa Herrarnes, dessa excentriska varelsernas jordiska lycka är åtminstone alldeles icke afundsvärd; ty någon verklig sällhet njuta de alldrig. De lefva fullkomligt isolerade. Deraf kommer, att som man säger, stora Genier hafva hvarken barn eller föräldrar. — — — — — Den äran som vinnes genom poesien, skördas aldrig förrän efter döden och emedlertid har man tillbringat ett uselt lif, ja! kanske tillockmed föraktadt. — — — — — Af alla menskliga känslor, böjelser och passioner är ärelystnaden den aldrahäftigaste: men tillika den aldrafarligaste. Alla andra kunna mättas, eller åtminstone minskas deras hetta med tiden; men ärelystnaden tvärtom stiger beständigt. Denna döda Idol uppslukar med kallt hög-

mod alla de offer dess slafvar med bleknade kinder frambära. Han är beständigt oförnöjd och dess hetta svalnar aldrig."

Visserligen ingår det i denna deklamation åtskilligt av den traditionella kälkborgaruppfattningen av poeten, men å andra sidan finnes det också mycket, som kan vila på vad Fryxell sett och hört av Stagnelius.

Dock, allt detta blir aldrig fullt visst och klart. Även om Stagnelius haft sina svaghetsstunder, så har det varit inför ögon och öron, vilkas vittnesmål han knappast fruktat; och det är en underbar slump, att några fragmentariska delar av en eländig skriblers obskyra roman ändå burit fram ett bristfälligt, och i allt vad som icke angår det rent yttre, oredigt vittnesbörd om den döde skalden.

IV.

Bekännelser.

Från anekdotberättarnas, från de mer eller mindre tillfälliga bekantskapernas uppgifter går nu vägen tillbaka till Stagnelius själv, till hans skrifter. Som ett motprov kan försöket göras att i hans egna ord finna bekräftelsen på vad oinvigda och beskäftiga tungor ha berättat eller viskat.

I stort sett söker man förgäves självbiografiska meddelanden i Stagnelii diktning. Lika hänsynslöst som han blottar sitt livs djupaste och evärdligaste innehåll, sin längtan och sin tro, den idévärld som fyllt honom, lika radikalt har han fejat undan allt det tillfälliga, allt det som för honom endast tillhörde den väsenlösa fenomenvärlden. Av hans armod och hans vardag, hans förirringar och hans tomma stunder finner man icke många spår. Det fanns intet koketteri hos honom: han har biktat sin ånger, men icke sina orgier, han har vittnat om sina extaser, men icke om sina rus. Hans spiritualism var äkta, och med den dekadenta religiösa mystiken har han ingen gemenskap; i

förhållande till den representerar han en klassisk typ. Han har icke älskat uppenbarelsens strålflod för den ypperliga artistiska kontrastverkans skull, som den kan skapa i ett fördärvat livs smuts och mörker; han har älskat den för dess egen skull, naivt och utan baktankar.

Det är därför endast sällan man upptäcker skaldens egen gestalt i hans verk; bekännelserna om hans jordiska liv äro få, och oftast indirekta.

I en av elegierna, här redan förut delvis anförd, har man otvivelaktigt ett stycke av Stagnelii existens i tidens och rummets kategorier. Man ser för sig den gängliga figuren, i det gamla operahuset och på hemväg till sin vindskammare på Söder, ständigt lika överkänslig för den kvinnoskönhet som möter honom, i salongen, på scenen och på gatorna.

Om vid kronornas sken och fiolernas ljud från orkestern
jag i Talias hus sitter en afton och ser
flickans olympiska anlet, omdansadt af krusiga lockar,
stråla i rosenkrans under en blomstrande hatt,
eller dess barm, af perlor bekrönt, försmäktande vaggas,
häftigt mitt hjerta strax svider af kärlekens pil.
Nu vid en pipas ljud förhänget sig rasslande höjer,
och en hjeltinna stolt tågar på bräderna fram.
Hon förtrollar mig strax; jag glömmer min tjusande granne,
och för gycklerskan blott öga och öra jag har:
hon må sväfva vid strängarnas takt i luftiga dansar
eller med dolken i hand tala patetiska ord.
Och ej svalkar den tanken min brand, att tjuserskans rosor
endast äro ett lån, alla dess känslor en dikt.
O, jag älskar så högt att bedras af den flyende villan,
och i min känslas rus endast gudinnor jag ser.

Åter vid pipans ljud förhänget sig rasslande sänker;
hem med dröjande fjät vandrar jag, ensam och stum.
Ser jag en flicka då vid lyktornas guldröda skimmer
tätt vid sin älsklings arm smyga till kärlekens fest,
o, då betages mitt bröst af en qvalfullt svällande brånad.
Länge stirrar min blick efter de lyckliga två.

Vad man på mer än ett ställe kan läsa ut ur Stagnelii diktning, det är den rysning av smärta, varmed skalden från sin inbillningsskapade värld vänt tillbaka till den fasta jorden, till de torftiga realiteterna. G. H. Mellin berättar, att Stagnelius, när han diktade, befann sig i ett högst exalterat tillstånd, och Fryxells betraktelser peka i samma riktning. Bekräftelsen är att hämta ur skaldens egen mun. Även om Stagnelius, såsom jag förut sökt visa, i stort sett accepterat den yttre tillvaron som en nödvändighet, och icke tillbragte sitt liv med att gnissla tänderna och rassla med sina bojor — i det ögonblick då han steg ner från elevationens himmelsfärd till sin jordiska misère och sina kval, då kunde han icke alltid kväva sin svidande tomhetskänsla. I en av elegierna talar han gripande ord om den hemska förödelsens stund,

när från din nattomtöcknade själ eldvingarna falla
och du till intet med skräck känner dig sjunka på nytt.

Men allra härligast har han tolkat fantasiförtrollningens ljuva övermakt och uppvaknandets gränslösa bitterhet i "Endymion". Det är icke direkt bikt[1]; i

[1] I "Afsked till lifvet" ger Stagnelius däremot en — poetiskt underlägsen — replik av hela scenen, som är direkt lämpad på skalden själv.

en objektiv symbol har han samlat allt det överjordiska, det ljusbadade i inbillningssynen, det extatiska sinnets skimrande perspektiv över transscendenta himmelstrakter, allt det overkliga, öververkliga i inspirationen; och när den heliga tystnaden höljt allt och själva vinden håller andan, då sjunger i stilla, varsamma tonfall den vemodiga vissheten, att allt är en snabbt ilande dröm, att det är sekundens lycka, köpt för år av kval.

Skön, med lågande hy och slutna ögon,
slumrar herden så ljuft i månans strålar.
Nattens ångande vindar
fläkta hans lockiga hår.

Stum, med smäktande blick och våta kinder
honom Delia ser från eterns höjder.
Nu ur strålande charen
sväfvar hon darrande ned.

Och af klarare ljus, vid hennes ankomst,
stråla dalar och berg och myrtenskogar.
Utan förerska spannet
trafvar i silfrade moln.

Herden sofver i ro; elysiskt glimma
i hans krusiga hår gudinnans tårar.
På hans blomstrande läppar
brinner dess himmelska kyss.

Tystna, suckande vind, i trädens kronor!
Rosenkransade brud, på saffransbädden
unna herden att ostörd
drömma sin himmelska dröm!

När han vaknar en gång, hvad ryslig tomhet
skall hans lågande själ ej kring sig finna!
Blott i drömmar Olympen
stiger till dödliga ned.

I dessa praktfulla strofer har Stagnelius själv uttalat den inre spänning, som behärskade hans liv; det är den poetiska parafras, som fullständigt täcker Fryxells plumpa ord: "En äkta skald måste drömma, oupphörligt drömma; ty om han någon gång uppvaknar till sansen, så är det förbi med hela herrligheten."

Inför en dylik överensstämmelse blir man hågad att tillskriva Fryxells vittnesmål avsevärt ökad betydelse. När det heter, att den olycklige skalden visste sig föraktad av alla mänskor, skulle man vilja belägga detta drag med en i Stagnelii författarskap enastående dikt, vars accent är så mörk och förbittrad, att man ovillkorligen stannar inför den. Det är "Till föraktet".[1]

Du lön den verldens sköka ger
åt den hon största tölpen ser
bland sina tusen kunder vara!
Du själens rätta pröfningsglöd,
som mer än brister, qval och död
är fruktad utaf mänskors skara!

O kalla mördande förakt,
hvem är du?

Svaret är: föraktet är en ängel, som leder den fromme drömmaren till Gud och som tröstar sitt offer i följande ord:

[1] Tydligen skriven ganska tidigt, såsom formen visar, men i handskrift bevarad i ett renskrivet häfte från Stagnelii senare år, där bl. a. dikter ur "Liljor i Saron" ingå.

Aftorka smärtans dagg! Var glad!
I flammors och i vågors bad
jag själarne från synden renar.
Den icke här mig älska kan,
i himmelriket aldrig han
ljuft med sitt ursprung sig förenar.

Klangen i denna dikt är så äkta, att man frestas tro, att Stagnelius mer än väl känt och förstått de blickar som riktats på den "underlige" och "sällsamme", även om han varit alltför stolt och behärskad att förråda det.

Fryxells hjälte slutade sitt anförande med att i starka färger måla den omättliga ärelystnaden, för vars skull skalden lever sitt olyckliga skenliv; han försäkrar att hans erfarenhet därav är "ganska dyrköpt" (s. 130), och längre fram heter det (s. 131): "ack, jag känner sjukdomen". Är även detta drag stagnelianskt? Glöder det bakom hans bleka tillbakadragenhet en skyggt dold äregirighet.

Mycket talar därför. I en ungdomsdikt från 1814 riktar han "Till äran" ord, som förråda inflytandet från Tegnérs genius med dess klara röst och dess skarpa ögonkast, men som ändå tyckas stamma ur hans innersta.

Dig, ära, mitt hjerta sitt offer bär
vid harpans väldiga röst.
Hur brann din låga ej, ren och skär,
i gossens eldiga bröst!
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Ej jag, gudinna, skall jublande nå
din stjernomglimmade höjd
ej skall jag segrande digna uppå
ditt läger, rusig af fröjd.

Bragdens och hjältemodets ära har närmast föresvävat ynglingen. I en elegi från 1815 är ärelystnaden en skalds: han sjunger om de eviga kransar, som snillet vrider sig, om Schlegels, Chateaubriands, Oehlenschlägers och Lings odödlighet, för att till slut likna sig vid en störtad Phaëton:

Blödande, magtlös, slagen i fjättrar, jag ligger vid jorden.
Färden kring himlarna ej mäktar jag göra med er.

Det är en ärelystnad så stark, att den på förhand inser sin fåfänglighet och förtvivlar.

Och hyllningssonetterna till Lidner och Oxenstjerna bekräfta, att Stagnelius icke saknat sinne för den odödliga lagerns glans. Det är en symbol, som i hans diktning ofta viras samman med njutningens druvor och rosor. När han i en av sina sista dikter, den underbara "Bekännelse", bjuder ett upprört farväl åt de idoler, som hans hjärta tillbett, då vänder han sig icke blott till purpurrosen, Amandas jordiska sinnebild, då riktar han sig också till lagern:

Bort, falska lager, som en diktad solgud
om gyllne lockar skimrande bekransar!
Den palm allena, som på Tabor susar
magnetiskt drar mitt hjertas ärelust.
Ej hopens bifall dårligt jag begär.

Trots allt, trots uppfattningens grovhet och formuleringens klumpighet, var Fryxell icke illa underrättad om Stagnelii hemliga lidelser. Hans skaldiska äregirighet företer då samma egendomliga dubbelhet, som härovan skildrats som det djupast signifikativa för hans natur: inåt till ett oroligt kaos av ouppfyllda önskningar och åtrå, utåt till ett isande lugn, en föraktfull överlägsenhet, som endast en högtstående intelligens är mäktig att genomföra. Under denna tid, då de stridande skolorna med uppräckta händer mottogo vapenbröder och kreerade storheter, då krigförande och neutrala kalendrar och tidskrifter sköto opp ur marken som svampar, då reklamen bedrevs fördomsfritt och i stor skala och de vittra ambitionerna njöto sin celebritet, då gick den kanske äregirigaste av dem alla stillsamt för sig själv utan att en sekund blanda sig i hopen. Han gav ut några av sina mognaste verk, men anonymt, och utan att ha skaffat sig de förbindelser, som kunnat bereda honom en succès för dagen. I ingen vitter publikation sökte han publikens gunst; under hela hans livstid torde hans namn knappast en enda gång ha blivit nämnt i tryck, och ifall någon misstrogen kritiker fordrade handgripliga bevis på att Erik Johan Stagnelius verkligen författat en på sin tid välvilligt uppmuntrad dikt vid namn "Wladimir den store", skulle man stå rätt förlägen. Han gick i det närmaste anonym genom livet; och de recensionssmulor, som tillföllo hans trenne skrifter, kunde helt

säkert lika litet som akademiens guldpenning mätta en ärelystnad, som var över de vanliga måtten.

Vad som ligger bakom hans hållning är omisskännligt.

Ur hans bachiska diktning är det icke svårt att få bekräftelse på den av flere sagesmän meddelade uppgiften att han i ruset framför allt sökte smärtlöshet och glömska. Redan i en tidig dryckesvisa möter man raderna:

> O yngling, blomsterkrön din panna
> och sug en bräddad festpokal!
> Hvar omsorg från din själ förbanna
> och söf i nektar hvarje qval!

Och i "Backanterna" ger han denna stämning dess starkaste form:

> Hell dig, Bacchus! Arma förskjutna hjertan
> i förtviflans rysliga stund du räddar.
> Brusen, viner!

Det finnes i modern tid de som koketterat med sitt opiebruk liksom med alla andra intressanta laster. Hos Stagnelius skulle man förgäves söka opiets medvetna estetiska utnyttjande. Men att opiedrömmarna påverkat hans fantasi, att det finnes underbara drömlandskap, som sammanhänga med den giftsövdes praktfulla syner, det ligger i öppen dag och har också förut påpekats.[1] En jämförelse med de Quincey, Coleridge

[1] Av Anders Österling i en artikel i Svenska Dagbladet.

och Baudelaire — som det på denna plats bleve för vidlyftigt att utföra — skulle ge märkliga upplysningar. De vidunderliga anslagen i "Rosen i Verldsfurstens park" höra till denna det undermedvetnas trollvärld:

Ett moriskt glänsande Alhambra
den stolta kungaborgen är.
I hvalfvet sväfva moln af ambra,
och guldet tak och väggar klär.

Qvicksilfvrets forsande kaskader
tas der i jaspisbäcken mot,
och under skinande arkader
bär yppig mosaik din fot.

Och i det sista verk han själv publicerade, "Backanterna", — ett storstilat försök att konstnärligt gestalta de underjordiska makter som brottades i hans inre — är huvudämnet just dessa syner, under vilka själen, helt frigjord från materiens tyngd, vandrar kring i en obeskrivlig värld. Vad opiedrömmarna till slut kommit att betyda för Stagnelius, det anar man när man läser detta sorgespel. En av siaren Orfevs' lärjungar, Timon, uttrycker det:

Blott i drömmar
förrinner dagen och i syner natten.

Och i dessa syner når själen själva det heligaste, evigheten. Timon säger, gripen av djup vördnad, när han i en grotta finner Orfevs medvetslös:

Ack, himlar, ej ens anade af oss,
utveckla ändlöst för hans blickar nu
i ljusa drömmar sina hemligheter.

Och Orfevs uttalar det i klara ord:

> En skugga jorden är, ett spöke solen.
> En mörk tenarisk dunst, en stygisk dimma,
> en rök är allt hvad vi som vakne tänka.
> Blott sofvande, blott då, när kroppens bojor
> af dvalans hand symboliskt redan lossas,
> upplysas vi, o sanning, af ditt ljus
> och i en ny, en skönare natur
> med häpnad bo. O, drömde jag ännu!
> Jag såge då, jag visste mycket mera.

Syner och drömmar, medvetslösa dvalor och konvulsioner, det är det inslag som genomgår hela dramat. Det är icke längre extatikerns vakna syner som i "Endymion", det är narkotikerns hallucinationer, som äga en påtaglig verklighet. Stagnelii oändlighetslängtan har till slut brukat giftet som språngbräda för sin färd i de transscendenta rymderna. Både Orfevs' och korförerskans visioner visa tydligt sin släktskap med opieätarnas skräck- och salighetsdrömmar.

Men förvisso ha dessa abnorma njutningar, som fyllt Stagnelii sista år, icke varit köpta för billigt pris. Om floden lyft honom högre än någonsin, så ha de ebbande vågorna torrlagt allt mera rysligt förstörda och gyttjiga trakter. Vi kunna registrera pendelslagen. I "Hemlängtan", vars anslag så slående erinrar om Levertins "Ithaka", följa vi hans psyke till "det första lifvets" strand:

> Från blåare himlar der sprider
> sina gyllene strålar en mildare sol
> och en klarare måne der skrider

på en rikare stjernkransad pol.
Man frukter och blommor ser glöda
endrägtigt tillhop i den ljufliga trakt,
och stormar och höst ej föröda
de urgamla lundarnas prakt.

Det är den höga durtonen. Men det har funnits stunder, då känslan av allt det sjuka och perversa i hans natur har överväldigat honom, då den högre verklighet, där han förut sökt en tillflykt, försvunnit som ett bländverk, och i ett sådant ögonblick har själen icke lyfts upp mot de omätliga himlarymderna, utan skuldmedvetet sänkt sig mot den svarta jorden. I ett sådant ögonblick har han diktat sin förskräckliga och dämoniska hymn "Till förruttnelsen".

Förruttnelse, hasta, o älskade brud,
att bädda vårt ensliga läger!
förskjuten af verlden, förskjuten af Gud,
blott dig till förhoppning jag äger.
Fort, smycka våra kammar! På svartklädda båren
den suckande älskarn din boning skall nå.
Fort, tillred vår brudsäng — med nejlikor våren
skall henne beså.

Slut ömt i ditt sköte min smäktande kropp,
förqväf i ditt famntag min smärta!
I maskar lös tanken och känslorna opp,
i aska mitt brinnande hjerta!
Rik är du, o flicka! I hemgift du gifver
den stora, den grönskande jorden åt mig.
Jag plågas häruppe, men lycklig jag blifver
der nere hos dig.

Till vällustens ljufva, förtrollande qvalm
oss svartklädda brudsvenner följa.

Vår bröllopssång ringes af klockornas malm,
och gröna gardiner oss dölja.
När stormarne ute på verldshafvet råda,
när faror den blodade jorden bebo,
när fejderne rasa, vi slumra dock båda
i gyllene ro.

Så har hans själ ängslats och darrat inför döden, så har han slitits mellan extatisk tro och narkotisk förtvivlan. Hur har månne döden funnit honom den aprilnatt för nära hundra år sedan, då hans livslåga ströps i ensamhet och mörker?

Ingen vet det. Men den som i hans gestalt efterspanar och beundrar dragen av tapper behärskning och lugn underkastelse under det nödvändiga — egenskaper, som gjordes hans abnormt njutningslystna och utpräglat egocentriska natur starkt behov — han kan föreställa sig att hans själ före slutet stillnade och blev klar, att den fick del i den höga och stränga ro, som susar kring siaren Orfevs' sköna slutord i "Backanterna", de mest klassiska rader som den store romantikern diktat:

Ej hundra offertjurars blod,
trollformler och mysterer, helga vågors bad
borttvätta själens smitta. Lydnad blott för den
som öppnar och som sluter Orci kopparport,
stafbäraren Hermes, Majas vingbeklädde son.

HEIDENSTAM

En stor skald och hans verk — vilket rikt och mångtydigt begrepp, svårt att fasthålla för tanken, dunkelt att genomtränga för analysen, outtömligt för känslan. Hur skimrar och brytes det icke, när det speglas i olika sinnen! Den ene hämtar livsmod och eggelse för viljan, där den andre suger vemod och tröst, och medan den ene försjunker i ett klangfullt anslag, en hemlighetsfull tongång, söker den andre den rytm, som bär hela verket upp till klarhet och harmoni.

Heidenstam hör i sällsynt grad till diktens oändliga storheter, såsom Kellgren i företalet till Fredmans epistlar benämner snillena. Av alla dem som till hans femtioårsdag nalkas Naddö med tack och hyllning finnes det knappast två som gått samma väg. Hans domän ligger denna ljusa sommardag som ett stort vägskäl, en levande hjärtpunkt i Sveriges land, dit skarorna vallfärdas från söder och norr, från öster och väster, var och en på sin egen stig. Han är magneten, som samlar det inbördes motstridiga.

En djupsinnig svensk filosof, vilken, halvt motsträvigt synes det, gått en smal och enslig gångstig

till den heidenstamska diktens slott, har sökt att ge form åt sin av attraktion och repulsion sammantvinnande känsla genom att kalla Heidenstam en dämonisk natur. Det ligger sanning i detta Vitalis Norströms ord. Det finnes ett dämoniskt element hos Heidenstam, liksom hos så många snillen, dämoniskt i den mening, vari Goethe använde ordet, när han yttrade: "Das Dämonische ist dasjenige was durch Verstand und Vernunft nicht aufzulösen ist." Som utmärkande för det dämoniska fastställde Goethe, att det endast tillkom positiva, skapande naturer. Själv ägde han det — fast han stundom nekade det — men Mefistofeles, hans egen skapelse, var, försäkrade han, för negativ att ha del i Daimonernas visdom.

Vad Goethe känt och velat beskriva i den mystiska bilden, det är det omedvetnas betydelse för geniernas själsliv, det gåtfulla lyssnandet ned mot ingivelsernas mörka orakelklyfta, ur vilken en gång Sokrates hörde sin Daimon viska. Heidenstam har detta drag, liksom alla stora konstnärer, och han har det i den mest utpräglade form. Det har hos honom behärskat liv och dikt, det har gjort honom till landsflyktig pilgrim i Orienten och till de svenska hävdernas bergtagne. Hans Alienus — vilken dämonisk förutbestämmelse, oupplöslig för reflexionen, tog icke gestalt i hans snäckfållade mantel, och hur oemotståndlig, hur oundviklig var icke den instinkternas maning, som drev honom att följa Karl den tolftes skugga till Poltava och

Bender, att bygga ett susande och ödsligt kummel till Folkungaättens minne. Heidenstam har icke blott skapat inbillningssyner och inbillningsgestalter, han har själv varit och är en fantasifigur. Det finns hos honom ett livets källsprång så rikt och djupt, att det icke kan uttömmas i reflexionens och logikens flodbädd, utan lyfter sig som en springbrunn mot ljuset i nyckfull och oberäknelig skönhet, stigande och sjunkande i mystiskt beroende av underjordiska makter. Det är det dämoniska i hans natur.

Hur medveten han själv är därom, det bevittnas först och främst av hans estetik, framlagd i Inbillningens logik och återkommande på otaliga ställen i hans verk. Man kan tvista om dess objektiva räckvidd, men icke om dess personliga giltighet. Hos Heidenstam är ingivelsen allt, hans poesi, hans filosofi är till sitt innersta väsen inspiration. Hans största och ljusfylldaste ögonblick brista fram ur kaos och oväder med samma elektriska klarhet som blixten ur molnen och den mörka sekunden, eller de växa stilla och utan tvekan samman till betydelsefulla mönster liksom kristallernas stjärnor ur det töckniga fluidet.

Hans inbillning är syn, hans fantasi har en övervägande artistiskt visuell hållning. Därav den hårda och fasta form Heidenstams dikt alltid bevarar, även när den är det överfulla hjärtats, det svindlande tankerusets mest omedelbara och osökta uttryck. Hur gripen, hur överväldigad av sin känslas oändlighet han

än må vara, han har aldrig låtit konstnärshanden sjunka i vanmakt, han har aldrig låtit stämningen och yrseln träda i ordets och bildens ställe. Själva "Jairi dotter", där han med namnlös andakt förhärligar mänskosjälens transscendentala drift, är icke ett mystiskt känslohav, det är en i förklarat skimmer badande fresk med drömmens sällsamma landskap och visionens underbaraste ljusgestalter. Hans germanska mystik kan spränga den yttre verklighetens järnring och trotsa den vardagliga logikens budord, men den kan icke besegra den hellenska kärlek till form och färg, som är hans faddergåva.

I hans historiska diktning och i "Hans Alienus" har hans fantastik, hans oändligt fruktbara, fritt och suveränt skapande inbillning skjutit sina frodigaste skott. Den har ett omfång, en orkestral rikedom, som ingen annan svensk diktare. Den är mättad med synbilder och minnen från ett vandringsliv i hela Medelhavsbäckenets kulturvärld, den har druckit ökensol och stäppluft, den har förtrollats av Nildalens bomullsfält, av de attiska bergens nakna linjer, för att till slut känna sig vaggad till ro av den svenska furuskogens böljande och brusande inhav. Men allt detta är endast malm, som glödgas i hans diktarsmedja, för att slutligen formas till de gestalter, som uttrycka hans grubbel, hans längtan och hans skönhetsglädje. Hans stämningsskala når ända från det sublima, det heroiska,

stjärnnattens klara och rena majestät, till det bisarra och sällsamt pittoreska.

Hur ypperlig Heidenstam än må vara som tecknare och skildrare, hur oväntade och underbara belysningar han än kan skänka åt scener ur det förflutna, hur genialt han än kan förtäta och försinnliga en historisk stämning, hur mästerligt han än förmår att snabbt antyda ett djupt nationellt perspektiv — den som icke trängt längre in i hans diktartempel, den står ännu endast på hedningarnas förgård. Den fantasifulle och färgmäktige återgivaren av allt det som kan fresta ett målaröga känner också en annan värld.

> Förborgat, fördolt och blygt som en mö
> hans rike växer upp likt en ö,
> där tusende skepp från stormig sjö
> i löndom kasta sitt ankar.

Heidenstam är det inre livets diktare. Hans snille ligger i hans känslas nyfödda och brusande friskhet, i dess högtidliga storhet — ett snille, som i sin djupa allmänmänsklighet är förmer än all uppdriven talang och förbluffande genialitet.

Ett känsloliv av ett sådant omfång och djup som det vilket möter oss i Dikter måste suga sin näring icke blott ur personlighetens egen jord, utan ur det omedvetna, ur omgivningen, ur naturen och folket och historien, ur hela den organism, varmed ett jag av högre ordning är förbundet genom tusen trådar. Det mäktiga och lugna flödet i denna diktning är som

en älv, vars vatten har strömmat samman ur otaliga bäckar och källor, ur kalla bergsjöar och tysta skogstjärnar, ur lönliga ådror i marken, ur regnet i skogen och snön på fjällen. Tivedens furor och Vätterns sägnrika vågor, gammal svensk bygd och generationers odling, allt har här fått väsen och röst. Den andliga renässans, varom dessa Dikter skola vittna så länge svensk tunga ljuder, skulle man kunna kännetecknа så, att en stor skald lyfte upp i medvetandets, i poesiens klaraste och mest strålfyllda ljus allt det dunkla och outsagda, vari våra rötter trevade.

Den fosterlandskärlek, som ger sin starka sångbotten åt hans dikt, har detta ursprung. Den var icke från början en frukt av reflexion, av medveten besinning, den spirade upp ur det omedvetnas mylla, den var en ren, stark och levande känsla på en tid, då fosterlandskärleken hade blivit en åsikt. Den grodde ur samhörigheten med stenarna och marken, och den växte upp till den trofasta kärleken till det svenska i lynne och dåd. Heidenstams fosterlandskänsla ligger på ett plan över alla meningar och resonemang, den ger en sublimerad form åt en av själens ovillkorliga grunderfarenheter, som förnuftet aldrig kan rubba. Det finnes knappast något annat område, där Heidenstam så tydligt givit prov på sin förmåga att adla en omedveten, jordbunden, dionysisk ingivelse till apollonisk klarhet och helgd. Det skedde första gången i upp-

satsen "Om svenskarnas lynne", som var en stor handling, en befriaregärning.

Med samma omedelbara intuition som den varmed Heidenstam grep ut den brinnande eldkärnan i det stelnade begreppet fosterland, med samma säkerhet har han givit ord åt den sociala känslan. "Sånger i kyrktornet" kan man betrakta som en optimistisk utopi, eller rättare: man måste det, men man kan icke blunda för att här har i den renaste, mest strålande och mest gripande form uttalats den stora rörelsens hjärtehemlighet, den inre, drivande kraften i det som sker. Heidenstams genialitet är den att känna stort, att känna symboliskt och typiskt. Det är en förmåga att uppleva det stora, som endast kommer en man med stora mått till del. "Ett folk" bär vittnesbörd därom likaväl som de märkliga tidningsartiklar — "Ett nytt 1809" —, där han formulerat nationella erfarenheter på ett sätt som trängt genom märg och ben.

Men det allra heligaste i den heidenstamska dikten, cellan, vars tröskel icke alla ha beträtt, det är hans religiösa lyrik.

Det finnes knappast någon svensk andlig personlighet, som allt från början stått så fri gent emot alla religiösa konfessioner som Heidenstam. Han är icke kristen och har aldrig varit det; han har aldrig brutit sig loss ur några dogmer, det finns intet polemiskt, intet bittert i hans oberoende av de positiva religionerna. Man har brukat kalla honom hedningen, den

store hedningen. Det är sant, men icke i vulgär mening; när en kristen säger det, bör han erinra sig bibelspråket om hedningarna, som icke hava lagen.

Ty ingen har upplevat den religiösa känslan djupare än Heidenstam: den eviga oron och otillfredsställdheten, som bultar likt ett hjärta i ångest bak Hans Alienus' pilgrimskappa — den förtegna och skygga slutenheten kring ensliga stunder av översvinnlig högtid, kring "hemligheter som med oss förgås" — den brännande törsten efter det eviga, det över all jordisk vansklighet upphöjda, det absoluta, tolkad i "Jairi dotters" tunga, extatiska rytmer, genom vilka det blåser en pust från den oändliga rymden. Elevationens virvlande och förvirrande salighet, självuppgörelsens besinningstimma, då "likt syskonsträngar darra — gråt och jubel lika nära", den trotsiga och outsläckliga tron på en högre verklighet än den som lyder förgängelsens lag, på ett levande och bestående värde i tillvarons stora förvirring — för allt detta har Heidenstam givit ord, ord som äga än malmens djupa och dånande klang, än den festligt vällande orgelmusikens majestätiska och havsbrusande storhet, än violoncellens outsägliga svårmod, som stiger i bävan från ett hemlöst bröst.

Den religiösa känslan i sin enklaste, sin djupaste form, mänskligheten stora, på smärta och lycka överrika grundupplevelse, detta källflöde, som ofta täckts av sand och jord, av förvirrande ord och döda bok-

stäver, som har förgiftats och dämts, men som aldrig kan sina — hur rikt och kristallklart sjunger det icke i Heidenstams Dikter! För den som i den transscendentala driften, i det religiösa behovet ser det mänskligas djupaste adelsmärke, det sannast och betydelsefullast humana, för honom hör denna svenska diktbok till världslitteraturen och finner sin plats vid sidan av Goethes kosmiska och religiösa lyrik. Hur väl förstår man icke att Harald Høffding, som i sin Religionsfilosofi på tankens väg givit en av de klaraste och i sin stilla värme mäktigaste formlerna för en rent human religion, skall älska och beundra denna diktsamling, och hur starkt känner man icke den rörelse som ligger bakom hans lugna ord: "Det har här visats hän på de innersta helgedomarna i världen, de som skulle bestå om ock alla andra fölle, på de sista gåtorna, som sysselsätta enhvar, som arbetar i andens värld utan att stanna på ytan."

Detta är krönet på den de andliga värdenas och det inre personliga livets renässans, som Heidenstams diktning utgör. Detta är fjälltoppen, som lyfter sin fria utsiktspunkt, med den oändliga överblicken av verklighetens vida värld, upp mot den hemlighetsfulla världsetern.

*

På Heidenstams femtioårsdag tvingar sig fram icke blott tanken på vad han är, utan också vad han är

för oss, för det svenska folk med vilket han införlivat sig mera medvetet, mera innerligt än någon annan svensk skald sedan Tegnérs dagar.

Dock, hur dunkelt, hur outrannsakligt, detta växelförhållande mellan en stor diktare och hans folk. Ben av vårt ben och blod av vårt blod, buren och skapad av samma strömmar som dem vilka ila genom hela vårt väsen, den talande rösten för allt som slumrat i våra bröst — hur svårt att se honom som något avskilt och bestämma hans förhållande till oss själva. Den som en gång skall skriva vår tidsålders själshistoria får den svåra uppgiften att bestämma i vad mån vi skapat honom och han oss.

Men en av Danmarks genialaste män, en stor kulturhistoriker, en individernas och folksjälarnas och tidsandarnas snillrike rannsakare och skildrare, en trofast älskare av det svenska och en varm beundrare av Heidenstams dikt — Troels-Lund — har i det märkliga uttalande, som han skänkt som bidrag till hyllningen på skaldens halvsekeldag, givit en formel för detta växelförhållande, som har dubbelt värde, därför att den kommer från en skarpsynt och förstående iakttagare utanför svenska landamären. Den kan stå som en provisorisk lösning på problemet vad Heidenstam betytt för oss, och den lyder: "Hos honom har det svenska folket vaknat till självbesinning öfver något af det bästa hos sig. Själen i hans dikt är: kärlek till fosterlandet, manlig självhängifvelse, begär till dåd."

Så hylla vi dig, skald med lyra och båge, Hans Alienus, furste av Vättern, de stora skogarnas, de tysta timmarnas, hänförelsens och ungdomens diktare; och fåfängt söka vi i ord fånga ditt väsen, som är vårt eget, förklarat till skönhet och storhet,

"du vår andas stämma i världen".

6 juli 1909.

SELMA LAGERLÖF

I.

Nils Holgerssons underbara resa.

Med den stolthet och tillfredsställelse, som är den gode arbetarens bästa lön, kan Selma Lagerlöf se tillbaka på det värv, som hon till de svenska barnens glädje och båtnad åtog sig. Andra delen av Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige går i dessa dagar ut över landet, digrare till omfånget, vackrare till utstyrseln än den första, och i fråga om konstnärlig halt och pedagogiska förtjänster fullt jämförlig med sin föregångare. Nu skall den börja sin stora och betydelsefulla mission: i tusentals skolor, i hundratusentals hem skall den tränga in som en frisk vind av poesi och naturglädje och sagostämning, den skall öppna fria horisonter i kvava skolsalar och fattiga stugor, skall komma ögon att lysa och kinder att glöda, skall bringa alla hjärtan att klappa raskare i varm medkänsla för mänskorna, djuren och naturen, skall skänka goda lärdomar för livet och sund näring för inbillningen. Förvisso en stor och vacker gärning.

Gäller det att bedöma verket, så måste man ihåg-

komma dess dubbelställning av diktverk och geografisk läsebok: det är på sätt och vis en amfibie, och om harmonisk och glansfull helgjutenhet kan det icke billigtvis bli tal. I denna andra del är ju stoffet så oerhört mycket rikare än i den första: allt Sveriges land norr om Kolmården susar förbi under gossens snabba flykt, och på nedresan från de lapska fjällens sommarljusa värld passeras hela inlandet och västkusten. Man måste beundra, hur osökt Selma Lagerlöf förmått inpassa beskrivningarna av alla landskapen, med vilken outtömlig fantasi hon varierat det rent geografiska temat, men naturligtvis höra dessa i sagans konkreta form givna repertorier till de partier, som betingas av bokens karaktär som läsebok och icke av konstnärliga krav. Att smälta allt detta kunskapsstoff i en helt och rent dikterisk form, utan fogar och bryggor, det vore en uppgift, som i hårdnackad svårlösthet överträffade både skenskarvproblemet och cirkelns kvadratur, och Selma Lagerlöf har icke ens åsyftat det i sig självt omöjliga.

Men bokens uppgift är å andra sidan oändligt mycket större än att vara en läsebok, som tillfredsställer det moderna kravet på konkret och åskådlig undervisning; den har också stora mål, som den förmår realisera endast i kraft av sina konstnärliga egenskaper. Vad den uträttar till natursinnets stärkande och utvecklande hos de barn, som få lyckan att lära Sveriges geografi med "Nils Holgerssons" och Selma Lagerlöfs

hjälp, det beror först och främst på den dikteriska kraft, varmed naturens liv tolkas i denna stora saga, och härutinnan samverkar den med alla andra goda diktverk. Det krav på skydd för naturen, dess skönhet och dess under, som i dessa dagar bäres fram med kraft, har i "Nils Holgersson" värvat en mäktig bundsförvant, och de sinnen, som redan under barnaåren lärt sig att se och förstå den svenska naturens skönhet och egenart, de skola förvisso bevara mottagligheten för andra synpunkter än de ekonomiska och praktiska kalkylernas. Sak samma är med djurskyddssträvandena, som i det svenska uppfostringsverket aldrig fått ett mäktigare stöd än genom Selma Lagerlöfs läsebok. Hon verkar med andra medel än de moraliserande föreskrifterna och förbuden, och förgäves söker man i hela sagan det höjda pekfingret. Nej, här betygar konsten ånyo sin uppfostrande, men otendentiösa makt: det gäller bara att förstå djuren och deras liv, att med diktens hjälp få deras dunkla yttre öden tolkade till själslig verklighet, gripbar för medkänslan, och därmed är allt vunnet. Dikten är den kraft, som värmer och vidgar hjärtan, och att uttala en tendens vore att i trånga och onödiga ord binda den djupa och rika stämningen.

Överblickar man "Nils Holgerssons" andra del, så häpnar man över den inbillningens frodighet, det myller av artistiska motiv och poetiska idéer, som här är sammanfogat inom den stora ramen. Selma Lagerlöfs

fantasi har allt från början haft en riktning mot det konstruktiva, en böjelse att hantera stora massor, att forma ofantliga verklighetskomplex, som i detta verk kommit henne utmärkt till gagns. Inspirationen växer hos henne i jämbredd med stoffets rikedom, och överflödshornet borde vara symbolen för hennes fruktbara, ymnigt skänkande natur, och för den konst som är hennes. I detta djur- och mänskoepos tumlar hon de stora ödena, de rikt invecklade händelserna, de underbara sammanträffandena, de slående kontrasterna med den uppfinnarglädje, som är de stora episka berättarnas. Med stolthet och rörelse, med varmt vällande glädje konstatera vi, att intet land i Europa kunnat giva sagoförtäljerskan ett stoff av den rikedom och halt som vårt Sverige: var finna kontraster sådana som mellan Skånes hjortparker och herregårdar och de lapska malmfälten, var finna det växlande panorama av liv och rörelse, av städer och obygder, av samhällen att verka i och vildland att drömma i, som det svenska landet bjuder? Intet folk har ett hem så stort och skiftande och outtömligt på salar och kammare och utsikter som vårt; landet självt är en stor saga, och är det inte därför den stora sagoförtäljerskan blivit vår? Vi behöva icke som England med Kipling ty till kolonierna för att sagans under skall blomma; hos oss styra vildgässen i magisk fylking över furuskogarna in i den eviga sommarsolens förtrollade land, och Nils Holgersson sitter på gåskarlens rygg med

tomtens och det vänliga skrockets röda mössa. Han är Odyssevs på upptäcktsfärd, han är det nya Sverige, som tar sina vida marker, sina rikedomar och möjligheter i besittning, han är barnasjälen, som på inbillningens vingar genomströvar det stora landet, medan kärleken till naturen och mänskorna vaknar i hans bröst till medvetet liv. Smirre räv, som smyger därnere i snår och vindfällen, han är den onda principen: funnes inte han, skulle livets resa snart bli enformig och utan spänning; det är hans elakhet, som framtvingar irrfärderna och avstickarna och så blir tillvaron brokig och rik — det är en teodicé, så god som någon, ty synden och mångfalden höra samman allt sedan syndafallets dagar.

I en saga skall den svenska naturen tolkas för svenska barn, ty inbillningens fria lek har alltid haft visa och djupa ord att säga till svenska sinnen, och sinnrika gåtor älskade redan våra gamla förfäder. Sagan med sin djärvare och friare hållning är den dikt, som djupast och bäst talar till oss, och skulle sagan inte lyckas förmå göra sig förstådd i svenska skolor och svenska hem, såsom kunniga naturvetenskapsmän ha försäkrat, då skulle den moderna empirien ha förstört vårt väsens art, vårt lynnes daning, och det har ännu icke skett, och skall med Guds hjälp aldrig ske. "Nils Holgersson" skall göra en god insats i striden, kämpande med dubbel front, mot den fantasilösa exakthetens apostlar och mot representan-

terna för den livsåskådning, som ogillar de gamla och nya, hederligt svenska sagorna, men faller på knä för de semitiska folksagorna som för dogmer.

De fåvitska, som skulle velat se "Nils Holgersson" befriad från sagoelementen, ha aldrig drömt om inbillningens betydelse för verklighetsanammelsen, för världsbildens uppkomst. Det är sagostilen, som ger "Nils Holgersson" dess koncentrerade rikedom, som tränger samman alla dessa bilder och tavlor och skildringar till en essens av svensk natur och svenskt liv. Fågelperspektivet är inbillningens eget naturliga sätt att se; den brusande flykten är fantasiens snabba rörlighet; kompositionens enhet, som på mindre än ett år för "Nils Holgersson" landet runt och tillbaka till utgångspunkten, det är själslivets grundkraft, syntesen, som söker fatta all mångfald samman till enhet. Man behöver bara överblicka denna andra del för att förstå, att ingen exakt verklighetsskildring, endast sagan själv, kunnat sammansmälta en sådan flödande mängd av heterogena ämnen till en stor tavla. I den första avdelningen, som är Kolmårdens, hundens och älgens saga, skildras den svenska skogens djurliv och öden; där vimla djuren, rådslå och handla på ett sätt, som kan erinra om Djungelboken, men som får sin klart svenska färg framför allt genom skildringen av nunnornas förödelse och nunnekriget. Sedan kommer, i Närke, berättelsen om den hårde, snåle och stränge bonden, vars hjärta smälter en svår natt: där är

hästen med, husdjuret, det trogna, misshandlade och älskade.

Kapitlen om bergslagerna och järnverken ge en samlad bild av svensk bruksdrift, som kompletteras med den vackra sagan om Falu gruva. Valborgsmässoaftonen, Mälarens våröversvämning, Uppsala med studentlivet, Stockholm, skildrat av den gamle kung Oscar II själv uppe på Skansen för den gamle spelmannen, fäbodlivet i Hälsingland, de lappländska malmbergen och lapplägren, värmländskt herrgårdsliv och bohuslänskt fiskarliv — allt är med, sagostilens geniala förkortning, fabelns outtömligt sinnrika och fyndiga gestaltning förenar alla trådarna, länkar alla strömmarna tillsammans i en väldig fåra. Från de mest vittskilda håll, från verkligheten och vardagslivet, från historien och från den isländska sagan, från sägnernas och skrockets värld hämtar Selma Lagerlöf sina ämnen, och för allt finner hon plats i sin stora berättelse, allt kan sättas i samband med Nils Holgerssons stora resa. Det är eposets urgamla stil, med episoder och utvikningar och god tid att reda upp alla ödens ursprung och sammanhang, som präglar hennes verk. Men med modern subjektivitet för hon in sin gamla fädernegård Mårbacka, lätt igenkänd på de sex lönnarna, och skildrar i erinringens ljuva förskönings-stämning det ideala livet på en liten svensk herrgård; och hon kan inte neka sig det humoristiska nöjet att själv sammanträffa med Nils Holgersson och moder-

ligt kärleksfullt rädda honom ur en ugglas mordiska klor. Det kan också behövas någon uppmuntran för Nils Holgersson, för i det laget har han redan förtvivlat om att på hederligt sätt, utan svek, kunna bli människa igen; hans enda tröst är att den snälla damen säger honom, att om han framhärdar i mod och heder och goda gärningar, så kan han kanske ändå ha hopp att det till slut skall ljusna . . .

Naturligtvis finns det i ett så väldigt arbete som "Nils Holgersson" partier, som icke stå i jämnhöjd med det bästa, och på åtskilliga punkter i denna del lika väl som i den första skönjer man en mattare och tröttare puls. Men man får icke glömma — såsom redan understrukits — att ur rent konstnärliga synpunkter får "Nils Holgersson" som helhet icke ses; den är en läsebok, som sådan är den lysande, och den har ställen, där den når den stora diktens skönhet och djup. Det huvudintryck, som den ger, är starkt och oemotståndligt. Det hela gestaltar sig till en hymn över den svenska naturens rikedom, kraft och poesi, en lovsång till det redliga och allvarliga arbetet, det öppna och vänliga sinnet, det fasta och varma hjärtelaget. Det mänskliga arbetets storhet och lycka skildras i tusen former, i stort och i smått, och där är fest och sol och brusande vind över hela det Sverige, som lever och strävar, lider och fröjdas under vildgässens fötter. I denna saga om Nils Holgerssons underbara resa känna vi starkare än annars alla de känslor, som

binda oss samman med mänskorna, djuren och tingen, med hela naturen i vårt stora fädernesland, och den poesi, som mäktigast lösgör sig från det stora verket, är gemensamhetskänslans, samkänslans, känslan av lycka och ansvar att växa med djupa rötter ur älskad mark. De generationer av barn, som med stolthet och lycka få hämta kunskap om Sveriges land och folk ur denna klara och friska källa, äro avundsvärda; hos dem komma medborgarsinnet och fosterlandskärleken att växa lättare, lyckligare, starkare än förr.

Selma Lagerlöf, som lämnade lärarinnans kall för att öva diktarens gärning, har med "Nils Holgersson" återvänt till skolan, men icke till den hon lämnat, utan till en större. Hos henne komma de svenska barnen att gå i skola under en lång framtid, och släktled efter släktled skola hänga vid de läppar, från vilka sagans enkla och djupa visdom talar. Ty hon har enat diktarens och lärarens uppgift, och om det arbete hon utfört varit krävande och ofta kanske tungt nog, så har hon likväl inga skäl att ångra de år hon ägnat åt att skriva en läsebok för Sveriges skolor. För otaliga små och för otaliga stora skall hon stå som den goda och rika givarinnan, den sagorika sagoförtäljerskan om livets villkor och verklighetens värld, om inbillningens ilande äventyrsflykt över Sveriges land.

II.

Till femtioårsdagen.

Selma Lagerlöfs ungdoms historia, sådan som hon själv har skildrat den i "En saga om en saga", har en alldeles särskild tjuskraft, en dramatisk spänning av oförgätlig art. Det är den urgamla, men ständigt lika gripande historien om geniet, men den föreligger inte här i någon av sina dystrare eller rent tragiska varianter, utan i en ovanligt harmonisk och segerstrålande form. Och dock, hur lyckligt avvägd en genial personlighet än må ha varit, helt skonad har säkert ingen blivit från de lidanden, som en av martyrerna givit typisk prägling i berättelsen om den fula ankungen, som var en svan.

Den ankdamm, vari Selma Lagerlöf sökte finna sig till rätta, var en litterär tidsströmning, som bestred och förnekade alla hennes djupaste och starkaste instinkter. Misstrogen kritik, fanatisk dyrkan av den nyktra och noggranna observationen, ovilja mot fantasiens och sagans symboliska och fria själstolkning — av dessa element var den internationella tidsanda

sammansatt, som omgav Selma Lagerlöfs ungdom. Det är rörande att tänka sig, att hon till att börja med sökte omsätta sina värmländska barndomsminnen i den realistiska berättarstil, som var dygnets litterära vardagsdräkt. Att det regelbundet och ohjälpligt misslyckades, det berodde naturligtvis icke bara på den unga författarinnans omedvetet trotsiga individualitet, utan det berodde också på själva ämnets egen inkongruens med formen, på det värmländska livets, det gamla sago- och äventyrslynnets immanenta opposition mot de moderna idealen.

När Selma Lagerlöf så till slut, gripen av en personlig erfarenhet — gården Mårbackas försäljning — beslöt sig för att ge sin känsla och sin inbillning rätt gent emot sitt upplysta förstånd, så gick hennes geni fram som en skummande och väldig vårflod, som spränger alla dammar. Det laglösa och kaotiska i "Gösta Berlings saga" kommer sig just av det motstånd, som inspirationen haft att övervinna, och själva det frihetsrus, vari inbillningen stegrar sig, ger boken en stämning som av sprakande gnistor.

"Gösta Berlings saga" hämtar sin betydelse icke bara ur den konstnärliga fulländning, som den nyckfulla, men bugnande rika sagokransen äger, icke bara ur den psykologiska divination, genomskådande allt mänskligt, som detta fantastiska debutverk vittnar om; "Gösta Berlings saga" blir för sina svenska läsare ovärderlig framför allt genom att utgöra ett av de

starkaste uttrycken för svenskt känsloliv. Den luft av äventyr och övermod, som blåser kring det värmländska eposet, den berör oss som en munter hälsning från släktled, som vinkande hälsa oss ur det förgångna. Gösta Berling själv, snarvred och svärmisk, lättrörd och slösande — vilken odödlig symbol för den hjärtats frikostighet, mot vilken ingen svensk kan förhärda sitt sinne! Skulle inte Tegnér, värmlänningen och svensken, ha bjudit honom sin öppna famn, som åt en yngre bror till Fritjof den djärve?

Det var en sida av vårt lynne, kanske rikare förkroppsligat än någonsin i Tegnérs och Geijers Värmland vid adertonhundratalets början, som hade fått makt redan över den unga flickans inbillningsliv, och som följde henne lik en osynlig hamn, tills hon gav den kropp och form. När hon skänkte diktens sublimerade och förtätade gestalt åt denna stämningsvärld så bars hon uppe av en hel tradition, sägnernas själ talade genom hennes mun; hon var mer än genial, hon var en röst för det svenska folkets eget geni. Hon mäktade sin roll, därför att hennes konstnärslynne räknade hemlig släktskap med den livssyn och med den fantasiens bildspråkslogik, som besjälar de svenska sagornas och sägnernas värld.

Selma Lagerlöf blev en stor författarinna, den största som vår jord och vårt språk fostrat. Rikare och fruktbarare ha icke många varit. När hon kunnat

ge så ymnigt, så är det därför att hon själv har kunnat ta mot. Om hon har sett så klart och om hon har förstått allt mänskligt liv, så är det därför, att hon har haft den självförglömmelse, den ödmjukhet, som är universalitetens, den stora objektivitetens första villkor. Det finnes anspråkslösa människor, som alltid glömma sig själva, och till vilka alla bära sina förtroenden, sina smärtor och sin lycka. Selma Lagerlöf tycks mig ha stått renare från konstnärssjälens egoism än någon annan, och det är som om Livet därför viskat allt i hennes öra...

Hon, vars ungdoms storverk det var att tolka allt det lysande och chevalereska i ett värmländskt herrgårdsepos, hon har förmått att skapa en den hårdaste och yppersta konstnärliga form för dalaböndernas, för den svenska allmogens tunga och fasta själsliv. Med berättelsen om Ingemarsätten i "Jerusalem" har hon nått den klassiska diktens renhet och klarhet. Den mästerliga bilden av bonden bakom plogen — var finnes en så stor och enkel inledning till en sådan skildring av samvetsnöd och samvetsfrid, som "Jerusalem" är?

Det finnes utan tvivel fall, då genialiteten visar sig vara besläktad med det sjuka och abnorma, det grymma och olyckliga — ehuru det säkerligen inte är så ofta som vår beställsamma nutid stundom söker inbilla sig. Det är därför på ett särskilt sätt tröstande att i Selma

Lagerlöf hylla ett snille, som till sitt innersta väsen är hälsa och klokhet och godhet. I det flöde av tacksamhet och beundran, som femtioårsdagen bringar henne, skall hon säkert urskilja den underton av trygg glädje, som griper oss vid åsynen av något mänskligt stort i harmonisk seger.

FRÖDING

Den störste nyskaparen i svensk lyrik, han som gav sången aldrig förr hörda toner, han vars hela väsen löste sig i rytmiskt välljud lika enkelt och oförmedlat — och lika mystiskt — som blomman ger sin doft, till honom är nu dagen för tack och hyllning kommen. De svenska ordens stormästare har tystnat, och under ohälsans tider har endast sällan en klingande ton förrått, att lyran icke hängt långt från sjukbädden. Men hans strängaspel kan aldrig sluta med sin sång, och på femtioårsdagen brusar det fullare än någonsin över allt Sveriges land. De djupa ackorden och de pärlglittrande melodierna fylla våra öron, lika starka och lika friska som på sin första dag, och när vi rörda luta oss över de levande och tonfulla strängarna, upprepa vi ånyo, gripna av häpnad:

> Är han en sångare? Orfeus
> aldrig som han lät susa
> skönhet i skogars löv?

*

Alla ha insett, att med Fröding en ny period tar sin början i den svenska versens historia, men ingen kan ge en förklaring av gåtan, ty även inom skönhetslivet är det högsta hart när oåtkomligt för analysen, fastän en överrik verklighet för känslan. Den föregående epoken hade nått sin höjdpunkt med Snoilsky och Viktor Rydberg; hos dem hade versen en fulländning och ro, som beteckna avslutningen på en stilistisk tradition. Avståndet mellan den förres artistiska och verklighetskära plastik och den senares ädla retorik kan vara stort, men man känner dock föreningsbandet, och med ordet klassicism har man åtminstone antytt det gemensamma.

Med Fröding kommer något alldeles nytt in. I jämförelse med honom är den föregående lyriken styv, avmätt, man frestas en minut bruka det orättvisa ordet: artificiell. Hos de äldre är dikten medveten sång, hos Fröding är den bara andhämtning. Hos Snoilsky och Viktor Rydberg har den konstnärliga akten övervakats och behärskats av reflexionen, hos Fröding springer den fram ur en punkt, som ligger djupare ned och längre in, den är ett direkt uttryck för det emotionella livet. Den är ett själstillstånd, omedvetet klarnat till bild och gestalt, oemotståndligt buret fram i ord och klang.

Det är därför Frödings dikt först och främst är rytm. Hos honom finns knappast versslaget, valt med jämnmod och överläggning, hos honom är det hjär-

tats egna slag, blodets vågor, sinnesintryckens takt, fantasibildernas lekfulla böljegång. Det är icke en förut färdig form som fylls, det är en levande organism, som växer ut till sin nödvändiga gestalt.

Redan i Heidenstams "Vallfart och vandringsår", hade den svenska versen förnyats rent visuellt, genom en friare och direktare kontakt med färgernas och formernas verklighet. Men hos Fröding fördjupades revolutionen: lyriken fick full frihet inåttill, den nådde fram till obunden individualism.

Icke så att förstå, att Frödings dikt från början skulle varit hänsynslös självbekännelse och självupptagenhet. Tvärt om var den figurskapande och objektiv; i alla de skiftande bilderna bröt sig en personlighet som ljuset i en prisma. Den psykologiska individualismen låg i den trohet och frihet, varmed varje intryck och varje stämningsbölja fått konstnärligt förklarad form.

Den Frödingska diktens vidunderliga förtrollning ligger i denna direkthet och omedelbarhet. Det djupa intrycket, upplevt i äkthet, fattat i renhet, återgivet med öppen lätthet och klarhet, så skulle man kunna försöka beteckna något av det kristalliska ljuset över Frödings diktvärld, samma ljus som strålar över Goethes lyrik. Vid sidan av denna verklighetsuppfattning är det som om all annan konstnärligt fattad realitet vore färgad, stiliserad, omsmält till en ofta originell och suggestiv, men aldrig helt sannfärdig

skönhet; ensamt den Goetheska har den klara dagern, de oförstörda proportionerna, all himlens friskhet och markens daggiga grönska som en vacker sommarmorgon. Det finns icke någon svensk lyriker som kommit den Goetheska realismen så nära som Fröding, denna stora objektivitet, som är det individuellaste och mest personliga av allt, och som är ett slags moralisk genialitet, betingad av självförglömmelse och stilla vördnad inför tillvaron.

Men allra djupast har denna Goetheska realism, denna väsendets medfödda sanningskärlek, fri från all förkonstling och pose, gripit oss i de ögonblick, då den smält samman med ett självavslöjande, naknare och djärvare än vad äldre litterära epoker ha att uppvisa. Det är i sådana ögonblick, som den Frödingska dikten givit oss skälvningen av mänsklig själs närhet så överväldigande starkt, att vårt hjärta bultat och våra blickar skymts. Den skald som givit detta är de väldiga tragödernas jämlike: han har visat oss den stora och rika mänskonaturens tragiska kamp mot ett oblitt och övermäktigt öde, han har med fruktan och medlidande renat våra själar till ödmjukhet inför livets stränga makter.

Den stora och goda och ömma människan i Gustaf Fröding är ett med den geniale konstnären. Den dikt som ger ord för hans egen djupaste förtvivlan och nöd — Flickan i ögat — den speglar också en annan varelses armodsfulla existens, fattad med rörande kär-

lek, tolkad i rytmer som darra av den varmaste och innerligaste känsla.

Att tiga är brott hos en sångare, har han själv sagt. Människan Gustaf Fröding, som är oss oändligt kär och dyrbar, låtom oss på hans femtioårsdag erinra oss honom, icke i en av de kvalfullaste och upprördaste stunderna, men den obeskrivliga majmorgon vars friska glans skall blixtra i eviga tider i dessa en sjuk skalds rytmer:

Nyss fåglarna sjöngo på nytt om vår,
nytt hopp gav den lyckliga låten,
men mig, som åter vid fönstret står,
i halsen sitter gråten.

Nu blommar all världen och sommarn drar in
bland ljusgröna dungar och gärden,
all världen är skön, all världen är min
och jag är en son av all världen.

Och törnrosröd lyser morgonsky
och morgonens dimmor sig lyfta,
all världen är ung, all världen är ny,
och ändå så ville jag snyfta.

Ty morgonen kommer för klar, för snar,
för friska dess daggdroppar dugga,
den lyser för ljust på den, som var
för nyss i dödens skugga.

*

Vidden och resningen i Frödings snille kunna mätas, när man ställer de värmländska bilderna vid sidan av Gralstänk.

Han har varit mänskoskildrare och Värmlandsskildrare lika väl som Selma Lagerlöf. Småstadens, beväringshedens, herrgårdarnas, brukens och torplägenheternas värld, dess typer, situationer och original, har han förevigat i lyriska penntecknings, luftigare, träffsäkrare, smittsammare i sitt löje än allt annat vi äga i den stilen. Sommarsolen över insjöspegeln, suset i dungarna, nyponrosens doft och Anna Leks blonda och rena kvinnotyp, ett svenskt landskaps glittrande och spelande skönhetstycke och mänskornas hemliga samhörighetsdrag därmed — ingen har känt allt detta som han, ingen har trollat det in i strofer som hans, i rytmer som i lekfull, svävande dans låta ana det outsägliga. Men han har gått djupare: han har givit den stora själsdikten, med mörk och halvt brusten humor eller med rent tragiskt patos: det är den skald som diktat Jägar Malms hustrur, En Uppsalaflicka, Alkibiades, Mannen och kvinnan. I diktens starkaste essens möter oss där en psykologisk intuition, så rik och fin som hos någon berättarkonstens hövding, en människouppfattning så väldig och överlägsen som hos de utvalde. Där är blickens klarhet och hjärtats rymd, visdom och humor.

Men denne store objektive diktare, det är densamme som tolkat Hadesdrömmarnas förtonande ackord, den irrande själens besök i rymder utanför tidens och rummets gränser, de vakna reflexerna av kvalfullt extatiska syner, det är densamme som i ruvande förtvivlan,

i hetsad tankefeber sökt tränga till grubblets botten. Det är den poet, som allvarligast greps av sin samtids yrsel, som med hetast håg sökte sig fram mot ett anat Ariens land. Det tredje riket, den hägrande värld, där allt är fullkomligt och gott, där samhällsordningens hårdhet och mänskonaturens grymhet blott äro dystra minnen, där alla instinkter äro oskyldiga och alla begär frigivna, där inga bojor trycka och harmonien är evig och fulltonig — all denna djupa trängtan efter en ny värld och nya mänskor har ingen givit så upprörda uttryck som Fröding. Törsten efter Gral fyllde den sista perioden av hans diktning. Problemet blev för honom i första rummet icke teoretiskt, utan rent etiskt. Det gällde att finna den allt övergripande synpunkt, där skillnaden mellan ont och gott föllе bort, det gällde att pressa det ondas väsen så hårt att det upplöstes och försvann, det gällde att med spekulationens hjälp utplåna den gränslinje, som stängde mänskan från övermänskan, den empiriska tillvarons disharmoni från det tredje rikets salighet. Den mur, som så många andra med muntert lättsinne sprungit över, mot den stötte Fröding händer och huvud blodiga. Hans samvetsömma, högt och djupt anlagda natur kunde aldrig övervinna hindret. Gralstänks naivt storslagna grubblerier äro de tankecirklar, där han evigt gick vilse, i "frågande svar och obesvarade frågor om ont och gott".

Det brast honom icke i ärlighet och djupsinne —

han hade tänkarens egenskaper i långt högre grad än de flesta stora skalder — men det brast honom i den resignation, som Goethe givit den klassiska formeln i ett av de härligaste och största av alla visdomsord: det högsta en människa kan nå är att utforska allt som kan utforskas — "und das Unergründliche ruhig verehren". Över den smärtsamt erfarna, till sitt väsen oförklarliga motsatsen mellan ont och gott är det icke mänskan givet att höja sig på tankens vingar.

Begäret efter en av syndens och det ondas mysterium ogrumlad tillvaro är en transscendental drift, som visar ut över vår jordiska existens. När denna drift är levande och stark, men finner sin väg stängd och de fria himmelsrymderna slutna, då kan den från offerlåga förvandlas till en olycksbrand. Då förtär själen sig själv och rasar mot sitt eget väsen.

Gustaf Frödings diktning skall kanhända i sin sista fas bli beståndande såsom den gripande symbolen på tidens oro och grubbel, såsom det brännglas, vilket i en lågande punkt samlar all den kvävda evighetslängtan, som under brytningsåldern blivit hemlös. Gralsökarens saga, berättelsen om den som självmant ville vandra på det ondas led för att utrannsaka "dygd i brott — träcks renhet — enhet — mellan ont och gott", den underbara sagan skall kanske då få sin förklaring och sin majestätiska storhet.

*

Men på Gustaf Frödings femtioårsdag vänder sig tanken icke i första rummet till den gåta, som han lika litet som någon annan förmådde lösa, utan vi minnas allt vad han fullbragt som konstnär och mästare, som en av den svenska sångens mest benådade.

Skönhet, harmoni och oförklarligt välljud har han skänkt kungligt, och vår tacksamhetsskuld hör till dem som aldrig kunna gäldas till fullo. Gäller det att i ord uttrycka den själsliga verklighet, som blivit vår egendom genom Gustaf Frödings diktning, hur skulle det kunna ske annat än i versens egen form, och i den Frödingska versens? Jag finner dessa ord, i vilka han en gång tolkat en engelsk skaldebroders sublima hymn till den själiska skönheten:

En okänd andekrafts fördolda ham
är mitt ibland oss, trolsk och aningsrik,
och luftig lik en vind och blomdoft lik
och lik den bleka glimt, som skymtar fram
av månsken bakom bergets furutäckta kam,
den ger ett flyktigt, skirt behag
åt själar och åt anletsdrag.

Den är oss kär som minnet av musik,
som kvällens skimmer, nattens sus
och skyars färd i stjärneljus
ej blott för ljuvhets skull, men kär
för allting underbart den innebär.

DIKTEN
OCH VERKLIGHETEN

Man har under de senare åren gång på gång haft tillfälle att diskutera frågan om så kallade nyckelromaners berättigande, om möjligheten att i diktverk ohöljt kalkera verkligheten. Det är framför allt från Strindbergs "Svarta fanor", som denna diskussion tar sin utgångspunkt. Det har anförts åtskilligt både för och emot, man har hänvisat till flera världslitteraturens mästerverk, vilka i mer eller mindre genomskinlig förklädnad återge verkliga realiteter, och man har menat att den med bestämda obehag förknippade genren ändå skulle ha berättigande ur den synpunkten, att skandalen förgår och konstverket består. För den unge Jerusalems anhöriga och vänner var "Werthers Leiden" säkerligen en anstötlig läsning; för eftervärlden har motivets sensationella karaktär fullständigt förflyktigats och det rent konstnärliga, det djupt allmänmänskliga står frigjort kvar.

För att diskussionen om nyckelromanens berättigande skall bli fruktbringande, måste emellertid en bestämd, men ofta förbisedd distinktion göras.

Man har nämligen å den ena sidan den författare, som för att ge den största konstnärliga styrka åt sitt verk exploaterar den omgivning han ser kring sig, överflyttar människor och händelser från realitetens värld till fiktionens för att bevara den konsekvens, den svårefterhärmliga dager som livet äger, liksom man ställer i sin vas en ros med morgondaggen glittrande mellan bladen, ängsligt undvikande att rubba den. Å andra sidan har man den författare, som begagnar sitt konstverk som ett vapen i sina reala, personliga förhållanden, som under sken av att förverkliga konstnärliga syften fullföljer egoistiska avsikter: att såra, angripa, skymfa eller hämnas. Den förre begagnar verkligheten i konstens tjänst, den senare konstens i verklighetens. Båda kunna *de facto* vara lika obarmhärtiga, ofinkänsliga eller rent av orättvisa — ehuru naturligtvis den senare (polemikern) oftare är det än den förre (den hänsynslöse konstnären) — men det som skiljer dem är syftet, som hos den ene är objektivt, hos den andre subjektivt. För den förre är det icke särskilt önskvärt, att modellen skiner igenom konstverket, ehuru han ofta varken kan eller gitter undvika det, för den senare är det just syftet att bakom den diktade personen träffa den verkliga, som är huvudsaken.

Till den förra typen hör i viss mening varje författare, ty all dikt är omsättning av personliga intryck; ingen fantasi skapar av intet, utan av de otaliga

minnesbilder, som livets flod avlagrar i en hjärna. Allt efter sitt konstnärliga lynnes art och allt efter den växlande uppgiften går författaren den reala verkligheten mer eller mindre nära. Den ene skapar av direkta sensationer, av exakta erinringar, som han inpassar och kombinerar till nya figurer och nya mönster för att i starkare, suggestivare, betydelsefullare form återge det intryck, som livet gjort på honom. För den andre är vägen mellan personlig upplevelse och konstnärlig skapelse oerhört mycket längre: hos honom skall det utifrån givna stoffet av sensationer absorberas, siktas och förtätas, det skall smältas in i en personlig erfarenhet, där vissa idéer utgöra de kristallisationspunkter, kring vilka allt ordnar sig; ur detta själsliv kunna så till slut de stora konstnärliga symbolerna stiga fram som mäktiga konkreta formler för det inre liv, som närts av sensationerna. De yttre intrycken finnas kvar i konstverket liksom kolpartiklarna finnas i lågan.

Det har ju tidtals varit olika meningar om, vilket slag av dikt som står högst: den som speglar livet troget eller den som ger djupt personliga livsresultat. Men allt efter graden av omsmältningsprocessens fullständighet kan man i alla konstverk igenkänna verklighetselement. Och man kan icke förneka — även om man anser att just den verkligt stora diktarbegåvningen står längst borta från det slaviska återgivandet av verkligheten — att även starka och oförgängliga diktverk

kommit till genom ett besjälat återspeglande av reala händelser och ting.

I många fall har förvisso varken samtid eller eftervärld fått kännedom om den nära överensstämmelsen mellan liv och dikt: konstnären har förmått dölja det, antingen därför att händelsens yttre konturer voro mera alldagliga, eller därför att han genom några godtyckligt förändrade yttre accessoarer avlägsnat misstankarna. För honom själv måste detta vara det fördelaktigaste, dels därför att det icke kan vara angenämt att blotta sitt eget eller andra människors privata liv, dels därför att intresset för realiteterna skulle skada det konstnärliga intresset, som ju för honom är allt.

Men det kan säkerligen också hända, att sambandet mellan konstverket och verklighetsunderlaget ligger öppet för publiken. Härav kan resultera en övergående sensation, eller en verklig skandal, eller ett varaktigt obehag för modellerna, ja det har utan tvivel skett, att djupa lidanden och rent av olyckor blivit följden. Vem vet — för att hålla sig till det redan begagnade fjärrliggande exemplet — hur "Werthers Leiden" kan ha verkat på Jerusalems släktingar, eller hur lätt kunde den inte ha blivit Lotte Buffs olycka?

Det är omöjligt att uppställa något slags etisk princip för bedömandet av detta slags konstnärliga hänsynslösheter och deras verkningar. Var och en konstnär handlar där efter sin känsla av ansvar; den finare

och större naturen skall väl oftast rygga tillbaka för att köpa verket till ett dyrt pris, vilket andra få betala, en annan har däremot tillräckligt av mod och självtillit för att gå fram utan skoning. Säkert är, att syftet i och för sig är legitimt, och att på detta sätt diktskapelser kommit till, vilkas emotionella värde väger vida tyngre än de smärtor och obehag, varunder de sett ljuset.

Men det som sålunda för den hänsynslöse konstnären är beklagliga bifenomen, som han ofta förmår undvika eller mildra och som han i varje fall skulle vilja befrias från, det är för den andra typen, polemikern, själva den avsedda och efterlängtade effekten. Han profanerar konsten till ett verktyg för sitt hat, sin illvilja, sin ondska. Det är denna egendomliga konstform, som framför allt förtjänar namnet nyckelberättelse, nyckelroman. Man skall känna nyckeln, för att förstå den rätt, ty det är det personliga momentet, icke det allmänt mänskliga som är huvudsaken. Utan nyckel är nyckelromanen som en olöst charad.

Nyckelromanen i denna mening har man rätt att stämpla som i sig själv förkastlig. Den är ett stridsvapen, men det finnes även i en lovlig strid vapen, som en gentleman icke begagnar. Nyckelromanen, med sin försåtliga blandning av fakta och hypoteser, av verklighet och fiktion, med sitt obegränsade spelrum för de gemenaste insinuationer, för de skamlösaste ingrepp på intimt privata livsområden, med sin oför-

nekliga förmåga att genom skickliga och suggestiva lögner sätta outplånliga fläckar på en oskyldig — den är ett vapen, som smutsar handen, som håller det. Dekadanslitteraturen, både nu och fordom, har firat sådana personhistoriska orgier i romanform, att själva genren är ohjälpligt vanryktad. Man duellerar på öppna fältet, med skarpa och blanka vapen, i gilla vittnens närvaro, men inte på en mörk bakgata, med svekfulla vapen och stinkande smuts, inför vilken pöbel som behagar infinna sig.

Är det sålunda ganska lätt att rent begreppsligt distinguera mellan det legitima och det illegitima införandet av verkligheten i dikt, så skall det däremot gärna medgivas att avgörandet kan bliva oändligt svårt i de särskilda fallen. En sak är att känna principerna för bedömandet av en handling, en annan är att tillämpa dem rätt: motiven äro i många fall svåråtkomliga, och stundom korsa de sig på ett sätt, som ingen kan klart belysa. Utan ringaste tvivel är diktaren själv ofta utsatt för självsuggestion: han tror sig brinna av begär att rättvist och sannfärdigt skildra ett mänskligt förhållande, att framställa ett djupt och betydelsefullt psykologiskt problem, att ge ett gripande uttryck för en bitter erfarenhet — och i själva verket är han en samvetslös advokat, som tummar på motiven, fördöljer och vränger, beljuger och skymfar, för sitt personliga hats och sin fåfängas skull.

Men oftast röjer han sig. Dikten, som fordrar san-

ning, den renaste, öppnaste sanning, den ömmaste och dock rättrådigt starkaste hand, den blir skev, tom och haltlös, när den ingives av vreden eller hatet, som borrar sin blick in så skarpt på en enda punkt och är blind för resten. Vreden kan bli lyrisk, få en subjektiv sanning, men den kan icke bli psykologisk och få en objektiv. Först när en människa ser på det onda som skett henne med en stilla och självprövande försynthet, när såret läkts och grott igen, först då är hon mogen att skönja trådarnas inslag i livsväven. Då kan hon döma sig själv och andra, efter måttet av sin insikt, hårt och obevekligt. Det var väl detta Ibsen syftade på, när han skrev: att dikta är att hålla domedag över sig själv.

Det är lätt att finna konkreta exempel, som bestyrka giltigheten av vad här sagts. I Strindbergs "Svarta fanor", lyser inte där den rena lusten att skada, såra och skymfa vissa privata personer fram på det mest ohöljda sätt, och är det inte den som förrycker all sannolikhet, all rimlighet, gör psykologien ytlig och värdelös? Ola Hanssons "Resan hem" är otvivelaktigt i sin helhet buren av en djupare och rikare stämning, men i den trista och tomma skildring han givit av hjältens Stockholmsvistelse ser man hur småaktig ovilja och avundsjuka sticker fram: den konstnärliga inspirationen ebbar till straff. I Hugo Öbergs "Makter" konstaterar man, hur hela den psykologiska utvecklingen spränges i luften av den vansinniga ilska, som

exploderar i bokens senare del. Huvudpersonernas handlingar bli oförklarliga, därför att en figur skildras som ett monstrum, ett i sig själv otänkbart monstrum.

Vill man se, hur däremot polemiska romaner, som gå verkliga förhållanden så nära som möjligt, likväl kunna vara av konstnärlig art, kan man dröja vid Daudets "L'immortel". Det är inget mästerverk, men det är en konsekvent och trovärdig skildring av de akademiska intrigerna, kanske överdriven, men psykologiskt sannolik. Den ger ett starkt och livfullt uttryck för den avsky, som en fri och obunden artistnatur som Daudet måste känna inför en byråkratisk institution med dess hjulverk av stämplingar, list och beräkning. Det är ingen hemlighet att den i stor utsträckning är byggd på realiteter, att den begagnar typiska personligheter och händelser som inslag i sin handling. Men den respekterar likväl gränsen mellan liv och dikt: allt är omsmält, förbytt, ingenting ger uttryck för personligt hat. Om Daudet behärskats av rancune, av förbittring, av skadelusta, vilken grotesk och sårande och samtidigt okonstnärlig pamflett skulle han icke ha skrivit! — I Barrès' trilogi "Le roman de l'énergie nationale" är en viss politiker, Burdeau, skildrad som typ för det parlamentariska förfallet under namnet Bouteiller. Barrès' indignation över systemet strålar mot en från var sida, men ingenstädes skall man finna personlig illvilja, privat smädelse. I denna en partigängares skildring av ett inbördeskrig finnes

det inga perfiditeter. I slutvolymen ger han en definitiv analys av Bouteillers själstillstånd, vilken är ett mönstergillt försök att ge en objektiv förklaring av hans handlingar: han vill förstå honom i botten för att kunna bekämpa honom på allvar. Ur denna sinnesstämning har verket hämtat sin lödighet och sin styrka. Det skulle annars vara en pamflett.

*

Den tankegång, som här utvecklats, har givetvis sin fulla tillämplighet även på en annan litterär genre, där gränslinjen mellan dikten och verkligheten ofta utplånas: den politiska och sociala diktningen. Även här måste man skilja mellan den dikt, som behandlar de samhälleliga förhållandena och de politiska striderna såsom konstnärligt stoff, som i dem försöker tränga fram till det mänskligt betydelsefulla, och den dikt, som vill vara ett praktiskt-politiskt inlägg, som vill utveckla eller angripa en tes, intaga en taktisk position eller agitera för en viss åsikt. Det är den senare, som är tendenslitteratur i dålig mening. Liksom nyckelromanen betyder tendensromanen ett profanerande av konsten; det som har sin egen höga uppgift drages ner till att tjäna reala, personliga, temporära intressen, och konstnärens opartiskhet får vika för advokatens ensidiga iver. Verkligt stor och rik psykologisk konst kan icke förenas med tendentiöst partitagande, även

om tendensdikten hos en artist kan få lyrisk skönhet och subjektiv stämningsmakt. Det är därför som den politiska och sociala tendensen, när den inom en litterär riktning tar överhand, leder till en tom, ytlig och skematisk mänskouppfattning, och därmed till konstnärligt förfall.

EFTERSKRIFT TILL ANDRA UPPLAGAN.

"Stridsmän och sångare" var, om man ser bort från doktorsavhandlingen, min första egentliga bok. Till sin huvudsakliga del skrevs den sommaren 1910, under den s. k. Strindbergsfejden, vars minne ännu spökar emellanåt. Det började med att Strindberg i Aftontidningen skrev ovänliga saker om Heidenstam, Levertin och nittiotalsdiktningen. Sedan skrevo Mauritz Hellberg och jag ovänliga saker om Strindberg, och efter hand utvecklade det sig en otrolig mängd litterär polemik. Doktor John Landquist och doktor Erik Hedén sade mig skarpa saker, och jag har ett dunkelt minne av att jag icke blev dem svaret skyldig. Säkert är att Sven Hedin värjde sig tappert mot Strindbergs hemska beskyllningar, och att Bengt Lidforss utkämpade ett envige med mig. Det hela var ganska förvirrat, men livligt och underhållande, och väckte kanske mera uppmärksamhet än det förtjänade. Fram på hösten hördes, det minnes jag ännu, Frödings milda och grubblande stämma ute från Djurgården; han tyckte att stridsfrågan var dunkel, men att både Sven Hedin och jag tappat den filosofiska jämvikten. Kriget ansågs på sin tid ha varit ytterst grymt och blodigt. *Nous avons vu bien d'autres!* När jag tänker tillbaka på den tiden, förefaller den mig idyllisk och solig. Att jag icke var

uppskakad i mitt innersta, att jag icke behärskades uteslutande av hat, hämnd och krigslystnad finner jag bekräftat därav, att jag mellan bataljerna satt på Kungliga biblioteket och skrev de fredliga studierna om Runius och Stockholmsjournalister på sjuttonhundratalet.

Den högt aktade förläggaren har tolv år senare ställt mig inför andra upplagan som fullbordat faktum. Jag skulle eljest haft åtskilliga betänkligheter mot att trycka om dessa uppsatser; det finns många ting, som jag nu skulle vilja se och framställa på ett annat sätt. Gäller det Stockholms-Posten, så skulle jag icke vara lika viss på Kellgrens författarskap till alla de stycken, som här tillskrivas honom; vissa av dem skulle jag i stället vara hågad att sätta på fru Lenngrens räkning. Stagnelius-figuren betraktar jag något annorlunda — den första skissen överensstämmer icke på varje punkt med det porträtt, som jag tecknat efter att i tio år ha studerat modellen. Icke heller är jag nu så säker på att Zirkelström i Fryxells dåliga roman är identisk med Stagnelius. Visserligen beundrar jag Heidenstam, Selma Lagerlöf och Fröding lika djupt som den gången, men jag skulle nu vilja eftersträva en konkretare karaktäristik med fastare konturer och finare nyanser. I sin litet vaga lyriska hänförelse äro dessa hyllningsartiklar prov på den värme och tacksamhet, varmed den ungdomsgeneration jag tillhör omfattade de stora nittiotalsdiktarna. Boken i sin helhet är väl ett uttryck för den litterära entusiasm och den kärlek till svenska traditioner, som Oscar Levertin mera än någon annan förmått väcka. Det rent poetiska stod i medelpunkten, samhällsproblemen och de politiska intressena betrak-

tades som i jämförelse därmed profana. Det betraktelsesättet präglar också den sista uppsatsen Dikten och verkligheten; måhända innehåller den en riktig distinktion, om än sedan dess verkligheten satt sig bättre i respekt hos litet var — delvis med ohyggliga medel.

Dessa rader ha kommit till blott för att antyda, att författaren själv icke är blind för svagheten och begränsningen i sin bok, och få icke uttydas som om han tillskreve den någon överdriven betydelse. Att den nått en andra upplaga gläder honom kanske mest för dedikationens skull.

Stockholm den 7 juni 1922.

Fredrik Böök.

INNEHÅLL.

Runius 7

Dalin 47

Stockholmsjournalister på sjuttonhundratalet 65

Thorild 167

Stagnelius-figuren 177

Heidenstam 257

Selma Lagerlöf 271

Fröding 287

Dikten och verkligheten 299

Efterskrift 311

BINDING LIST SEP 15 1941